

THALLÓCZY LAJOS
GRÓF SZÉCSÉN ANTAL.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.¹

– ELSŐ KÖZLEMÉNY. –

Szécsen Antal grófnak, társulatunk egykori elnökének méltatása, megtisztelő feladatul nekem jutott, kinél jobban alig érzi valaki, hogy mily nehéz az epigonnak azokról szólnia, kiket — mint serdülő ifjú — hírnevök, tekintélyük delelőjén ismert és egyéniségük varázsának közvetetten hatása alatt állott.

Ha közéletünk s tudományosságunk e letűnt nagyságának még folyton ható s bennünk élő emlékezetét megjelenítem, olyan érzés fog el, mint a völgy lakóját, mikor feljut a szálerdőbe. Ott állnak a kimagasló fa-óriások, mereven, némán. Mily tiszta a levegő az átszellemülésnek e világában, csak a jót, szépet és nemeset látjuk s érezzük. Nem merek, nem tudok odaállani egy ily alak mellé, hogy pontos mércével megállapítsam magasságát, apróra vizsgáljam gyökerének szálait, s azután megbírálván minőségét, biztos kézzel meg is jelöljem azt a helyet, mely ennek az eszmékért harcoló igaz embernek jutni fog az újabbkori magyar történelem alakjai között.

Ha annak a koszorúnak, mellyel társulatunk egykori vezetője emlékének adózik, minden egyes lapját tele írnám hosszas közpályájának egyes adataival, csak száraz, külső keretét nyújtanám ennek az inkább lelki, mint külső sikerekben gazdag életnek. Magyarország XIX-ik századi története utolsó hatvan évének evolutióival kellene beszámolnom, ha gróf Szécsen Antalt, a politikust akarnám bemutatni, működését híven »sine ira et studio« jellemezni. S vajon lehetséges volna-e ez már ma? De meg ha el is kapna a történetírónak az az ösztönszerű heve, mely szereti elmondani a látottakat és hallottakat, visszatartana tőle magának gr. Szécsen Antalnak intő szózata.

Szinte magam előtt látom a grófot, jellemzetes, erős koponyájával, széles arcvonásaival, torzonborz szemöldökével, rövidre nyírott bajuszával, négyszögletes magyar állával, melynek egyenetlenségét csodás derűvel árasztja el figyelő, okos, kedves szemeinek nyájas tekintete. Ez a külsejét nézve filigrán kiadásban Bismarckhoz hasonlító² államférfi ugyancsak rám pirítana, emlékezetembe idézvén társulatunk 1892 évi közgyűlésén mondott ama szavait, hogy társulatunk nagyon helyesen cselekedett, mikor a jelenkor történetétől eltekintett. »A jelenkor történelme — úgymond – mindenhol közel áll a napi események föladataihoz, ellentéteihez és gyakran szenvedélyeihez is.«³

Bízunk tehát gr. Szécsen Antal val. belső titkos tanácsos, ő Felső udvari főmarsallja és aranygyapjas vitéze, a 48 előtti alkotmányos conservatív párt egyik főszónoka, az októberi diploma egyik megalkotója politikai méltatását az utókor pártatlan annaleseire, mikor »suum cuique decus posteritas rependit.«⁴

A mienk csak az ember, a szellemes író legyen, a mély felfogású historikus és elnöke társulatunknak, melyhez teljes szívvel ragaszkodott akkor is, mikor az ügyek vezetésétől visszavonult. S ha politikai pályafutásának hullámai beleverődnek is az író és történetíró eszmekörébe, legyen az inkább megértető részlet, mintsem mélyreható kortörténeti jellemzés.

¹ Emlékbeszéd. Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat 1901 évi febr. 21-én tartott r. közgyűlésén. [Megjelent: *Századok*, 1901, három közleményben. Különlenyomatként: *Thallóczy Lajos: Gróf Szécsen Antal*. Budapest, 1901.]

² E hasonlatosságot kortársai megannyian revelálták. Noha gróf Szécsen politikai tekintetben Bismarck irányzatának heves ellenzője vala, geniejét bámulta s ezt följegyzéseiben többször is hangsúlyozza.

³ Emlékkönyv, 1892. 9. l.

⁴ Tacitus: Ann. IV. 35.

I.

Gróf Szécsen Antal családja horvát eredetű. Zágráb megye délnyugati részéből való, mely a károlyvárosi határőrezred tőszomszédságában terült el. A megye területén a király képe: a bán kormányzott, néhány mérfölddel odább már a császár katonája parancsolt. Emitt a magyar vármegyei szervezet keretében élt a lakosság, pénzügyi tekintetben a magyar kamara rendelkezett, magyar törvény szerint szolgáltattak igazságot, s a magyar földesúri jog szerint éltek a magyar főurak és az odavaló nemesek népei. Amott a végvidéken a károlyvárosi vezénylő tábornok volt az úr. A végvidéki embernek a katonai szolgálat volt mindene, helyette sorjában rang szerint a tisztek gondolkoztak. A polgári Horvátországban a magyar korona élő igéje az akkori értelemben veendő magyar szabadság, természetesen a nemesi volt. A határőrvidék tényleges központja Grác, majd Bécs vala, rangot, címet, pénzt a császár adott, az jutalmazta meg azokat, akik vitézül verekedtek a gránicon. S ez a keményen, német módra megszervezett kordon, mondhatni, légmentesen zárta el a polgári horvát és 1699 óta Szlavóniának nevezett régi magyar megyéket a Szávától délre fekvő török földtől. Annál szorosabb, annál elevenebb volt a viszony a drávántúli részek s a túl a dunai magyar részek között. A horvátság külön törzset alkotott, voltak századokon át tiszteletben tartott territoriális szokásai, congregatiói, de csak egy nemzet volt: a magyar történetpolitikai nemzet. Gróf Szécsen Antal mondta ki lefelől 1851-ben a szálló igévé lett igazságot.⁵ Nem a nyelven sarkallott a közösség, hanem az intézmények s a múlt egységén. Nem az anyanyelv, hanem a közjog, a korona egységéből fakadt az a közjogi hazafiság, mely 1848 előtt még a legkopárabb délvidéken legeltető szerb pásztor szűk eszmeköréből is földerengett, ha a koronás magyar király képét, a bánt látta maga előtt. Nemesnek lenni Horvátország területén annyit jelentett, mint a magyar szabadságot élvezni. A horvátországi nemes nem szorult a Dráva-Száva közé, csakúgy elérhette a legmagasabb állami méltóságot, akár a túl a dunai, vagy tiszamenti nagyúr. A horvátság élt is az alkalommal. A polgári Horvátországot kevésbé sanyargatta a török, mint a magyar alföldet. A protestáns mozgalmakat erőszakkal elfojtották s a régi magyar alkotmány sarkalatos tételeivel ellenkező kiváltsággal magánjogilag megakadályozták a protestáns elemek térfoglalását. Ekképp vált teljesen katolikussá Horvátország. Zrínyi és Frangepán kivégeztetésével a Habsburg-dynastia eszméje mély gyökeret vert a Dráván túl. A XVIII-ik században erősen él s virágzik a magyar szabadság eszméje a drávántúli nemes társadalomban, de vérré vált benne a dynastiával való érzésnek is a közössége, mely az anyaországban csak Mária Terézia korában fakadt ki igazán, de sohasem úgy, hogy a régi magyar birodalom eszméje teljesen letűnt volna.

Ebből a drávántúli társadalomból vált ki a Szécsen család. Katonák voltak s hivatalnokok. Mint katonákban verőkké vált a föltétlen engedelmisség a legfőbb hadúr iránt, s a habozás nélkül való halálmegvetés, mikor harcba szállottak. Mint hivatalnokok tanultak s megbecsülték a tudást. A derekabb tudás régebben is biztosította az előmenetelt, az alsó fokokban régebben aránylag tán jobban, mint ma. S még azt is meg kell említenünk, hogy a dunántúli és drávántúli elemekben mindenkor több volt a viszonyokhoz való alkalmazkodás tehetsége, több a szívósság s a nyugati eszmék iránt való fogékonyság. Ennek oka a nyugati szomszédságban s a vérkeveredésben rejlik.

Mindezek a tulajdonságok megvoltak valamennyi Szécsenben. Jellemző e részben, amit Szécsen Antalról egy ifjúkori katona barátja mond:

»Mindamellet, hogy Szécsen külső megjelenésében civilis formájú vala, noha sohasem szolgált mint katona, teljes világéletemben nem találkoztam oly nem katonával, kiben oly katonai szívet s oly igaz katonai érzést találtam volna, mint ő benne.»

A család gyorsan haladt a közpályán. Szécsen Sándor Zágráb megye aljegyzőségén kezdte s 1788-ban már a helytartótanáccsal egyesített udvari kamara alelnöke, majd kir. kincstartó, udvari kamarai elnök, s 46 évi szolgálat után lép nyugalomba. Ferenc király sokat tartott e sokoldalú főtiszt-viselőjéről. Megtette Körös megye főispánjának. 1798 november 9-én a Bács-megyei

⁵ Politische Fragen der Gegenwart, besprochen von Gr. Anton Szécsen. Wien, 1851. 10. l.

Temerint adta neki adományba s 1811 július 5-én a Szent-István-rend középkeresztje alapján grófi rangra emelte.⁶ Erélyes hivatalnok, s meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak alantasaival szemben tartott rendet, hanem fölfelé is szókimondó volt. Elősoroltuk e carriere adatait, mert föltetszik belőlök, hogy azok az elemek, amelyek nálunk 1848 előtt nem rendelkeztek latifundiumokkal, kizárólag a királyi kegynek köszönhetőek előmenetelőket. Ezek közül vált ki az uralkodóház iránt az akkori patriarchális fölfogás szerint *személyes* hálára kötelezett azon felsőbb társadalmi osztály, melynek loyaltitása természetszerű volt. S ez a loyaltitás mélyen benne rejlik a magyar jellemben. Jóért rosszal nem fizet.

A gyors és fényes előmenetelű immár gróf Szécsen Sándor egyik fiát katonának szánta,⁷ másik fia Miklós⁸ a hivatalos pályára lépett. Ugyanazt a pályát futotta meg, mint édes atyja, csak hogy a dolog természeténél fogva gyorsabb tempóban.⁹ Húsz éves korában Várasd megye aljegyzőségén kezdte, harminchét éves korában magyar kir. helytartótanácsos lett Budán, s egy évvel később vette feleségül a széplelkű Forgách Franciska grófkisasszonyt.¹⁰

Némileg zavarban vagyok, hogy vajon ne térjek-e rá gr. Szécsen Miklósnak, a m. k. udvari kamara utolsó elnökének életpályája tüzetesebb vázolatára. A m. k. pénzügyminisztériumban látható az utolsó magyar kincstartó képe. Erélyes, szinte mogorva arckifejezéssel fejezi be a háromszáz éves sorozatot. Lelkiismeretes, pontos ember volt. Nem szerette a sok beszédet, tudott, akart is parancsolni. De legyen elég, amit fia mond róla: »Rendkívüli jóindulat vezérelte mindenben, mindig kész volt a jóra s mindig elébe jött a kérőnek. Nagy életkedv lakozott benne. A nyilvános érdekek szolgálatában hosszú életén át váltig helyt állott, szelleme erőteljes, ifjabb éveiben rendkívüli munkaerőt fejtett ki. Ritka emlékező tehetségét élete végéig megőrizte. Mint nyolcvanéves ember szó szerint idézte a classikusokat, jelesül kedvenc költőjét Horatiust. Idézte ifjúkora német poétáit: Klopstockot, Tiedge Urániáját, Schillert, majdnem szó szerint tudott idézni a *Confession d'un vicair savoyard*-ból s olasz költőkből.« Ehhez még hozzátehetjük, hogy erős magyar hazafiságát nem tagadta meg soha. Magyaroknak vallotta magát nyelvében is. Vörösmarty Zalán futásának első előfizetési felhívásán ott van az ő neve is, és élte végéig figyelemmel kísérte a magyarság lelki életét.

Gr. Szécsen Miklósné a valójában jólelkű, gyöngéd, mélyen s amellet még sem tüntetően vallásos asszonynak volt a mintaképe. »Az elmének ritka ereje — írja fia — egyesült benne határozott jellemmel. Bár ítéleteiben s követeléseiben rendkívül eleven s gyakran igen élesen nyilatkozott, csak maga iránt volt szigorú. Éltem folyamán mindig jobban tiszteltem és szerettem. Mindig megértett s minden jobb érzés, minden nemes gondolat, minden jótett, amelyet ez életben cselekedtem, az ő emlékét fogja bennem édes-búsan megőrizni s lelkemben az utána való vágyódást ébren tartani.«

Ilyen szülőknek volt fia gróf Szécsen Antal.

II.

⁶ A hivatali pályára vonatkozó adatok az udv. kancellária, cs. k. udvari és m. k. udv. kamara levéltárában. A nemesi és grófi diploma a XLVI. és LXIII. sz. kir. könyvekben.

⁷ Károly, sz. 1778. okt. 26. † 1845. márc. 14-én mint alezredes.

⁸ Szül. 1782. szept. 4. † Ischlben 1871. szept. 2.

⁹ 1815-ben helyt. tanácsos, 1823-ban Pozsega megye főispáni helytartója (administrator), 1824-ben val. főispán, 1827-ben udv. kanc. tanácsos, 1828-ban udv. kamarai alelnök, 1844. aug. 28-án installálták udv. kam. elnöknek, kinevezték aug. 13-án; titkos tanácsos, Szent-István-rend középkeresztese. Megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy »ad illud exc. dicasterium convertere pergo, e cujus sinu me quasi ortum.« A részletes adatok az orsz. és udv. kam. levéltárban.

¹⁰ Gr. Forgách Antalnak és gr. Grassalkovich Ottiliának a leánya: szül. 1785. Esküvője Szécsen Miklóssal 1816.

Gróf Szécsen Antal 1819. okt. 17-én született¹¹ Budavárában, édes atyja országház-utcai házában.¹² Ketten voltak testvérek, Károly bátyja nálánál egy évvel idősebb vala. A csöndes Budának e legcsöndesebb részében, ahol abban az időben a koronként végig robogó kocsik okozta zajon kívül csak a tollak sercegése hallatszott, élte le gyermekségének első éveit Szécsen Antal.

Fővárosunk akkori életmódját unalmasnak kellene mondanunk. Eleink azonban nem unatkoztak, azon egyszerű oknál fogva, mert nem ismerték a mulatságot. Életük a bureau s a család körében folyt le. A vár tulajdonképp a m. k. hivatalnokok castrum stativuma volt. Két mézsáros, három pék, egy kávé, egy korcsmáros, öt kereskedő gondoskodott az állandó élelmezésről. Fontos személyiség volt az órás meg a könyvkötő.¹³ Néhány orvos és egy gyógyszerész kezében vala a közegészség. A várbeli társadalom polgári eleme szegény volt s a hivatalnokok és katonák jövedelméből éldegélt.

A hivatalnok-családok közt a helytartótanács referensei vitték a szót. A bürokratikus proskynesis azonban még nem fajult odáig, hogy az elfoglalt rangból egyúttal az illető észbeli tehetségére is következtettek volna. Bizonyos patriarchális collegialitás fejlődött ki az egymásra utalt elemek között. A főnemesi és nemesi renden lévő tisztviselők jóindulatú vezetését szívesen elismerték az alsóbb rangúak. E főbbrendű családok: a Telekiek, Sándorok, Esterházyak, Batthyányak, Orczyak, Majthényiak,¹⁴ nagyobb házat vittek, fogatot tartottak. A férfiak d. e. pontosan nyolc órakor bejártak a hivatalba, délután kettőkor hazatértek. Ebéd után legtöbbször a casino-clubba járt. Az akkori hírlapokból ugyancsak keveset tudhattak meg a világ folyásáról. A saraossai érsek installációjáról¹⁵ p. o. hosszú tudósítás jelent meg, a belállapotokról pedig legföljebb néhány udvari hír. Ezeket meg a hivatalnokok amúgy is tudták. Némi csöndes játék után mit tehetett egyebet az akkori »jóérzelmű« hivatalnok ember, hazament jókor s lefeküdt.

Általán véve bizonyos — csak német szó illik rá — »biederkeit« jellemezte ezt a magyar területen latinul hivataloskodó, családjában németül beszélő apparátust. Lágy időket éltek. Négy esztendővel azelőtt folyt le a bécsi congressus. Metternich herceg tekintélye delelő pontjára ért. Ferenc királyunk mint osztrák császár Európa szemében a rend őreként tűnt föl. Mint nagy mozgalmak után történni szokott, a szellemi és anyagi pihenés vágya fogta el ennek a monarchiának amúgy sem impulsív akkori vezető elemeit. Azt hitték, hogy a társadalomnak azon korbéli rétegei megmaradnak mindég ugyanazon összetételökben. Jól is ment egy darabig minden. A hivatalos apparatus kötelességtudó szorgalmas és istenfélő vala. Kitűnő regisztrátorok, bámulatos másolók s nagyon jól fogalmazó személyzet állott a hivatalfők rendelkezésére. Alig volt restantia a hivatalokban, legföljebb akkor akadtak, ha nem találtak valamire praecedentst.

Csakhogy e látszólagos elernyedés közepette nem halt ki a jobbratörekvés ösztöne a kiválóbb tisztviselőkből. Az otium, a hivatalos időn kívül való sok szabad idő megadta nekik a tanulmányozásra, olvasásra való alkalmat. Oly férfiak, mint Ürményi József az országbíró, Cziráky Antal Mózes gróf, Almásy Antal, Ambróczy Lajos báró és Szécsen Miklós gróf, nem érték be az íróasztal s az alantasok rendben tartásával, hanem folyton olvastak, s annál a gyér világosságánál, melyet a bécsi ablakon át nyertek, igyekeztek megismerni a világ folyását.¹⁶

¹¹ A keresztségben Antal Ferenc Károly nevet nyert. Keresztszülei: anyjának az öccse, gr. Forgách Antal kamarás és neje, Lomniczai Skerlecz N.

¹² A mai Országház-utca 19. sz. a. háza. Elég nagy, emeletes, mély udvarú sarokház, mely már 1699-ben is fennállott. 1811. máj. 27-én vette meg gr. Szécsen Sándor nyug. kamara-elnök gr. Hadikné szül. gr. Breuner Franciskától. A buda-városi telekkönyv 119/114. sz. Toldy L. szíves közlése.

¹³ Toldy L. közlése. Budavárának akkor mintegy 3000 lakosa volt.

¹⁴ A budai telekjegyzőkönyv 1819-1825 között 25 nemes ember telkét sorolja föl. Toldy L. közlése.

¹⁵ Hazai Tudósítások, 1820.

¹⁶ Schams: Vollständige Beschreibung der kön. freyen Hauptstadt Ofen, 1822. 300. l. Budán akkor 14 könyv- és képgyűjtemény volt. Leghíresebb vala a Brunstvik-képtár s a 6000 kötetből álló könyvtár. Gr. Szécsen Miklós is előfizetője volt Schams munkájának és ismeretterjesztő célját elősegítette.

Hogy az az alvó leányzó, melyhez az akkori szegény, hátramaradott Magyarország hasonlítható, a maga német fővárosával örökre el nem aludt, azt annak köszönhettem, hogy József nádor állott az ország közigazgatása élén. Igazán palatinusnak érezte magát és szerette azt a nemzetet, melyet gondjaira bíztak. Ezt a szeretetét tényleg is megbizonyította. Amennyire tehettem, ő költötte életre ezt a török határvárból másodrangú német várossá átvedlett Budánkat s Pestünket. Azt az óriási hátrányt, hogy az ország királya az országon kívül lakott, azzal igyekezett jóvátenni, hogy mint a király helyettese, Budavárban fényes udvart tartott s maga köré gyűjtötte az összes jobb elemeket. Közbevágott keményen, ahol kellett, s csitított, ha arra került a sor.

A nádor hivatalos gárdáját természetesen a helytartótanácsosok alkották, kikkel személyesen tárgyalt s akiknek összes ügyeit ő ismerte legjobban.¹⁷ A budaiak és pestiek legalább körükben láttak egy főherceget, aki együtt élt velök, éppúgy kuglizott mint ők, s családjával vasárnap a nádorkertben éppúgy ette kuglófját a kávéhoz, mint ők. Tudták, hogy barátja a virágoknak, szabad idejét köztük tölti, s a hivatalos csomagokról leszedeti a spárgát, mert azzal kötözte a rózsákat. A nádornék Hermina és Mária Dorottya főherceg-asszonyok pedig élén álltak a közjótékonyaságnak,¹⁸ kivált az utóbbi lelkes támasza vala gr. Brunszvik Teréznek, a magyar kisedővás nemtőjének.

S miként a nádor tanácsosaival folyton az ország előhaladásán munkálkodott, gyermekeit tapintatosan oda fűzvé a magyar földhöz, Mária Dorottya főhercegnő a tanácsosnékat buzdította a társadalmi működésre. Gróf Szécsen Miklósné¹⁹ kiváltképpen a leányok munka-iskolája körül fejtett ki nagy tevékenységet.

Ebben a patriarchális környezetben gyermekeskedett gondtalan jólétben Szécsen Antal. Szülőitől csak szépet és jót látott, akik jó eleve igen derék nevelőt szereztek melléje Karácson Mihály személyében, aki Pozsonyban végezte jogi tanulmányait.²⁰

Mint gyermek már rendkívül élénk temperamentumot árult el, hamar neki tüzesedett, de végtelenül szerény és könnyen hívó volt. Atyja társadalmi állásánál fogva a legelőbbkelő fiatalságból kerültek ki játszótársai. Rendesen meghívták a fiatal István főherceghez; legrégibb barátjai Majláth György és gr. Cziráky János voltak. Midőn 1827-ben atyja kancelláriai tanácsosnak Bécsbe került, a családját is inasával vitte; de már egy év múlva ismét Budára helyezték át udv. kamarai alelnöknek.

Tanulmányait úgyszólván rohamlépésben végezte. Tizenhat esztendő volt, mikor a pozsonyi jogakadémián letette a vizsgálatot. Ugyanekkor Károly bátyja a gr. Hardegg-féle német vasas ezredbe állott be kadétnak. Antal gróf nyilvánosan legelőször atyja vármegyéjében Pozsegában szerepelt (1835), ahol az értelmes tüzes ifjú ékes latinsággal üdvözölte a megye gyűlésén nagy számmal megjelent nemességet. Ezután hosszabb időre Bécsbe került, ahol atyjának hivatalánál fogva számos összeköttetése volt a főrangú körökkel. Az eleven eszű társaságot kedvelő, ismeretek után szomjazó fiatalember, aki addig csak a budai és pesti kincstári társadalom gyöngé szellemi repertoire-ját élvezhette, odakerült a monarchia középpontjába, mely Mária Terézia óta

¹⁷ Igen sajnálom, hogy nem térhetek ki ez alkalommal azokra az érdekes részletekre, melyeket e korra vonatkozólag Szalay Péter t. barátomtól, néhai Szalay István muz. ig. úrtól és Szuborits min. tanácsostól hallani szerencsém volt. Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy a történelmi milieu megértése nemcsak az elsőrendű tényezők működésén sarkallik, ahhoz lokális memoire-ok, feljegyzések kellene. Máig is használható Schams id. m. Lónyay naplója Kónyi Manótól. Érdekes korszakot adna József nádor udvarának története. Első teljes összeállítása: *Ofner Adressenbuch*, 1815.

¹⁸ Országgh Sándor: A budai jótékony nőegylet 1817-1897. Bpest, 1898. Érdekes és tanulságos monographia.

¹⁹ 1822-34. vál. tagja a budai 1846-1848. másodelnöknő. Ugyancsak vál. tagja 1835-1843 a bécsi »Gesellschaft adel. Frauen zur Beförderung des Guten und Nützlichen« s 1845-ben annak is előljárója 1852-ig.

²⁰ Karácson Mihály Darnón Pozsony megyében született s 1825-ben ügyvédi oklevelet nyervén, az akkor hét éves Antal gróf mellé került nevelőnek. 1833-ban akad. taggá lett. Sokoldalúan képzett ember volt, egyebek közt 1847-ben a József ipartanoda igazgatójává nevezted, miután 8 évig a censuránál volt. Mint nyug. kir. táblai bíró halt meg 1869. aug. 30-án.

lassanként felszívogatta mind az örökös tartományoknak, mind Magyarországnak felsőbb társadalmát. Azt a kicsinyes, merev magyar-latin-német patriarchális bürokratizmust felváltotta lelkében a Ferenc király derült életnézletű, gondtalan, nem magasan szárnyaló, de művelt formájú rendszerének a képe. Csakhamar összebarátkozott a bécsi arisztokrata fiatalsággal: a Czernin grófokkal, kik közül Jaromir gróffal holtig tartó barátság fűzte egybe. Azután hg. Windischgrätz Alfréd, gr. Paar és gr. Cavriani társaságába került, akik a mindig jókedvű, sokat olvasott, hamar nekilelkesező pajtást csakhamar megszerették. Sohasem durcáskodott, nem ismerte a hazugságot, képtelen volt rá, hogy valótlan mondjon. El-el vitakozgattak, s a fiatal Szécsen mindig kész volt bármi tárgy fölött eszmét cserélni.

Ez a bécsi magasabb társadalom különféle elemekből alakult. Törzsét alkották a csehországi és osztrák főnemesei: a Schwarzenbergék, Liechtensteinok, Windischgrätzek, Fürstenbergék, Auerspergek, Kinskyek, Czerninek, Harrachok, Stadionok, Wrba grófok, kik holdakként keringtek a császári nap körül. Oda tartoztak a legfőbb hatóságok főnökei s a magyarok közül az Esterházyak, Pálffyok, Batthyányok, Zichyek, Erdődyek, Károlyiak. Középpontja az életnek természetesen az udvar volt. Az öreg uralkodó, miután fiát Ferdinándot megkoronáztatta, nyugodtan nézett a jövő elé, hiszen Metternich herceg »Európa kormányosa« intézte a birodalom sorsát. Lélektanilag teljesen érthető, hogy a 18 éves gr. Szécsen Antal ebbe az immár száz éves patinájú bécsi körbe kerülve, hol megbecsülték a szellemet, szerették a művészetet, hol finom lelkű asszonyok mesterileg értettek a mindennapi élet unalmának az elűzéséhez, anélkül hogy tüntettek volna gazdagságukkal: csak úgy mint kortársainak nagy része, jól és boldognak érezte magát. Hat nyelven beszélt: latinul, magyarul, németül, franciául, angolul, olaszul; ugyanannyin írt is. Helyt állhatott tehát bármely társaságban. Gyermekkora városban telt el. Atyja jószágára ugyan ellátogatott, de ott sem érdekelte a nép, hanem inkább olvasott. Érthető tehát az is, hogy azok a hatalmas lokális tényezők, melyekből a modern Magyarország kialakult, rá nem hatottak. Ez az oka annak, hogy már kora ifjúságától fogva, ha szabad magamat úgy kifejeznem, külügyi szempontból tekintette a világot.

Látta a harmincas évek elején a hatalmas, külsőleg egységes s mégsem homogén imperiumot. Mint serdülő ifjat meghívták Bécsben a Hofburgba egy úgynevezett »Adolescenten-Ball«-ra, melyen a fejedelem — mintha csak érezte volna végső idejének elkövetkezését — végigjártatta szeméit a fiatalságon. E jelenetet sohasem felejté el Szécsen s olybá fogta fel, mint a múlt búcsúját a jövőtől.²¹ Szolgálni akarta uralkodóját, mint elei tevék, híven, meggyőződése szerint.

Hajlama a diplomáciai pályához vonzotta. Atyja azonban azt vélte, hogy jobb lesz, ha előbb a belső szolgálaton kezdi. Tizenkilenc éves korában kinevezték Mosony megyébe t. aljegyzőnek, majd főjegyzőnek. A megyében nagyon szerették a koraérett fiatalembert, aki, mondhatni, szenvedéllyel tanult ez állásában és a legkülönbözőbb államtudományi szakokból készült — mint akkor hívé — a diplomáciára. Rendkívüli gyors felfogása megértette vele a különböző tárgyakat de mert — miként maga is megvallja — rendszer nélkül olvasatott, impulzív természeténél fogva egyetlenlenné lett az előadása. Ezt az encyklopaedikus irányzatú tanulmányozást öntudatosan követte, mert nézete szerint az a diplomatának kötelessége, hogy a kor szellemi áramlatát a maga egyetemességében fogja fel.

Megpróbálkozott a zenével is, de nem volt rá tehetsége. Bátor lovas volt. Ha nyeregben ült, szenvedéllyel vett részt a legmerészebb falkavadászatokon. Jó és biztos volt a keze. Csak az az érdekes, hogy nyergelni nem tudott, s ha valami igazítani valója akadt, akkor már nem tudott

²¹ Wolfsgrubernek Karolina Augustza császárnéről és királynéről írt könyvére vonatkozó bírálatában. Ezt a bált a Hofburg *Pieta dura* termében tartották meg. Az egyes családok gyermekeikkel egyenként haladtak el az uralkodó pár előtt. Karolina Augustza császárné és királyné gr. Szécsen Miklósné iránt rendkívüli jóindulattal viseltetett. »Ez a két, oly különmemű életfeladatnak élő nemes lélek – úgymond a felséges asszony iránt haló porában is hálás Szécsen Antal – megértette egymást. Jóság és önzetlenség tekintetében méltók valának egymáshoz.«

magán segíteni. Híjával volt a technikumnak. A gyakorlati érzéknek ez a hiánya gyakran befolyásolta pályája folyamán.

Pályájának sorsát az 1839-iki országgyűlésen való részvétele döntötte el.²² Eladdig Bécsben csak szűkebb körben vitatkozott. Pozsonyban összegyűlve látta az új életre kelt Magyarország fényes talentumait. Megismerkedett a vezérlő elemekkel s öntudatlanul is Jósika Sámuel báró és Dessewffy Aurél felé vonzotta rokonszenve. Mohón élvezte a parlamenti küzdelem izgató hevét. Kiváló mestere volt e részben Szögyény László nádori ítélőmester, aki mellett jurátuskodott. Teljes érdeklődését lekötötték a napirenden lévő tárgyak: a szólásszabadságról, vegyes házasságról folytatott viták. Rendkívül hatott rá Deák Ferencnek a szólás-szabadságról mondott beszéde, »melynek előadását — írja tanulmányaiban — mint fiatal hallgató, tisztelő figyelemmel és mélyen meghatva, bár eltérő politikai irányomnál fogva nem minden kétkedés és benső ellenvetés nélkül követtem.« Deák a maga beszédét Tacitusnak Agricoláról írott szavaival végzé: »Kétségkívül a béketűrésnek fényes tanúságát adtuk, és valamint a régi kor látta, mi a szabadság végpontja, úgy mink, mi a szolgaságé. A szóval együtt magát az emlékezetet is elvesztjük vala, ha éppúgy hatalmunkban állna feledni, mint hallgatni.«

»Az irodalmi szépségnek egy új világa nyílt meg akkor előttem, — revelálja később Szécsen Antal, — elővettem Tacitust, visszatértem vele és általa a korán elhanyagolt régi irodalomhoz és ebbeli olvasmányaim legkedvesebb benyomásai összeszövődtek emlékezetemben e hathatós parlamentáris hivatkozással és azon férfiú iránti tisztelettel és vonzódással, ki nem gyaníhatta, hogy midőn meggyőződésének fényes kifejezést adva, annak a római írónak fenséges szavaiban új támaszt keres, egyszersmind egy jelentéktelen hallgatót a legnemesebb szellemi élvezetekre utal.«²³

Az országgyűlés megindítá benne a minden magyar emberben csörgedező politikai érkeringését. Megyéjében Mosonyban élénk részt vett a tárgyalásokban. Feledve lőn a diplomácia, politikával foglalkozott immár s a classikusokkal. Egyfelől a római classikusokon kívül Shakespeare, Dante, Lessinge, Manzoni, Molière, Goethe, Montesquieu, Macchiavelli műveit tanulmányozta és élvezte, másfelől meg az idősebb politikusoktól tanult. Politikai irányát megszabta az atyai ház légköre, a hagyomány és hajlama. Nem is lehetett más, mint azoknak a párthíve, akik a történetileg kifejlődött alapon állván, a kormány politikáját védik, de nem vakon. Ily gyakorlati előkészület után lépett be a m. udvari kancelláriához hivatalnoknak.

III.

Az 1839-iki országgyűlés után a munkakörre vágyódó fiatal ember hivatalba lépett. A hivatalos Parnassusra vezető út akkoron legkönnyebben az udv. kancellária révén volt elérhető. Gróf Majláth Antal, atyjának jóbarátja volt a kancellár, b. Bedekovics Lajos az alkancellár, Kussevics József udvari tanácsos atyjafiai, s a tisztikar ifjabb tagjai részint jó barátai, részint ösmerősei. Természetesen a tb. fogalmazóságon kezdte.²⁴ Az az alapelv dívott akkor, hogy az állam addig nem díjazza a tisztviselőt, míg csak teljesen kész és használható munkássá nem lesz.

Az első nyarat ugyancsak kellemesen tölte Bécsben a két fiatal Czerninnel. A Bankgasse-beli kancelláriai sötét szobák s a hivatalos íróasztal, meg a muszáj munka nem igen vonzották. Az öreg udvari tanácsosok megkívánták, hogy a fiatal tisztviselők szépen írjanak s értsék a hivatalos eljárásnak, igaz hogy szükséges, de szerintök a belső tartalommal egyenlő értékű külsőségeit is.

²² Ifjúkori visszaemlékezései (Budapesti Szemle, 1882. IV. 241-259. I. inkább későbbkori reflexiókkal telvél, mintsem adatokkal.

²³ Tacitusról írt tanulmányában, 13-14. I. Deák Ferenc a szólásszabadság ügyében két ízben szólalt fel: 1839. jún. 24-én és júl. 3-án. Kónyi Manó: Deák F. beszédei, I. 280-283. II. Valószínű, hogy Szécsen gróf a júl. 3-iki hosszabb beszédre céloz.

²⁴ Kinevezése 1810. jún. 25-én kelt; a hivatalos esküt júl. 3-án tette le.

Szécsen Antalnak jellemzetes, de ideges, gyors észjárásra valló kézírása volt, melyről benső barátai sem állíthatták, hogy olvasható. Azonban egyelőre nem sok írni valója akadt, mert alig hogy hivatalba lépett, Lonovics József a nagy püspök meghívta, hogy utazzék vele Rómába,

Huszonnegy éves korában minden szép iránt fogékony kebellet, mondhatni naiv lelkesedéssel láthatta meg Olaszországot.²⁵ Hat hónapi utazása közben megismerkedett a római diplomáciai körökkel, érdeklődött minden iránt. Rajongással kereste föl a művészet remekeit. Elfogta őt is az itáliai varázs, melyet aki érzett, úgy sem várja részletes leírását. Megpróbálkozott azzal is, hogy naplójában följegyezze az emberekről s a látottakról való benyomásait. Később maga is azt találta, hogy sok volt bennök a hamis sentimentalismus, az a költői állelkesedés, mely a sokat olvasó, de keveset író embereknél szokott jelentkezni, ha referálgatnak benyomásaikról. E naplóit — pedig kár érték — elégette.

Hazajővén, hivataloskodása mellett Sallustius, Cicero és Tacitus olvasására tért; olvasott magyar, francia és angol politikumokat. Rajongott Lord Byron munkáiért, Leopardiért és Goethebe mélyedt. Teljesen érthető, hogy a lelkiekben gyönyörködő, a politikai ideálokért rajongó majdnem gyermekifjú halálíg megunta a burokratizmus nyugét, melyet a vén tanácsosok nyakába vetettek. Gyakran ok nélkül elkeseredett. Kicsi volt neki Macedónia. Ideált választott magának. Dessewffy Aurélban találta fel azt, kinek geniejét bámulta, irányát követte.

S ez az ideálja 34 éves korában hirtelen meghalt.²⁶ Lelkéből megsiratta. A fiatalság hevével újra elmélyedt komoly tanulmányaiba s ápolta ismeretségeit. Barátjának Czernin Jaromirnak az édes anyja, szül. Rosenberg grófnő, ki fiának kedves pajtását rendkívül megkedvelte, a művelt fiatal embert bevezette Bécsnek akkor legelőbbkelő s hangadó salonjába, Schönburg Lujza hercegnő társaságába. Ezen a réven ismerkedett meg Schwarzenberg József herceg szellemes leányával, kik közül az említett Lujza hercegnőn kívül az egyik, Eleonóra, Windischgrätz hercegnő, a másik Bretzenheim s a negyedik Lobkovitz hercegnő vala. Ezen kör legkiválóbb alakjai közé tartozott Schwarzenberg Eleonóra szül. Liechtenstein hercegnő is, ki évtizedeken át nemcsak a bécsi, hanem mondhatni, az európai előkelő társaságban vezető szerepet játszott, és egész életén át őszinte barátságával tüntette ki gr. Szécsen Antalt.²⁷ Ebben a körben rendkívül megválogatták azokat, akikkel komolyan szóba állottak. Nagy lelki sikere volt a szerény föllépésű, bő ismereteit nem fitogtató fiatal embernek, hogy e finom műveltségű körben szívesen látták. Ez a társadalmi s lelki kapcsolat benső, holtig tartó barátsággá vált mindazokkal, akikkel akkor érintkezett.

Legrégibb barátja Czernin Jaromir gróf mondja, hogy e bécsi barátság mellett is Szécsen nyelvében, külső megjelenésében, felfogásában lelkes magyar maradt. Barátaival szemben mindig erősen vitatta alkotmányunk régiségét s azt az egészséges magot, mely benne rejlik. Azonban nem ez a kör döntötte el politikai hitvallásának kifejlődését.

Ebben az időben tetszett meg a sokat olvasott, szellemesen társalgó s nagyon értelmesen figyelő fiatal ember a birodalom leghatalmasabb emberének, Metternich Kelemen hercegnek.²⁸ Az ifjú Szécsen, ki korához mérve annyit látott, s csak az imént is apja²⁹ kíséretében len járt Karlovicon a szerb egyházi congressuson, készültségével, éles ítéletével, benyomást tett az államkancellárra.

²⁵ Velencét, Ferrarát, Bolognát, Lorettót, Rómát látta, majd Nápolyba látogattak el, kirándulván mindenfelé, ahol a természet és művészet szépségeit élvezhették. Visszafelé jövet Sienának, Firenzének, Milánónak jöttek. 1884-ben látogatott ismét Rómába, 45 esztendő múlva, felfrissítvén fiatalkori benyomásait.

²⁶ 1842. febr. 9-én. Az Augs. Allg. Z. 1842. febr. 21. számában megjelent bensőséges hangú nekrológot Sz. A. írta. — V. ö. a Budapesti Szemle 1882 évi f. Dessewffy jellemzését.

²⁷ Hg. Schwarzenberg Jánosné szül. hg. Liechtenstein Eleonóra, L. Móric herceg és Esterházy Leopoldina hercegnő leánya (szül. 1812. dec. 22-én, † 1873. júl. 28-án) korának legszebb és legszellemesebb asszonyai közé tartozott. Diadalszámba ment, mikor mint viruló szép asszony, Londonban, Viktória királyné koronázása alkalmával megjelent. Férje akkor londoni nagykövet volt.

²⁸ Egyébiránt a herceg jól ismerte már Szécsen Antal atyját, aki apósának Zichy K. grófnak ügyeit baráti szívességből rendezte.

²⁹ Kir. biztos volt.

Metternich pedig nem tartozott azok közé, akikre könyvcímekkel, avagy idézetekkel hatást lehetett tenni, mert a herceg mindent olvasott s mindenekről tudott. Ugyancsak megtiszteltetés számba ment tehát, hogy az öreg államkancellár a huszonnégy éves udvari kancelláriai titkárt,³⁰ aki 1843 telén a pozsonyi diaetára ment, szándékai felől megoktatta.

Hosszabb beszélgetésben kifejté előtte a herceg, hogy az engedélyezett alkotmány, a charta, csak kiinduló pontja az alkotmányosságnak, azzá válhatik ugyan, de még nem alkotmány. Hangsúlyozta a magyar alkotmány jogfolytonosságát. Azt tartja, hogy ez alkotmányt fenn kell tartani, sőt annak törvényes fejlesztését ezen az országgyűlésen elő kell mozdítani, mert ez minden egészséges kormányzati működésnek az alapföltétele. Jelezte ezt (a herceg) akkor is mikor az alkotmányossághoz visszatértek s Ferenc király 1825-ben felszólította, hogy foglalkozzék a magyar ügyekkel is. A herceg elismerte, hogy a kormány sokat mulasztott.³¹

Csak jellemzésképp idézem ez érdekes beszélgetést. Nem is itt van a helye, hogy Metternich herceg régime-jét bíráljam vagy védelmezsem. Nem akarom sem gáncsolni, sem dicsérni. Tény, hogy az ifjú Szécsenben fölismerzte azt a haladni akaró, föltétlenül dynastikus conservativot, aki neki kellett, hogy a pezsgő, liberális irányban szerinte hevesen lüktető magyar politikának egyik szellemi, de törvényes fékezője legyen. Metternichnek nem rendőrök, nem kémek kellettek, hanem oly politikai párteberek, akik őt híven informálják. Minthogy Szécsen ítéletére rendkívül sokat tartott, megbízta, hogy közölje vele nézetét a koronként fölmerülő tárgyakról. A herceg akkor azt mondta Szécsennek: »Ne azt jelentse nekem, ami történik, mert azt úgy is tudom, hanem azt írja meg, hogy minek kellene történni az ön nézete szerint.« Jellemző az akkori rendőrségi állapotokra, hogy ezeket a jelentéseket »Herr Danielis Kaufmann in Wien« címe alatt kérte megküldetni.³²

Szécsen nagy tüzzel fogott feladatához. Maga is megvallja, hogy fiatalos hevében, gyakran szenvedélyes hangjával néha érthető s méltó ingerültséget keltett. Nem is volt aki vezesse, Dessewffy meghalt, Jósika Samu akkor Erdélyben tartózkodott. A conservativ elemek közül az idősebbek hallani sem akartak az ifjabbak elvi küzdelmeiről. Oly talpig becsületes, a kor színvonalához képest nagyismeretű politikus, mint gróf Cziráky Antal Mózes, végleg elsiratta a monarchiko-arisztokratikus rendszer hanyatlását s azt hangoztatta, »hogy a dolgok nem maradhatnak meg jelen állapotukban, s csak a tróntól jöhet a segítség.«³³

Igen, de ki képviselte a trónt? Ezt a kérdést vetették föl az ifjabb conservativok, akik azt vallották, hogy elvekkal kell győzni, nem a monarchia állását veszélyeztető patikaszerrel. Szécsen Antal azt vallotta elvtársaival (Vay Miklós, Forgách Antal, Somssich, Majláth György), hogy a régi emberek kora lejárt. Új emberek kellene a gátra. »Újra feléledtek és erősültek — úgymond Szécsen — ezen országgyűlés alatt gyermekkorom barátságos viszonyai Majláth Györgyhez és Cziráky Jánoshoz. Keletkeztek és fejlődtek újak Apponyi Györgyhez, Dessewffy Emilhez, Ürményi Józsefhez, Barkóczyhoz, melyek politikai egyetértésen éppúgy, mint személyes rokonszenven alapulva, nem szorítottak a politikai térre, de mélyen áthatották életem minden viszonyait.«

A fiatal, sokoldalú debatter csakhamar figyelmet keltett, és pedig nemcsak a főrendek között. Nem tartom ugyan dönthetetlen bizonyoságnak a kortársak hirtelen odavetett pillanatnyi fölvételeit, de nincs híjával az igazságnak az az ítélet, melyet egy akkori journalista mondott róla.

³⁰ 1843. márc. 24. óta.

³¹ Megjegyezzük, hogy gr. Szécsen Antal nem hagyott hátra emlékiratokat. Összes emlékiratszerű hagyatéka egy 114 lapnyi füzetből áll, mely 1876-ig terjedő, epigrammatikus, de rendkívül becses följegyzéseket tartalmaz. Ezenkívül olvasmányairól 1877 óta hosszabb-rövidebb jegyeteket tett. Ezeket használtuk fel e vázlat keretében. A följegyzések nagyjából németül, kisebb részben magyarul, franciául írvák. Alkalmilag rátérünk a történelmi és irodalmi vonatkozású részek egyöntetűleg magyar nyelvű közlésére.

³² Az eredeti cím máig is megvan a följegyzések közt.

³³ Lovasberényi kézirat: »Freimüthige Andeutungen« stb.

»Gróf Szécsen Antal — így szól — a conservatív párt egyik legjelentősebb támasza. Gróf Szécsen Antal rendkívül sokoldalúan képzett fiatal ember, kinek ha szép és alapos tudását latra vetjük, kissé hápogó hangját is szívesen elnézzük. Parlamenti előkelő modora, erőteljes logikája, szellemes érvelésének folyékonyága mindjárt első föllépése alkalmával fontos szerephez juttatták egyéniségét. Noha nincs szerencsém mindig osztozhatni e kitűnő conservatív férfiú nézeteiben, mégis örömmel hódolok a geniejének. Ékesszólása a csobogó hegyi patakhhoz hasonlít; kár, hogy annak kristály tiszta vize a kiváltságok agyagos talajában vész el.«³⁴

Az országgyűlés vége felé Szécsennek már elismert tekintélye vala. Rögtönözve beszélt; arra egyébként sohase volt képes, hogy beszédeit előre megírja s betanulja. Az a határozottság, sőt bizvást nevezhetjük még radikálisnak is, az élesség és nyíltság, mellyel nézeteit kifejtette, az ellenzékre is hatást tett.³⁵ Politikai szempontból ellenezte a folyvást csak concedáló irányzatot; törvényesen, gyökeresen kell intézkedni, nem apránként odaadogatni az ellenzéknek, amit kíván. Mindig magasabb szempontokból vizsgálta a tárgyakat s az analogonok egész tárháza állott rendelkezésére.

A Metternich herceghez intézett jelentések megannyi tanulmányok. Nincs azokban egy szemernyi személyes vonatkozás. Sajnos, csak három jelentése maradt meg, a többi elkallódott.³⁶ Egyik a magyar nyelvről szól, a másik a horvát kérdést tárgyalja, a harmadik a városi kérdést. Legtöbbször becsülte a gróf a vegyes házasságok ügyében előadott megokolt nézetét, mely szerint a tridenti zsinat és Lonovics római paktuma értelmében a házasság érvényessége formális egyházi áldás nélkül is fönnáll s hogy a gyermekek vallása szabad egyezkedése alapján állapíttassák meg. Ha az egyik házastárs meghal s a gyermek vallási nevelése még nem indult meg, a túlélő házastárs állapítsa meg azt. Talán nem kell mondanom, hogy mely újabbkori nagyjelentőségű mozgalom előzményeihez tartozik ez adat.

Szécsen jelentései nagy hatást tettek a hercegre. »Ön — így szólta hozzá — a kérdéseket mindig a legmagasabb szempontból tekint, amint ez államférfiúhoz illik. Szándékosa hangsúlyozom az államférfiú szót, s nem az ügybeli kormányembert említem.« Kétségtelen, hogy Metternichre hatással voltak e jelentések. Nem állítom, hogy befolyással voltak József nádorhoz 1844. máj. 9-én intézett híres levelére, de tényleg számos reflexiója Szécsen eszejárására vall. Szóval is megbeszélték az ügyeket,³⁷ s a nem hivatalos információkat az egyes tárgyak lényegéről tőle hallotta, s bármit írt Szécsen, mindig a maga pozitív meggyőződését adta elő.

Ezért becsülte a herceg.

Noha meg kell állapítanunk Szécsen Antalnak e korához képest a közönségesnél jóval jelentékenyebb szereplését, nem hallgatjuk el, hogy nagy esze, éles judiciuma és rengeteg olvasottsága egyet nélkülözött: a praxist. Tudta boncolni az ügyeket, látta a hibákat, tudott adni jó tanácsot, de mindez csak politikai kritikussá tette. Ezért csak élete fejlődésének stádiumaképp áll előttünk ez a fényes parlamenti szereplés, de mélyebb hatást az nem gyakorolhatott. Az 1825-ben megindult politikai evolúciót sokan érezték, hogy törésre vezet, de megállítani nem tudta senki.³⁸

³⁴ Névtelen (Hugo Albert): Ungarische Tabletten aus der Mappe eines Independenten. Leipzig, I. B. Hirschfeld. 1843. 175-176.

³⁵ A káptalanok szavazatáról, az országgyűlési rendezés és szabályozás iránti javaslat. Hangsúlyozza a főrendiház reformját. Megyék állapotja iránti javaslat s a visszaélések elleni fellépés. Törvényjavaslat a megyei tanácskozások és választások rendje iránt. A 7. és 8. § a vita bezárása iránt tesz javaslatot. Egyszerű indítványra a többség elhatározza.

³⁶ Sem a külügyminisztérium, sem a Metternich-család levéltárában nem voltak feltalálhatók.

³⁷ Metternich iratai, VII. 17.

³⁸ Mellesleg megemlíjtük, hogy a Metternich hercegtől származó »Aphoristische Bemerkungen über die ung. Zust. zu Ende des Jahres 1844.« (Metternich iratai, VII. 51. 1.) című memoire-t Szécsen Antal is megkapta, valamint az akkori conservatívok közül is sokan. Ez emlékiratról gr. Sz. A. az volt a nézete, hogy nem szabad idegeskedni s erőszakkal akarni megállítani a fejlődést, mederbe kell azt terelni.

Metternich is megírta a nemzeti pártról 1844-ben, hogy »ábrándokat kergetnek és nem aggódnak a tátongó mélység felett.«

Jós volt, kit a romok maguk alá temettek.

Szécsen Antal szerény ember létére nem is hivatkozott soha ebbeli szereplésével. Beírta kortársai és elvbarátai elismerésével. Megmaradt víg fiatal pajtásnak, s szabad idejét könyveinek szentelte. Amint véget ért az országgyűlés, menten ott hagyta a kancelláriát s atyja kívánatára kinevezték Pozsegába főispáni helytartónak.³⁹ Kineveztetése előtt Budán tartózkodott, ahol az öreg főherceg nádor különös bizalmára méltatta. Nyolcórétű köpenyével a vállán sétálgatott a sokat tapasztalt palatínus rózsái közt a fiatal politikussal. Mintha érezte volna ő is az idők leheletét, mindinkább szorosabbra fűzte viszonyát az ifjabb nemzedékkel.

A csendes budai várban készülgetett pozsegai debut-jére Szécsen, mely fényesen sikerült. Ékes latin beszéddel nyitotta meg a gyűlést, melyen egyéb dolga nem volt, mint a derék szlavónok loyaltási nyilatkozatait venni tudomásul. Új hivatalos állása nem sok dolgot adott neki; attól eleget utazhatott és tanulhatott. Beutazta Svájcot s visszatérőben hozzáfogott a magyar közigazgatási praxis mélyebb elemzéséhez. Ettől azonban ráért még Guizot, Washington leveleinek, Lenau költeményeinek s kedvenc classikusának Tacitusnak tanulmányozására.

A pozsega-budai csöndet 1846-ban kebelbarátjával Majláth Györggyel tett nagy külföldi útja váltotta fel.

³⁹ 1845 tavaszán.

IV.

Régtől fogva elismert tapasztalás tanítja, hogy az események lezajlása *után* megírott benyomások rendszerint anachronistikus hibában szenvednek. Az ember nagyon hajlandó sejtelmeit, előrelátását, az eseményeket megelőző időkbe helyezni, pedig azok az események után képződtek. Nem vonom kétségbe gr. Széchenyi István divinációhoz hasonló, mondjuk, prófétai sejtelmeit. Kétségtelen, hogy gr. Szécsen Antal is, aki annyit gondolkozott, annyit olvasott és látott, már zsenge ifjúsága óta érezte a dolgok változásának elkövetkezését, de a mikéntről, azokról az imponderabiliákról, melyek a nagy katasztrófák közvetlen okai szoktak lenni, neki épp oly kevésbé volt sejtelme, mint ellenfeleinek.

Tele reménységgel, túlradó életkedvvel indult nagy európai körújtára Majláth Györggyel, és pedig legelőbb Párisba. Midőn a pezsgő vidám párisi élet mulatságos oldalait élvezte a két magyar fiatal ember, aligha sejtették, hogy onnan fog kiindulni az a hullám, mely majdan hazájok közéletét is elborítja. De a multság csak mellékes foglalatosságuk vala. Összeköttetéseiknél fogva igen jó ajánlatok állottak rendelkezésükre, s fölkeresték úgy a közélet, mint az irodalom jeleseit. Jelesül Szécsen, kit a nagykövetségnél még igen fiatalnak tartottak, hogy a politikusoknál bevezessék, maga ment el Thiershez, Guizothoz, kinek nagy tisztelője volt, s rendkívül szíves fogadtatásban részesült. Megismerkedett Montalamberttel, Odilon-Barrotval, bemutatták őket a Tuileries-ben. Szóval megnézték s megláttak mindent, amit akkoron művelt emberek Párisban kerestek.

Szécsent azonban nem ragadta el Páris. Jól érezte benne magát, de nem imponált lelkének. Angliában kereste s találta meg ideálját. A haladás méretei, az a nagy társadalmi kör, melyre Londonban talált, a parlament és küzdelmei vonzották. Érdekes időben is érkezett oda. A felsőházban akkor volt a gabona-bill második és harmadik olvasása. Szemtanúja volt annak a személyes affaire-nek, mely Sir K. Peel s Bentinck meg Disraeli közt támadt. A nagy seasonban alkalmá nyílt az angol politikai vezérférfiak megismerésére. Oly nagy érdeklődéssel viseltetett az angol politikai viszonyok és vezérférfiak iránt, hogy élte végéig rendszeresen foglalkozott az angol politikára vonatkozó irodalommal. Maga írja azt az elfelejthetetlen benyomást ami lelkét elfogta, mikor Majláth Györggyel, Schwarzenberg Károlyval és Prónay Józseffel London utcáin sétálván, megpillantá lóháton az öreg Wellington herceget,¹ kedvenc hőseinek egyikét. De nemcsak Londonban tartózkodott; beutazta Skóciát is, megjárta a nevezetes helyeket, s mélyen sajnálhatjuk, hogy ebbeli benyomásait nem örököltette meg. E benyomásokat nem napok, legföljebb egynehány hét alatt, skioptikon módjára vette föl magába, hanem kényelmesen, vérébe szívta föl. S mindarra vonatkozólag amit látott, előzetesen, s szemléletök után is megolvasta az irodalmat. Az egykorú francia és angol politikai irodalom bibliographiáját kellene elősorolnom, ha olvasmányairól számot akarnék adni.

1846 őszén tért vissza, miután Berlint, Drezt is megjárta. Előbb még részt vett a zágrábi congregatió, azután Pozsonyba ment a híres diétára. Politikai bajnokoskodása erre az időre esik. A külföldön tapasztalt parlamenti küzdelmek csak megedzették benne a pártembert. Az akkori liberális elv ellenében a nem sterilis, de alkotni tudó s mégis conservatív irányt akarta diadalra juttatni. Erős kormánypártot akart. Nyíltan s férfiasan ki kell jelenteni azt az ellentétet, mely a pártok között tetteg létezik. Ekképpen nyilatkozott 1846. november 12-én, mikor a conservatív párt szervezkedéséről tanácskoztak.² Fellépését akkor az ellenzék is méltányolta. Politikai s magán jellemére világot vet beszédének az ellenzékre vonatkozó ezen passzusa: »Nem fogom részemről az ellenzékét gyanúsíthatni, ... mert az ellenzékét még ott sem lévén szokásom

¹ Tanulmányok, 213. l.

² Beszédét Horváth Mihály is közli: Huszonöt év tört. III. 134. l.

gyanúsítgatni, hol annak egyéneivel szemközt állok, annál kevésbé érzem magamat gyanúsítgatásra felhívva ott, hol tisztelt elvbarátok körében felszólalva, egyedül a jelen nem lévők megtámadása olcsó bátorságának olcsó dicsőségét élvezhetném.« Pártjával szemben is a kritika álláspontjára helyezkedett, s ami a párt szervezetét illeti, nem akarta, sőt ellenezte az ellentétek kiélesítését.³

De nemcsak szóval hirdette elveit, hanem tollal is. Apponyi György és Jósika Sámuel kancellársága óta a kormány is igénybe vette a sajtót. Szécsen cikkei a *Budapesti Híradó*-ban jelentek meg.⁴ Ezekről csak annyit mondhatni, hogy igen tanulságos és becses publicisztikai dolgozatok. Csakhogy nehézkesen vannak írva s nem találták meg az utat a közvéleménynek sem szívéhez, sem akkori értelmi niveau-jához. A magyar közönség más hangnemet kívánt, s e cikkek ma becses történeti igazoló okiratok, de akkor nem tettek hatást. Igaz, hogy nem is tehettek, mert az események sodra hatalmasabb volt, s annál elemibb erővel tört elő, minthogy a Habsburg-monarchia kormánya nem nyugodott erős kezekben.

S ezzel elérkeztünk az 1825-ben kezdődő nagy evolúció végső jelenetéhez, mely az újkori Magyarország fejlődésének alapvető kútfeje. Ismét csak Szécsent idézzük, midőn akkori szereplésének egyes mozzanatairól beszámolunk. Társulatunk erdélyi kirándulása alkalmával⁵ ő monda: »hogyan ott, hol nem rövid időszokról, de tartós fejlődés jellemének és természetének felismeréséről van szó, a megfejtés csak számos tényezőknek figyelmes kutatása és befolyásuk helyes mérlegelése által nyerhet biztos alapot.«

Szécsen Antal párthíveivel egyetemben részese volt az 1848-iki országgyűlésnek. Felfogását illetőleg különbözött pártfeleitől. Ezek az új átalakulásban a réginek, szerintök jobb állapotnak, hirtelen megváltoztatását kárhoztatták. Szécsen az eseményektől a monarchiának fennállását féltette, s ha volt e monarchiában ember, aki követ nem dobott Metternich hercegre, hanem síkra szállott érte, nem röstellvén a hála érzetét, ő volt az.

Szécsen a februári események után az országgyűlés *azonnal* való feloszlátása mellett volt. De midőn e tényt megemlítem, első sorban b. Jósika Sámuel szerepét kell hangsúlyoznom. Nem Szécsen, hanem ez az erélyes erdélyi magyar volt a szellemi vezérök, kiből a régi párttagok megbíztak, kit megannyian a rajongásig szerettek s nézetét föltétlenül kötelezőnek ismerték el magokra nézve. Lenni kellett benne valami magnetikus erőnek, mert mindazok, akik közelében voltak, holtáig ragaszkodtak hozzá s emlékéit híven megőrizték. Jósika vezette tehát a praeventív, erélyes ellenactiót sürgető politikai irányt, de elbukott vele, mert a régi rendszerből kiszáradt a velő. Jósikát és Szécsent csakúgy meglepték az események, mint Metternichet.⁶

³ Falk Miksa írja (Széchenyi és kora, 220. l.), hogy gr. Szécsen sürgette a conservatív szervezkedést. Erre nézve gr. Szécsen megjegyzi: »A conservatív pártszervezetet és tanácskozmányokat illetőleg Luka Sándor és Liphay Sándor valának a főtényezők, akármily csekély lett légyen egyébiránt az utóbbinak és az általa kezelt *Nemzeti Ujság*-nak befolyása.«

⁴ Hírlapi cikkeinek legnagyobb része 1844-46-ban jelent meg. Németül az A. A. Zeitungba írt. Hírlapi cikkeinek becses gyűjteménye megmaradt egy testes füzetben. Legkiválóbb a horvát bonyodalmakról szóló cikksorozat.

⁵ L. Századok, 1887. Hunyad-megyei kir. 6. l.

⁶ 1848-iki országgyűlési szereplésének személyes emlékeiből csak ezt a följegyzést találjuk: »Kossuthal az országgyűlés lefolyása alatt nem volt semmi személyes érintkezésem. Deák csak a februári napok után érkezett.« Kossuthal való érintkezését illetőleg Schönborn Frigyes gróf emlékezik (Deutsche Revue. Berlin, 1900.) arról az esetről, mikor a negyvenes évek vége felé az orsz. gazd. egyesület egy gyűlésén Kossuth hevesen támadta Török Jánost, annak a családi nevét is felhasználva, hogy viselkedését jellemezze. Erre Szécsen fölemelkedett s megjegyezte, hogy nem parlamentáris dolog a nevek elfacsarásával támadni. »Mert ha ez meg lenne engedve, akkor – úgymond – ezt a harcmódot nem nevezhetném éppen *fényes*-nek.« (Ezzel Fényes Elekre, Kossuth emberére célzott.) Kossuth elnevette magát s burnóttal kínálta meg. Forster Géza t. barátom értesítése szerint ez az eset az orsz. gazdasági egyesületnek csakis 1847 évi márc. 14-iki korm. vál. ülésén történhetett. Ekkor mondott le Fényes Elek, de lemondása el nem fogadtatott, hanem felhívták, hogy számoljon le a »Mezei naptár«

A régi világ megváltozott gyökeresen. A kedélyes Bécs forrongott. A közigazgatási szervezet fölbomlott; búcsút vett az udvari kamarától Budán az öreg gróf Szécsen Miklós is. Az ifjú Szécsen látván, hogy az új áramlat győz, kötelességének tartotta, hogy helyt álljon, részt vett a márciusi törvények alkotásában. Mérséklő irányban több ízben felszólalt.⁷

Az 1848-iki törvények szentesítése után a kész és törvényes tény előtt meghajolt. Nincs rá szükség, hogy bővebben fejtegessem nézetét, mely a monarchia külső egységének hangsúlyozásával elismerte az új állapotnak immár véglegesítését, de elvtársait felhívta, hogy »a szüntelen mozgásnak indult kívánatok mérséklése« legyen feladatuk. Ápr. 18-án⁸ kelt nyilatkozata megérdemli azonban, hogy Szécsen politikai felfogása ezen fő stádiumának tükréppen íme közöltessék:

Nyílt levél régi elvbarátaimhoz.

Az utolsó hetek eseményei hazánk politikai formáinak és szerkezetének gyökeres megváltoztatását hozták magokkal, és annál fogva a régi pártok állása is teljesen megváltozott. Ily szempillantásban szükséges, hogy azok, kik politikai eljárásokban tiszta meggyőződésük sugallatát követték, önmagokkal számot vessenek, hogy tisztába jöjjenek azon tér iránt, mely cselekvőségöknek az új események folytában fennmaradt; azon vonalra nézve, melyet eljárásukban követniök kell; hogy határozottan kijelentsék, politikájukban mit tekintenek minden változásokon fölül állónak. — mit a gyakorlati élet újabb igényleteihez idomítandónak.

Engedjék távollévő elvbarátim, kikhez a közös meggyőződés szent köteléke fűzött, hogy politikai hitünk egyik igénytelen híve e tekintetbeni nézeteit lehető rövidséggel és egyszerűséggel kifejtse; a t. szerkesztőség pedig nyisson e célra szokott szívességével nekem is helyet hasábjain.⁹

Azon kérdés megfejtése: mi legyen mostani teendőnk? annak tiszta megismerésétől függ. mi lett legyen előbbi szándékunk és eddigi politikánk vezérelve? Nem fogok az egyes pártok közt fennforgott kérdésekre visszatérni; nem mintha ezek iránt nézeteim megváltoztak volna, de azért, mert azoknak fejtegetését most egészen érdektelennek és meddőnek tekintem. A megyei szerkezet ideiglenes elrendelése kivetkeztette az adminisztratori kérdést egész érdekéből; a hivatalnokok elmozdíthatása iránti törvény biztosította az ebbeli

c. vállalatról, és mind az ideig míg ezt nem teljesíti, lemondása el nem fogadtatik. Ez időben *Török János* volt a titoknok, és úgy látszik, hogy ő mint ügyvivő terjesztette elő a Fényes-féle ügyet.

⁷ 1847. nov. 11. (5. l.) dec. 4. (12. l.) dec. 6. (27. l.) dec. 7. (49. l.) dec. 10. (85. l.) dec. 13. (91. l.) 1848. jan. 12. (155. l. – 157. l.) jan. 14. (173. l. Fontos beszéde a jan. 12-én elmondottal egyetemben a közteherviselésről.) jan. 17. (215. l.) jan. 18. (217. l.) febr. 3. (219. l. A tanácskozási csend és rend fenntartásáról. E helyt eszembe jut az a jellemző *bon mot*, amelyet gr. Andrássy gyulának tulajdonítanak. Azt kérdezték tőle egyszer: Ugy-e bár nagy tehetség volt Szécsen? Igen – felelé – nagy tehetség volt, eleget pisszegtünk neki 1848-ban.) febr. 4. (255. l. A horvát viszonyokról s a nyelvkérdésről.) febr. 18. (292. l. – 300. l. A honosításról.) febr. 19. (307. l.) febr. 29. (313. l. – 319. l. – 320. l.) márc. 2. (334. l. A partiumról.) márc. 18. (340. l. A közös teherviselésről. »Akármiképp intéztük légyen a dolgok részletes folyamát, akármilyen lett véleményünk azok életbe léptetése iránt, azon szempillantattól fogva, midőn urunk királyunk jóváhagyása által az országgyűlés mindkét táblájának kívánata megállapítatik, mi azokat mindnyájan tisztelni fogjuk s rokonszenvünket az ország bátorságának s boldogságának előmozdítására s a dolgok kifejtésére fogjuk fordítani.« 341. l. – 343. l. A kárpótlásról.) márc. 20. (353. l.) márc. 21. (Az országgy. évenkénti összehívásáról. 359. 361. 363. 366. 368. 371. 376. II.) márc. 21. (377. l. Apróbb észrevételek.) márc. 22. (393. l. A ministerium szervezéséről.) márc. 23. 24. (407. l. A szabad kir. vár. nemz. őrseregről.) márc. 27. (440. l.) márc. 31. (455. l. A censusról.) ápr. 1. ápr. 3. (477. l. Az erdélyi unióról.) ápr. 5. (490. l. A vallás-szabadságról.) Reflexiók Szécsen Antal beszédeire. *Pesti Hírlap*, 1848. jan. 18. febr. 10. 25. 27. márc. 3. 9. 28. sz. a főrendek 1848. márc. 25-iki orsz. ülésén. Indítványára a nemzetörségnek mint testületnek fegyveresen tanácskozni és végzéseket hozni nem lesz szabad.

⁸ *Budapesti Híradó*, 1838. 813. sz.

⁹ A *Budapesti Híradó* szerkesztője ehhez a következő megjegyzést fűzte: Nyitva állnak minden becsületes szándékú véleménynek; de nyitva kivált oly fényes talentumnak, mint a nemes grófé, ki politikai felvilágosodottságánál fogva, a dolgok új rendében is inkább mint más, feltalálandja az irányt, melyben biztos révbe juthat a statusnak nagy útra indult hajója. Azért Isten hozta mindenkor!

intézkedések egyik legfőbb célját, megoldotta a főispáni hivatal régi természetéből eredett nehézségek csomóját, és a ministerium törvényileg szabályozott felelőssége alkalmasint megnyugtatta azokat is, kik a kormányhatalomnak a megyei kormányzókra való befolyásának terjesztésétől rettegtek; — a részek visszakapcsolásának Erdély kívánatainak tekintetbe vételével történendő eszközlése, az unió kérdésének gyors megérlelése által önként megoldaték; a horvát tartományi gyűlés belszerkezete és a nemesség egyéni szavazati joga iránti némileg prókatori vita végre a népképviselő életbeléptetésével egész jelentőségét elvesztette. Nem voltak ezek soha más, mint részletek, melyek látszólag eldöntő fontosságukat a körülményektől és a pillanat szenvedelmétől kölcsönözték. De a főkérdésre nézve, hazánk kormányzási formáját illetőleg t. i. részemről legalább mindig azon meggyőződéstől vezéreltettem, hogy nemzetiségünk fenntartása, régi alkotmányunk megőrzése, és a század szelleméhez történendő lépcsőnkénti idomítása képezi fő feladásunkat; hogy sajtónk elszigetelt állapotában, tekintve hazánk geographiai fekvését és Európa ezen részeinek politikai viszonyait, önfennállásunk a közbirodalom erejétől és a külföld irányában egységétől föltételeztetik; hogy az, ki ily kapocs jótéteményeit élvezni akarja, nem kerülheti el a vele járó áldozatokat sem; de hogy ezeknek határát hazánk nemzetiségi és közigazgatási törvényileg biztosított önállása jeleli ki; hogy végre, az újabb kor alkotmányos formáit csak annyiban lehet és kell régi alkotmányunkba beilleszteni, amennyiben azt a fennemlített viszonyok engedik, a haza érdeke igényli és főleg a közszellem fejlődése remélteti; hogy tőle áthatva, az elavult, de századok által megedzett biztosítékok helyébe állítandó új alkotmányos formák szint oly hatályos, szint oly tartós biztosítékokként mutatkoznak.

Ezt tekintettük feladásunknak; ezen meggyőződés vezérelte lépéseinket; remélem, hogy most, midőn a pártviszályok legközelebbi célja eltűnt, magok a régi ellenzék tagjai, szabad haza szabad polgáraitól méltányolva az ellenkező véleménynek meggyőződését is, önként megismerendik, hogy azon hivatás, melyet magunkénak vallottunk, nem vala nehézség, nem vala áldozat nélküli, és hogy önmegtágadás igényeltetett majd a haza törvényes állásának, majd a politikai viszonyok szülte irányzatnak védelmére ott, hol ezek egymást véleményünk szerint kölcsönösen föltételező összeköttetése méltánylatra nem számolhatott. — Az események fejleménye megállapította a népképviselőt, a kormány felelősségét, melynek hazánkban való mostani alkalmazhatása iránt rövid idő előtt nemcsak mi, de számosan elleneink közt is kételkedtek. Igazolásunkra szolgál, hogy magok azok, kik az újabb idő politikai eredményeit leginkább óhajtották a forradalom békés kimeneteléről szólnak; magok megismervén tehát, hogy az eredményt forradalom idézte elő. Igazolván így a békés haladás azon híveit, kik velők együtt a forradalom gyors és békés kimenetén örülhetnek ugyan, de a haza jövődjét, alkotmányát és nemzetiségét kétes kimenetű forradalmi irányzatnak kitenni magokat hivatva nem érezhették. Akármint legyen ez, hazánk kormányzási formáinak megváltoztatása bevégzett tény mind arra nézve, mi kormányunk nagyobb önállását biztosítja. Eltérők lehetnek ugyan annak keresztülvihetősége iránt a vélemények, eltérők lehetnek most is ezen intézkedéseknek eredményét illetőleg a nézetek, de magyar azokat megtámadni, magyar azokat gyöngíteni soha nem fogja. Nem leend senki, ki hogy előbbi véleménye helyességének az ellennézetűek politikai eljárása helytelenségének szomorú elégtételét a haza kárával élvezhesse, — idegenséggel vagy közönyösséggel viselthetnék a magyar kormány azon eszméje iránt, melyet támogatni és erősíteni leginkább azoknak kötelessége, kik ily támogatását szükségesnek, erősödését nehéznek tartják. Változhatnak a kormányformák, de a király, a haza iránti hűség kötelessége nem változik; a hozandó törvény iránt különbözhetnek a vélemények, de a hozott törvénynek mindenki előtt egyiránt szentnek kell lennie; eltérők lehetnek a nézetek a megállapítandó politikai institutiók iránt, a megállapítottak tisztelete, megőrzése, fejlesztése mindenki kötelessége. És ezért a kérdésekre nézve jelenleg bevégzeteknek tekintem a vitákat. Eltagadnók elveinket, melyek mindig a trón és haza iránti hűségen, a törvény tiszteletén, a szabadsággal párosult rend iránti rokonszerven, és ily értelemben a stabilitás érdekeinek védelmén fenekeltek, ha az újabb események következményeit tisztán és őszintén el nem fogadnók, nem merő kénytelenségből, mely a szabad meggyőződést kívánja, de azért, mert kötelességünknek hisszük szerény hatáskörünkben a létező törvények alapján a közjóra munkálni.

Ez meggyőződésem az események főeredményeire nézve. Vannak más kérdések, melyek figyelmünket igénylik; ilyen p. o. a nemesség adómentességének teljes megszüntetése. Állíthatjuk, hogy ott, hol e kérdésre nézve országos téren működtünk, a sajtó mezején és a főrendek táblájánál, annak megoldását becsületesen elősegítettük, ámbár annak lassanként életbeléptetését az eredmény biztosságának tekintetéből óhajtottuk; elmondhatjuk, hogy semmi pártérdek, semmi állítólagos többségvadászat soha minket a nem adózási nézet elfogadására nem bír; hogy a hajdani conservatív párt vala az, mely a közös teherviselés

eszméjét a múlt országgyűlésen a főrendek tábláján első indítványozó és többségével keresztülvivé.¹⁰ És azért vétett elvbaráti ellen, ki az általok pártolt eszme véleményüknél gyorsabban történt keresztülvitelét vagy az ellene itt ott mutatkozható ellenszenvet a politikai agitáció fegyvereként használá.

Az úrbéri viszonyok rögtöni megszüntetését, úgy mint az történt, az egyéni jogokra sérelmesnek, nemzetgazdasági tekintetből károsnak, a birtokviszonyokra, kereskedési forgalomra, iparfejlődésre nézve veszélyesnek tekintem ugyan, de itt is a hozott törvény iránti tisztelet a bevégzett tény nyugodt elfogadására int mindenkit.

Megszűnt-e tehát minden teendők? elenyészett-e politikai működésünk minden alapja? nem marad-e részünkre más szerep, mint az új kormány egyszerű, föltétlen támogatása? Nem, t. elvbarátim; az utóbbit a kormány, meggyőződésem szerint, se nem várja, se el nem fogadhatja senkitől, de legkevesebbé azoktól, kik annak egyes tagjai nézeteitől eltérő véleményt, nemcsak a már megoldott elvbeli, de számos még megoldandó gyakorlati kérdésekre nézve is nyilvánítottak; de az, mit méltán igényelhet: lépései nyugodt elvárása, méltányos, pártszellem nélküli megítélése, az, mit az angol »fair play«-nek nevez; végre minden jó hazafi támogatását a rend és béke fenntartására irányzandó lépéseiben. A régi véleményárny-harcok tárgyát képező kérdések nagyrészt bevégezvék; de a közbékét és rendet új veszélyek fenyegethetik; a változások viszketegtől áthatott közszellem az új szerzemények megerősödését akadályozhatja; keletkezhetnek megtámadások a régi alkotmány azon elemei ellen, melyek az új alkotmányos formákban is fennmaradtak és hozzájárulásukkal minden változásokat a törvényesség áldásával szentesítettek; — a szüntelen mozgásnak indult kívánatok mérséklést igényelhetnek, és ezért azon vezéreszméknek védelme, melyek eddig lépéseinket vezérlették, továbbá is szent feladatunk marad. Küzdjünk tehát tovább is a trón és haza érdekében a törvények tisztelete, a szabadsággal párosult rend, az egyéni jogok méltánylata, a közérdek gondos szembetartása mellett, és tanúsítsuk így, hogy nem létezhetnek ránk nézve viszonyok, melyek által magunkat a közügy iránti kötelességeinktől fölmentve érezhetnők.

Gr. Szécsen Antal.

*
* *

Jóllehet Szécsen az áprilisi törvények biztosította állapotot elfogadta, éreznie, tapasztalnia kellett, hogy a régi rendszer egyéneiben is elvesztette nimbusát. Odahagyta a tanácskozást és Bécsbe ment. Itt érte életének első nagy keserve: bátyja Károly, immár a Radeczký-huszárezredben őrnagy, Vallengionál, 1848 július 25-én elesett.

Az érzékeny lelkű, szeretetében túláradó fiatal ember a természet ölen keres vigasztalást, hóna alá vesz egy jó könyvet, messze elsétál, az erdőben leheveredik és belemélyed a classikusokba. Az idő kereke rémületes gyorsasággal forgott, az egyes percek, mintha a lassan lepergett évek eseményeit akarták volna helyrehozni. »A múlt és jelen között egy kitölthetetlen és pótolhatatlan űr támadt lelkemben, — így ír 1848 hangulatáról — mely mély fájdalommal töltött el. Életterveim összes feltételei erőszakosan s egyszerre megváltoztak.« Azonközben újabb csapás is érte; a temerini családi jószágot földig elpusztították a rácok s a család anyagi helyzetét ezzel gyökeresen megingatták.

Ebből a fájdalmas hangulatából felrázta V. Ferdinánd király nejének, Marianne felséges asszonynak meghívása Bécsbe, hogy politikai belátásával segedelmére legyen a rohamosan fejlődő események útvesztőjében. Amennyire azokban az időkben módja volt, a törvényes állapot fenntartása, de a monarchia együttmaradása elvét hirdette.¹¹ Az eseményeknek azonban inkább csak szemlélője maradt, mert oly környezetben működött, ahol neki döntő szava nem volt. A nagy drámában csak a népség azon csoportjában vala helye, mely aggodalommal kísérte, hogy mi lesz A nagy küzdelemben a dynastia pártján maradt, életnézlete s meggyőződése a 48-iki peripetiák után oda állította.

¹⁰ Szécsen Antal indítványozta a nemesség megadóztatását a főrendiházban legelőször.

¹¹ Ez tűnik ki az 1848. szeptember 22-iki manifestumból, melyet más egyebekkel együtt ő szerkesztett.

Az egymásra következő véres események, mint az István nádortól jóhiszeműleg lekért gr. Lamberg Ferenc megölése, annál elemibb erővel hatottak a dynastia személyes híveire, mennél kedélyesebb, derültebb volt azelőtt a világ sora. A közvetítés nem használt, már elkéstek. Hányszor kellett arról meggyőződnie, hogy »pavidis consilia in incerto sunt.«¹²

A monarchia központjává akkor Olmücz alakult át. Az ügyek intézése Schwarzenberg Félix¹³ herceg kezeibe jutott. E kis morva városkáig követték a központi hatalmat a volt magyar conservatívek. Ide hívatta Szécsent is a herceg, gyors futárt küldvén utána Ischlbe, ahová szüleit kísérte. Mire odaért, már »fölösleges« emberré vált. Mászt gondoltak.¹⁴ Ugyanis b. Jósika Sámuel a herceggel folytatott tárgyalásai alkalmával Magyarország történet-politikai individualitásának fenntartását kívánta, *bármiként* alakuljanak is az események. Ettől nem tárgított s Szécsen Antal vele tartott. A conservatívek tanácsára többé nem volt szükség, a centralista reactió legyőzte a régi autonomistákat s herceg Schwarzenberg Kremsierben november 27-én azzal felelt, hogy »Ausztria egységes államtest.«

Messze elvezetne a tárgytól, ha az 1848-iki események szervezkedési kísérleteit részletezném. Csak jelzem, hogy miképp gondolkozott fölfogására nézve a régi, némileg feudális idők híve, de ebbéli szándékaiban őszinte herceg Windischgrätz, a ki ellenezte Magyarország eldarabolását s nagyot nézett, mikor gróf Stadion egy nemzetiségek szerint eldarabolt magyarországi térképtervet küldött neki, de a térkép — mintha csak a praxisban is mutatná, hogy mily *non sens* kívánat — hiányzott az akta mellől. El kellene mondanom a b. Kübeck elnöklete alatt 1849 március havában tartott értekezletnek nemleges eredményét, melyeken b. Jósika Samu vitte a szót.¹⁵ Szécsen Antalnak ezekben nem volt része eladdig, míg az új irányzat meg nem erősödött; ekkor az a terv merült föl, hogy Magyarország polgári adlatusává őt fogják kinevezni. De nem bíztak benne, mert noha a monarchia egységes vezetését vallotta, de ezalatt nem értette az egyöntetűséget. Helyette tehát a talpig burokrata b. Geringer Károlyt nevezték ki.¹⁶

A rohamos átalakulásoknak ez útvesztőjében, midőn a conservatívek szerint a vörös forradalmat Bachék fehér forradalma váltotta fel, Szécsen Tacitust, Cicero leveleit, Othellót, Hamletet és Lord Byront olvasta. »Tudok számolni egy forradalommal s annak tényeivel, — úgymond — ha azok új jogot alkotnak, de nem helyeselhetem, ha valamely törvényes kormány a forradalom útját követi.« Így gondolkozott akkoron már.

Őt is, mint elvtársait, bizonyos fásultság fogta el. A múltat megsemmisítette a jelen, s a jövőt eljátszotta a hadiszerecsé. A belpolitikai szolgálat nem kellett neki oly rendszer alatt, melynek elveivel homlokegyenest ellenkezett a nézete. Inkább külföldi missiót vállalt herceg Schwarzenberg felszólítására. Angliában — hol a függő politikai kérdések sorába felvették a *magyar kérdést* — fel kellett világosítani a közvéleményt, hogy az 1848/49-iki küzdelem az osztrák birodalom integritását támadta meg. Azzal a kikötéssel fogadta el a megbízást, hogy ezáltal nem vállal solidaritást az új kormányrendszerrel.

Angliában töltötte az 1849-iki telet. Nagyon jól érezte magát az ottani társaságban, alapos tanulmányokat tett az angol alkotmánytörténet keretében, a British Museumban s a National Galery-ban. Részt vett a falkavadászatokban, írt néhány instructív jelentést. Nagy sikert azonban nem ért el. »Kedélyemhez nagyon illett a londoni szomorú köd, — mondja Szécsen, — párja a két elmúlt év zord és sivár emlékeinek.« Párison át tért vissza. Párisban meg akarta látogatni Louis Napóleont, de azt mondták neki: mit akar ön ennél a jelentéktelen, érdektelen kalandornál, e

¹² Tacitus: Ann. III. 9.

¹³ Egyetlen rossz életrajza Adolf Franz Bergertől: Felix Fürst zu Schwarzenberg. Leipzig, 1853.

¹⁴ Megemlíti Hübner is: Une année de ma vie.

¹⁵ Emlékirata eddig még hozzáférhetetlen. Az emlékirat, mely Magyarország berendezéséről szól, autonóm alapon, március 31-én adatott át herceg Schwarzenbergnek. Említi: Die Conservativen in Ungarn und die Centralisation. Lipcse, 1850. Helfert is: Gesch. Oest. vom Ausg. des Wiener Oktober Aufstandes 1846. III. köt. 73. és köv. 11.

¹⁶ Szécsen hivataloskodása 14 napig tartott. Diószegen volt b. Welden táborában.

szellemtelen souloque-nál? Hübner és Lieven hercegnő, akik neki ezt mondták, később, mikor császárrá lett az »aventurier«, természetesen letagadták. Hazatérőben beszólt Metternich herceghez rajnai birtokán. Ez meg azt mondotta neki: »majd meglássa, ez a Louis Napóleon be fog válni, csak akkor fog elbukni, ha mint forradalmi császár Olaszország ügyeibe avatkozik.«

Főlemlítem e részletet, mert Szécsen Antalt kedve, hajlama, tehetsége, tanulmányai a diplomáciai pályához vonzották. Sohasem kérte alkalmaztatását, s megvolt benne az a classikus őszinteség, melyet hivatalos nyelven naivitásnak gúnyolnak, hogy amit gondolt, azt meg is mondotta. Álruhába sohasem öltözött, mindig magával vitte a pajzsot, melyről ki-ki leolvashatta elveit.

V.

A nagy idők folyamán megszólalt gr. Szécsen Antal szíve. Szívének választottja gr. Lamberg Ernesztina, a szerencsétlen véget ért gróf Lamberg Ferencznek és gróf Hoyos Karolinának volt leánya.¹⁷ Szeretném lefesteni e nemeslelkű nő belső világa képét, de féltő, hogy durva az ecsetem.

A forradalom évében ismerte meg szíve választottját Szécsen Antal gróf. A ritka nemes arcvonású nőnek mélyen érzett a lelke. Atyjának szörnyű halála rendkívül hatott reá. »Lefújta reményeiről a fiatalság aranyos virágporát« — írja férje. Boldogsága delelőjén is úgy érezte, mintha szívében elpattant volna egy húr, sohasem tudott igazában örülni, legalább nem tartósan. Azonban egy percre sem jutott eszébe, hogy atyja tragikumát bárkire, vagy a nemzetre vonatkoztassa. Csak a fájdalomtól vette ki a részét, nem a bosszúból. De nemcsak a lelke volt igaz, szellemileg is méltó volt férjéhez; mert éppoly szenvedélyesen olvasott, éppoly őszintén rajongott a természetért és művészetért, miként Szécsen. Férje politikai működését méltatta, elveit, törekvéseit tisztelte. Megvolt benne az az asszonyi mély vallásosság, melyet a tudás csak megerősít.

Ezzel a kiváló nővel kötötte össze sorsát 1850. június 8-án Pozsonyban gr. Szécsen Antal. Nagy boldogság jutott osztályrészéül, mert a sorscsapások közepette oly családot alapított, melynek minden tagjába a tudomány és irodalom iránti szeretetet és érdeklődést s a nemes érzést ketten ültették.

Meglehet, túlságosan is visszaélek az emlékiró szabadalmával, de nem állhatom meg, hogy a párját sirató nemes lélek ama magán feljegyzését ne idézzem, melyet nejének halála¹⁸ után írt:

»Mély csönd és nyugalom környez. Csak itt-ott szólal meg a madár a derűs ég alján. Tavaszodik, szomorúan sóvárgó hangulatom rátér az ébredő természetről kedvesimre, akik többé fel nem ébrednek, s mindig csak azt kérdelem: én kedves feleségem, vajon te hol vagy? ... S mégis köszönöm a Gondviselésnek, hogy olyanok szeretetével és barátságával áldott meg, akiket úgy szerethettem s akiket úgy megsirathatok, mint az én kedves, drága feleségemet.«

Aki így szeretett s ily nemesen gyászolt, az nem sajnálhatja hogy élt, mert érezte a boldogságot.

Családi örömmel, bánattal elegy kilenc esztendő telt el 1859-ig. Szécsen gróf ezalatt jobbra Pozsonyban lakott, de fenntartá érintkezését bécsi barátaival s elvtársaival. Nincs miért részleteznem a conservatívek ismeretes kísérleteit 1850 s 1857-ben. Szécsen Antal mindezekből kivette a maga részét. Nem panegyrist írok, azért nem is terjeszkedem ki arra a társadalmi actióra, melyet conservatívjeink kezdeményeztek, hogy ne csak a külföldön ismerjék a *magyar kérdést*. Szécsen harcias természet lévén, ennél többet tett. A sajtóban igyekezett a rendszer ellen fellépni. A napi sajtó azonban nem elégíté ki. 1851-ben »*A jelenkor politikai kérdései*« cím alatt németül kiadta tanulmányainak eredményét.¹⁹

¹⁷ Szül. 1829. ápr. 23.

¹⁸ 1874. január 27.

¹⁹ Die Politische Fragen der Gegenwart. Wien, 1851. 1-159. l.

A röpirat kiterjeszkedik a jelenkor politikai eszméire, vázolja a socialismust, liberalismust, az utánczást a politikában, az alkotmányosságot, a sajtószabadságot, a nemzetiségi kérdést, az úrbérváltságot s szól a lezajlott forradalomról.

A kis munka rendkívül gazdag eszmékben, s felfogásában eredeti. Teljesen igaz Majláth György bírálata, amit e műről mond: »Gondolatokban gazdag, formája nemes, felfogása államférfiúra vall, aki ritka politikai bátorsággal támadja a közkeletű tévedéseket; mindezt bámulom. Emlékezetembe idézi e mű vándoréveinket, amidőn te sok olyat, ami azóta történt, előre láttál, sokat előre sejtettél s hasztalanul pazaroltad az időt tanulatlan hallgatókra; én a legmakacsabb köztük, elismerem, hogy majdnem mindig igazad volt. De bíráló természetemnél fogva megfogadom a vén Goethe szavát: *es darf der Freund nicht schonen*, s megemlítem azt is, ami nézetem szerint nem felel meg a célnak. Célod az lévén, hogy a népszerűvé vált előítéleteket oszlasd el, a *more popular a manner* jobban megfelelt volna a célnak. Mert őszintén szólva, aki téged megért és felfogja amit mondasz, azt nem kell megtérítened; .akit pedig meg akarsz téríteni, az nem ért meg. Igaz, hogy jobb, ha a közvélemény valamely könyvről azt tartja, hogy túlokosan van írva, mintha az ellenkezőjét állítja. Ez esetben azonban inkább azt kívánám, hogy közérthetőbb lett légyen. Másik kifogásom az a hang, melyen ellenfeleiddel szólasz. Többnyire komolyan teszed, de tán közben kissé éles vagy. Igaz, hogy mindig jobb, ha az ember kellemetlen, mint hazug, s hogy a szenvedélyt csak szenvedéllyel lehet legyőzni; de nem kevésbé igaz, noha ők nem szolgáltak rá a mi kíméletünkre, magadért nem kellett volna oly érzékenyen sújtanod őket.«²⁰

Ehhez még odafűzöm a magam nézetét. Szécsen erős logikával támadja a dogmatismust a liberalismusban, s apróra széjjel szedi ennek elhamarkodott alkotásait. Mikor azonban ellenszert kell ajánlani, palliatív szerekkel áll elő, mert csak a kritikája erős. Korának a hatása alatt állott ugyancsak ő is. Sokkalta élesebb szemű, semhogy ne vegye észre az ellenfél fogyatkozásait, sokkal igazságosabb viszont, semhogy ne érezné annak a partnak is a gyöngeségeit, melyhez ő tartozott,

E munkája taglatatánál nem szabad meglepedkeznünk annak a kornak hangulatáról sem, amelyben íratott, Szécsen, ki érezni vélte igazságát, Jósikával s a legnagyobb magyarral, Széchenyi Istvánnal, kit gyakran fölkeres vala, a történet-philosophia magaslatáról ítélte meg a dolgok változott rendjét. Abban a politikai némaságban Tacitus éles, mondhatnám chyurgikus philosophiája erősíté meg őt azon nézetek helyességében, miket fejlődésének eddig vázolt folyamán magába szívott.

Elítélte a forradalmat, vezérlő elemeiben az ideig-óráig tartó szerencsét nézte erénynek;²¹ látván a jellemek elernyedését, egyfelől ráolvasta Tacitust: »sunt molles in calamitate mortalium animi,«²² s mikor a hír szárnyán a távollévőkről hallott, idézte bölcsét, aki megírta, hogy »maiora eredi de absentibus.«²³ Benne az arisztokratikus — de szellemi felsőbbségen alapuló — világnézet szűrődött le. Bizonyosság rá, a mit Tacitusról írott tanulmányában mond:

»A régi Róma aristocratiája sokszor önzőnek és zsarnokinak mutatkozott mint testület, de összegében épp úgy, mint yezérférfiaiban férfiasnak, hazafias lelkületűnek, hősiesnek, előrelátónak. Erkölcsi és politikai tulajdonai épp azon időkben estek mindinkább a szellemi romlásnak áldozatul, mely időkben kétszeresen lett volna hivatása a növekedő democraticus elem befolyását ellensúlyozni. A democratia kizárólagos hatalma könnyen válik az egyeduraság úttörőjévé. Mert a democratia ott, hol hatalma más eleinek befolyása által korlátozva és ellensúlyozva nincs, anyagi erejének önérzetében, az erőt gyakran a joggal egyazonosítván, változott körülmények közt könnyen hajol meg az anyagi hatalom siker koronázta kezelői előtt,

²⁰ Majláth György levele. Kelt 1851. jan. 1-én Pécsről. Eredetije német.

²¹ Quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Hist. II. 32.

²² Ann. IV. 68.

²³ Hist. II. 83.

mivel öntudatlanul megszokta a jogot kizárólag a népszám akaratára építeni, és így, benső rokonszenvezésnél fogva a társadalmi joggal ugyanazonosított anyagi hatalomnak hódolni.«²⁴

Ez a Szécsen-féle arisztokratikus felfogás nem a középkori nyers individualizmusnak a kifejezése. Nem a német, csak szarvasai cultusának élő kemény feudális ő. Az az ember, aki azt vallja, hogy »nem minden csalékony a szív nemesebb reményeiben és hogy a pillanat ténylegességein kívül van az eszményi életnek is tartós valódisága«;²⁵ nemes lélek, noha elvei eltérőleg alakultak is ki azoktól, melyek hazáját vezérelték. Ne higgyük ám, hogy abban az időben, mikor még csak nem is sírhattak a próféták, mikor ráillett a hazára, hogy »rútsága ott van a ruhája szélén, nem gondol a jövődjével, csudálatosan alásüllyedt, nincs vigasztalója«, azok, akik írásban enyhítették meg lelköket lényegben eltérőleg gondolkoztak Szécsentől.

Ott van b. Kemény Zsigmond két látnoki erejű röpirata a forradalom után, mely a conservatívek 1850 április 14-iki emlékiratára is kiterjeszkedik; noha következtetéseiben élesebb, felfogásában fajibb Szécsennél, a transactió, az egyezkedés terén látja a *jövőt*. Ezt a jövőt akarták előkészíteni mind azok, akik az 1848 előtti conservatív párthoz tartoztak, mind az ország, mely a teljes jogfolytonosságot érezte joga talapzatának. Ismétlem, érezte, mert nem fejezhette ki nyíltan.

Sűrű köd fődé el mindenfelől a szemhatárt. Mi ifjabbak, akik az evolutió kibontakozását magunk előtt látjuk, akik apáink küzdelmeinek a gyümölcsét élvezzük, kegyelettel tartozunk minden tényező iránt, mely a kibontakozás útját kereste. Addig, míg e tényezők működésének s ama hangulatoknak hiteles képét nem ismerjük, melyek az 1859 évvel kiinduló derengést megelőzték, konstatálnunk kell, hogy e téren minden egyes, ma jelentéktelennek látszó lépés nagy küzdelmeknek volt az eredménye. Hiszen a mi nemzedékünkre már nem alkalmazható az »acerrima proximorum odia« elve; történetet objective nem írhatunk ugyan még, de hangulatunk már lehiggadt. Tehát már beszélhetünk is Szécsen Antal akkori politikai szerepléséről, amennyiben az embert akarjuk benne feltüntetni.

VI.

Szécsen Antal gróf vezérlő politikai szereplése 1859. július havától 1861. július 18-ig tart. Ez a Szécsenre nézve nagy fáradsággal, gondokkal, harcokkal teljes korszak, melyről maga megjegyzi, hogy »ha óránként jegyezte volna is fel a változó benyomásokat és hangulatokat, akkor sem adhatna róla hív képet«, voltaképp három részből áll. Első része a Rechberg-Hübnerféle capacitálás kora, azután a meg bővített birodalmi gyűlésen való szereplése következik 1860. március 31-től szeptember 27-ig, s az október 20-iki diploma kibocsátásával, illetőleg az azt követő kilenckhavi miniszterséggel végződik.

A villafrancai békekötés után *közérzés* volt, hogy változásnak kell történni. Ezért hiába is keressük arra a kérdésre a választ, hogy ki kezdte a transformálás munkáját. »Unde plures erant, omnes fuere.« Legnehezebb volt a helyzetnek higgadt, az igazságnak megfelelő constataciója. Bármi tetszetős légyen valamely jó tanács, ha nem kellő judiciumon alapul, csak rosszra vezethet. Érezték ezt valamennyien. Így gondolkozott a nagyérdemű Szögyény László is, az egyetlen, aki az ötvenes évek folyamán magyar szívvvel igyekezett conserválni a romokat, miket az egyöntetűség fanatikussai még meghagytak. A vezetés azonban b. Jósika Samu kezében volt, ki akkoron gróf Széchenyi Istvánnal teljesen egy úton jár vala. Meleg ügyszeretetével Szécsen Antal utasítás nélkül, vezérok intentiója értelmében kezdte a működést. Összeköttetéseinél fogva az volt az ő szerepköre, amit ma az ellenfél »megdolgozásának« neveznek.

Miután a régi rendszer képviselői letűntek, gr. Rechberg János Bernát külügyminiszter, kit Szécsen régebről ismer vala, 1859 július havában Ischlben megkérdezte őt a magyar ügyek

²⁴ Tanulmányok: Tacitus, 23. l.

²⁵ U. o. 35. l.

állásáról. Szécsen Antal szavának már azért is volt súlya, mert köztiszteletben álló atyja Zsófia főhercegnőnek vala főudvarmestere.

A választ a gróf egy terjedelmesebb emlékiratban adta meg. Ez emlékiratban Szécsen mindenekelőtt constatálja, hogy Magyarország bizonyos öntudatlan félforradalomban leledzik, melyet a monarchia érdekében meg kell szüntetni. Ez csak az által történhetik, ha politikai minisztérium szerveztetik. A monarchia a maga fennállásában politikai szükség, de ez nem jelenti az egyformaságot. A múlttal kell a jövő fejlődést összekapcsolni s Magyarországon a történeti alkotmányt újra helyre kell állítani.

A memorandum ily alakjában csak magán-vélemény, inkább a közhangulat tükre volt, s concret javaslatot nem tartalmazott. Emlékiratát közölte Windischgrätz herceg tábornaggal,²⁶ aki a maga szempontjából helyeselte az irányt. Azonközben teljesen a saját iniciatívájából gr. Dessewffy Emil, Szécsennek benső személyes barátja, »sokkal rendszeresebb, mélyreható tervezet«²⁷ dolgozott ki, melyet Szécsen nagy lelkesedéssel fogadott s teljes erejéből portált. Elv- és kortársainak tanúsága szerint Dessewffy Emil foglalkozott a legbehatóbban a közös ügyek kérdésével, s tervezete, mint *politikai munkálat*, valóban a legélesebb judiciumról s nagy tanulmányról tesz tanúságot.²⁸

Jósika és Szécsenék politikai jellemére világot vet, hogy azonnal elfogadták a jobbat, még ha barátjoktól jött is. Szécsen nem volt az az ember, —

... aki mások elnyomása által
remél kitűnni s arra tör szünetlen,
hogy az letörve ne bírjon nagysággal.²⁹

Vállvetve munkálkodtak, de nem csoda, hogy tízévi megmerevedés után nem térhetett vissza egyszerre a monarchia elasticitása. Az olasz háború sikertelensége dacára a birodalom egysége a középpontban még ereje teljében pompázott, igaz, hogy létének gyökerei már megereszkedtek, de ez a központban még nem látszott meg. Viszont idehaza, ahol a gyökereket s az apparátust inogni látták, túl korán következtettek a rendszer teljes fölbomlására.

Mindössze annyit ért el e loyális mozgalom, hogy azt a miniszteri tanácsadó testületet, melyet 1851-ben szerveztek Reichsrath cím alatt, mint ilyent feloszlatták s 38 kinevezettél megerősítve »verstärkter Reichsrath« elnevezéssel *tanácskozó* testületté avatták.

Kicsi kis rés volt ez az alkotmánytalanság nagy terén. Közjogi praecedent nem alkot, s hogy azzá nem lett, azon mesterileg segítettek azok, akik a meghívást elfogadták, kijelentvén, hogy ők az országnak nem képviselői. Szécsen Antal csak akkor neveztetett ki birodalmi tanácsossá, mikor Eötvös báró, Somssich Pál és Vay Miklós báró nem fogadták el a kinevezést.

A hat magyarnak,³⁰ a ki a meghívást elfogadta, voltaképp nem volt vezére. Jósika Samu báró megannyiok mély fájdalomra meghalt. »Magyar kortársaink között ő volt a legtehetségesebb államférfiú. Sajnos, eladdig csak a bonyolódott erdélyi viszonyok rendezése alkalmával tűnt ki. A

²⁶ V. ö. Kónyi Manó: Deák Ferenc eml. II. 227. I. Windischgrätz szerepéről.

²⁷ Szécsen saját szavai.

²⁸ Megjegyzem, hogy Kónyi Manó »Deák Ferenc beszédei« című gyűjteményében (II. köt. 200-290. II.) páratlan szorgalommal állítja össze az októberi diploma keletkezésére vonatkozó hozzáférhető anyagot. (Szécsenre vonatkozólag olv. II. köt. 198. 225., III. köt. 103. 116. 125. 296. 440. II.) Felszánálta Lónyay M. és Szögyény László nagybecsű emlékiratait, közli Dessewffy E. munkálatát is. Jellemrajzot írván, természetesen nem használok föl *minden* adatot. Azonban ha akarnám sem írhatnám meg Szécsen életrajzát. Mert míg a Majláth, Sennyey, Cziráky, Ürményi, Jósika, Szögyény, Vay, Zsedényi s az osztrák faktorok levelezése, míg a közlevéltárak anyaga nem érett meg a közlésre, legfőljebb csak arra szorítkozhatunk, hogy ezeknek nyilvántartására figyelmeztessük az érdeklődőket.

²⁹ Dante: Purg. XVII. 115. Szász K. ford.

³⁰ Barkóczy János gróf, ifj. Majláth György, Toperczer Jenő, Andrássy György gróf, Korizmics Antal, Szécsen és Szögyény László hivatalból.

magyar érdekek és a magyar nemzetiség biztosítása és a nemzeti szellem megszilárdítása körül a forradalom utáni első években és a Bach-korszak alatt, az akkori általános levertség és elcsüggedés közepette neki és csekély számú barátinak nagyobb és hatályosabb befolyása volt, mint sok későbbi tüntetésnek.« Így ítéli meg őt Szécsen.³¹ Jósikának ez a jellemzése sok tekintetben ráillik gr. Szécsenre is. Azok a conservatívek akkoron a fajszeretnek nesztelenül működő csodáit mívelték. Nem nézték, hogy ki minő párti, csak magyar lett légyen. Ha szó volt róla, hogy megmentsenek egy magyar embert, összefogtak s nem egy hálót szakítottak szét, mely már ki volt vetve.

Jósika kétségtelenül pótolhatatlan úrt hagyott maga után. Benne megannyian megbíztak, erélyes volt s talán legjobban ismerte köztök a magyart. Noha a magyar birodalmi tanácsosokat így elismert vezér nélkül csak a személyes barátság fűzte egybe, külön-külön helyt állott mindegyik. Az egész testületet ők vezették, ezt elismerték ellenfeleik is. Modoruk, politikai eruditiójuk és álláspontjuk szigorúan praecisirozott volta irányt adott a vitának. Barkóczy János éles ítéletével, Szögyény László concret ismereteivel, Majláth György debatteri képességével imponált. A gyűlést azonban Szécsen Antal vezette. Először nyílt alkalma tanulmányait, ismereteit, felfogását érvényesíteni. Valamennyien elismerték szellemes érvelését, finom parlamentáris érzékét. »Bizonyos szellemi báj, ami csak keveseknek adatott a politikusok közül, — így szól róla egy éles ítéletű publicista³² — megjelenését vonzóvá tette.« A húsz ülés közül alig volt egy-kettő, amelyen ne beszélt volna. Mint előadó oly gyorsan beletanult a nehézkes apparátusba, hogy a minisztereket is meglepte vele. Leghatásosabb beszédét szeptember 22-én mondta el, mint a többségi javaslat előadója. Fejtegetnem e beszédet annyit tenne, mint idézni az egészet. Általában véve sem vagyok barátja a nagy politikai beszédek elemzésének; legföljebb jó parafrázist adhatni, de sohasem olyat, mely fölöslegessé tenné az eredetit.

Elég megemlítenem annyit, hogy e beszéd Szécsen Antal politikai hitvallását tartalmazza, mely eddig jellemzett fejlődési folyamatának logikai eredménye. Kifejtette a történet-politikai individualitás elvét, hangsúlyozta a monarchia egységét kifelé, Magyarország történeti jogát, s azzal végezte, hogy: »a jogban van az erő.« Általános szempontokból beszélt, mint az öreg Metternich hercegnek — kit csak az imént siratott el³³ — modern magyar tanítványa. Közöljük beszédéből azt a részt, mely az ő történet-politikai kátéjának változatlan hitcikkelye maradt mindvégig:

»Az osztrák monarchiának³⁴ igaz és tényleges jellege abban rejlik, hogy ez a monarchia nem modern értelemben veendő egységes állam, nem olyan állam sem, mely egyazon néptörzseket, egyazon népelemeket megfelelő arányban foglal magában. Oly állam ez, mely különféle elemekből áll, melyet különböző országok és nemzetiségek alkotnak együvé, és pedig akképp, hogy megannyian, jóllehet különféle fokozatban él bennök az ő sajátosságuk, történeti egyediségük érzete, ragaszkodnak is hozzá. Ha ebből valamely hátrány, vagy nehézség származik is az osztrák monarchiát illetőleg, viszont az e körülmény nyújtotta előnyök busásan félérnek vele; azonban semmi esetre sem szüntetjük meg a bajokat, ha a monarchia inhaerens jellegét félreismerjük. Veszedelmesen ámítnók magunkat azt hívén, hogy ezek a monarchia jellegét megadó elemek, azért mert közjogi megnyilatkozódásuknak útja el van állva, elmosódtak vagy szétmállottak; élnek azok s hatnak továbbra is, csakhogy téves irányba kerülnek s bomlasztó hatású méreggá válnak, ha megtagadjuk tőlök azt az elismerést, mely törvényes és szabályszerű actiojoknak előfeltétele.

A történet-politikai individualitás fogalmát különböző oldalról különbözőképen magyarázták.

Ha azt kérdi valaki, hogy mi az a történet-politikai individualitás, arra nagyon könnyű a felelet az osztrák monarchiában. A különféle országok történet-politikai individualitása a monarchia egyes részei nemzeti,

³¹ Egy meleghangú nekrológot a bécsi Wanderer 1860. ápr. 8-iki számába írt. — Horváth M. (id. II. 117.) Jósika jellemében a ravaszsgot tartja egyik fő alkotó résznek. Barátaival szemben nem volt az; tán a cautus magatartás ellenfeleivel szemben költé fel ez érzést Horváthban.

³² Dr. Waldstein Pál a Wiener Tagblatt 1896. aug. 18-iki számába írt érdekes nekrológiájában.

³³ Meghalt 1859. június 8-án.

³⁴ 1867-ig közkeletű elnevezése a dynastia bírlalta országok egyetemének.

történeti s politikai fejlődésének és életműködésének az egybefoglalása. Ez az a fogalom, amelynél fogva csak magyar királyság s nem dunai avagy tiszai vagy kárpáti kerület létezik, amint hogy nincsen troppau vagy salzburgi departement, de igenis van két ország Salzburg és Szilézia; nincs moldovai avagy adriai tengermelléki kerület, hanem van Trieszt városa s egy ország — a cseh királyság. Ha valamely álladalomban, illetőleg annak minden részében, ha váltakozó fokozatban is, egy ehhez hasonló elv nyilvánul, akkor annak jellege s a hozzá fűződő fogalmak felől nem tévedhetünk. A történet-politikai individualitásnak az érzése, noha eltérő elosztásban, de megvan a monarchia minden országában; ignorálni ez érzést, még nem jelenti azt, hogy meg is szüntetjük vele.

Nyíltan megvallom, hogy én a magyar országok kielégítését, azok örömmel teljes hozzájárulását az osztrák monarchia fennállásához, a monarchia erejére és hatalmára nézve épp oly szükségesnek tartom, amint hogy a monarchia erejében és hatalmában látom Magyarország boldogulásának legbiztosabb garanciáját; — oly meggyőződésem ez, melyben engem nem tántoríthat meg az idők váltakozó folyama, mert ugyan mit jelentenek évtizedek a nemzetek életében a politikai szükség s a történelmi fejlődés eredményeihez képest?«³⁵

Szogyény Lászlónak szeptember 25-én mondott beszéde magyar szempontból concretebb volt, de Szécsen a gyűlés nem magyar tagjait is elragadta, mert közelebb esett hozzájuk a felfogás. Így lett ő a magyarok speakerje fölfelé és lefelé. A tárgyalásnak az volt a magva, hogy Magyarország viszonyát az örökös tartományokkal szemben a magyar országgyűlésen kell eldönteni.

A jég megtört. A régi rendszerhez visszatérni többé nem lehetett, 1860. augusztus 12-én, midőn a mai osztrák nyugati pályát (Kaiserin Elisabeth Westbahn) Salzburgig megnyitották, elvben eldőlt az októberi diploma sorsa, vagyis a részletes restitúció.³⁶

Az októberi diploma, melyet részben gróf Szécsen fogalmazott, compromissum eredménye. Az álláspontok akkori különbsége Magyarország államiságát illetőleg, még inkább a *mis en scène*, ez octroyált charta sorsát ily alakban lehetetlenné tették. Bécsben kevesellették a concessiókat, nekünk meg nem kellett az octroy. Mindezekről ma még nem érkezett el az ideje a végleges ítéletmondásnak.

Tény, hogy az októberi politikusok jót akartak. De nem volt meg lábok alatt az anyaföld. Szécsen parlamenti sikereit egy *főuraiból* álló testület előtt aratta, nem otthon. Politikai pályafutása miniszterséggel kezdődött, de az a rossz omen kísérte, hogy a mi népszerűtlen accessoriuma volt az októberi diplomának, azt mind neki tulajdonították. Hiszen ő fogalmazta a kéziratokat, őt nevezte ki a Felső miniszternek. Az improvisálás vádja is neki jutott osztályrészül.

A mi nagyhírű publicistánk³⁷ Falk Miska, oly arisztokratának állítja oda Szécsent, akinek briliáns műveltsége és ékesen szólása dacára az emberiség nagy érdekei iránt nincs szíve. Határozott ellensége a demokráciának, ellenzi a 48-iki törvényeket s »mutatis mutandis« 1847-es. Mutatis mutandis. Igen. Szécsen Antal igaz, hogy nem lelkesedett a moderm jelszavakért, de agg korában sem tudott senki úgy lelkesedni hazáért, királyért s az emberiség nagy *eszméiért*, mint ő. — Tény azonban, hogy a 48-iki törvények végrehajtásának módzatait elítélte. A módok megtalálásán fordult meg a kérdés, hogy miként restituáltassanak. Csak azoknak a maguk egészében való elismerését ellenezte hevesen, erélyesen. De éppoly tüzetesen vitatta a magyar országgyűlés jogát, hogy az döntsön a képviseltetés tárgyában, melyet az októberi diploma supponált.

S e heves, izgatott időkben Szécsen a miniszter, Virgilt, Tacitust és Ranket olvassa s azokról jegyzeteket készít. Akár csak Gladstone, mikor éjfélkor szórakozás kedvéért Herodotost fordította.

³⁵ A beszéd németül a Verstärkter Reichsrat iratai közt, 1860. Magyarul az Idők Tanúja közli 1860. okt. 10-iki számában.

³⁶ Ekkor hivatott meg Szécsen, hogy a Felsőget megnyitó útjában kísérje. Ezután számos értekezletet tartottak Schönbrunnban.

³⁷ Falk M. Deutsche Jahrbücher für Politik und Literatur, II. 139. I. Az ő szívességének köszönhetjük e nehezen hozzáférhető kiadványt. Nem idézem az egész érdekes részt, mert nem akarom a részleteket elemezni.

Minisztersége válságra jutott, mikor az 1861. február 26-iki pátensben, Szécsen nézete szerint is az októberi diploma ellenére, imperative octroyálták a birodalmi tanácsban való részvétet Magyarországra. És ő aláírta mégis. »Az én pályámnak vége van, de Vay ne írja alá, őt még használhatják.«³⁸ Azzal, hogy kétségtelenül aláírta a pátent, feláldozta magát társaiért. Noha első sorban ezért cselekedte, de benső meggyőződése ellenére is az a föltétlen, mondhatni katonai loyaltás vezérlé, mellyel a felsőbb akaratot teljesíté, s ezzel is az ügynek vélt szolgálatot tenni. Ezzel a politikai következetlenséggel elveszett lába alól a talaj.³⁹

Egyébiránt az 1860-iki kabinet belviszonyainak és Szécsen szereplésének méltatását már pragmatice is előadhatjuk. Az 1865. évi országgyűlés megnyitása előtt ugyanis gr. Szécsen kikérte s meg is kapta az engedelmet a felséges úrtól, hogy e tárgyról, ha szóba kerül, nyilatkozhassék. A részletes nyilatkozásra 1866. ápr. 18-án gróf Andrassy Manónak egy célzása adta meg az alkalmat, Szécsen Antal ekkor mondott beszédében a történetíró-politikus érzékével fejtette ki álláspontját. Igazat mondott s nem kímélte önmagát. Érdemes, hogy beszédének idevágó részét — úgy is, mint amaz idők egyik történeti documentumát, úgy is, mint Szécsen személyiségének tükröképét — közöljük:

»A februári alkotmány — így szólt⁴⁰ — nem volt az önkény szüleménye, nem a gondatlanság eredménye. Eredménye volt ez annak, hogy midőn valamely államtestület létezik, melyben bizonyos gyakorlati viszonyok tetteg életben vannak, azok kezelésének módja és formázata egy pillanatil sem maradhat függőben, hanem azt valami módon és alapzaton el kell határozni. Lehet azon ügyeket absolut modorban, lehet alkotmányosan kezelni: de nem létezhetik azon pillanat, melyben az absolut kormány megszűnván, az alkotmányos kormányzatnak pedig valamely formája még föl nem állítatván, az államélet legfőbb teendőire nézve semmi kormányforma ne legyen megállapítva. Azért, midőn ő Felsége még 1860-ban abbeli szándékát kijelentette, hogy birodalmának legfőbb ügyeit népeinek alkotmányos befolyása mellett fogja kezelni és kezeltetni, be kellett következni azon időpontnak, hogy ő Felsége ezen ígérete beváltásának külső alakzata megállapíttassék. Ezen ígéret beváltását a monarchia többi népeire nézve a magyar kérdésnek megoldásától tenni függővé, nem volna más, mint ő Felsége szavát hosszú időkre teljesítetlen hagyni. Mert íme őt esztendő múlt el azóta, és — megengedem, hogy a közbejött kormányok hibája miatt — ezen kérdés még ma sincsen megoldva. Több évi tapasztalás meggyőzhette ő Felsége többi tartományait, hogy ha a magyar országgyűléssel való kibékülést őszintén óhajtják, ideiglen le kell mondaniok a monarchia sok közügyeire nézve megállapított alkotmányformák gyakorlatáról, és ha ezen forma ideiglenes szünetelése sokak által aggodalommal, ellenszenvvel és féltékenységgel fogadtatott, e tapasztalás dacára kétszeres ellenszenvvel fogadtatott volna az absolut kormány folytatása azon időben, melyben e tapasztalás hiányában ő Felsége nem-magyar tartományaiban az alkotmányos formák felállításának elhalasztása csak az alkotmányos élettől való idegenkedésnek tulajdonított volna. Ezen kérdés megoldása, felfogásom szerint, lehető volt volna a nélkül, hogy a februári alkotmány szervezetébe Magyarország végképpen és részletesen beillesztessék; lehető volt volna a többi tartományt kielégíteni, mégis a Magyarországot illető megállapodásokat az országgyűlési egyezkedésekre fenntartani. E mellett szólaltam föl akkor, ezt akartam keresztülvinni; de ezen nézet ő Felsége tanácsában, ő Felsége kegyes pártfogása ellenére, többségre és támaszra nem talált.

Midőn arról volt szó, hogy ezen februári alkotmány aláírassák nem könnyelműleg, nem óvatosság, nem előrelátás nélkül határoztam magamat arra, hogy csekély nevemet ráadjam. Mivel azonban az akkori időben semmi készület se létezett egy miniszteri válság megoldására; mivel visszalépésem kétségkívül az akkori főkancellár Vay báró visszalépését is maga után vonta volna; mivel a kibékítés és egyezkedés azon lehetősége, mely a februári alkotmány mellett is fennállhatott, ha az Magyarország irányában másnak mint indítványnak, mint ajánlatnak nem tekintetik, e pillanatban kizárattott volna: feláldoztam állásomat azon kötelesség tekintetéből, hogy ezen lehetőséget fönn kell tartanom. Határt szabtam ezen áldozatomnak abban, hogy a februári alkotmány, kivitelében Magyarország irányában, indítványnak, ajánlatnak,

³⁸ Czernin Jeromir gróf közlése.

³⁹ 1861. július 18-án történt meg fölmentése. Rövid minisztersége korából csak egy, az *embert* jellemző tényéről teszek említést. Miniszterré kineveztetése után első cselekedete volt, hogy régi jóakarójának, Lonovics József érseknek anyagi restitutióját kieszközölje.

⁴⁰ A főrendiház naplója, 1865. 96-97. II.

fölvívásnak tekintessék; szabtam azt azon kéziratokban, melyek, jól tudom, a magyar közjog eszméjének teljesen nem felelnek meg, s más részről azoknak, kik azokat betű szerint akarták fölfogni, elég módot nyújtottak a februári alkotmányt Magyarországra erőszakolni, de melyekről még most is azt merem állítani, hogy ha messzelátóbb s rugékonyabb szellemű statusférjak által kezeltettek volna, a bonyodalmak egy része elháríthatik, melyek a februári alkotmány rideg alkalmazásából éppen Magyarország jogi érzülete és közvéleménye folytán támadtak.

Osztozom azon nézetben, hogy mindaz, ki nyilvános életre van hivatva, hivatalos állását csak az életben levő törvények értelmében és meggyőződése alapján és határai közt kezelheti. Midőn tehát eltérő meggyőződésem ellen a februári alkotmány kihirdetéséhez járultam, nem éltem illúzióban arra nézve, hogy ezen lépés nemcsak múltammal van ellentétben, hanem politikai életem egész jövőjére zsibbasztólag, sőt megsemmisítőleg hathat. Komoly megfontolás után tettem ezt, mert komoly áldozatnak tekintetem lépésemet. Nem ismerek szebb föladatot alkotmányos haza polgárára nézve, mint azt, hogy amit ő a hazára nézve üdvösnek tart, nyilvános discussiókban kifejezze, okokkal védje és a ténylegesség mezején hozzájárulásával előmozdítani törekedjék. És azon veszély, hogy ezen hivatásról le kell mondanom, hogy ily lépés következménye megsibbaszthatja politikai jövőmet, komoly érzetet keltett bennem, ki ezen veszélynek magamat kivettem. De éppen oly erős abbeli meggyőződésem, hogy bizonyos adott körülmények közt azon politikus férfiú, ki magáról megfeledezni nem tud, méltó arra, hogy megfeledezzék róla hazájának történelme.

Akár helyesen, akár helytelenül jártam el, akár alaposak voltak indokaim, akár nem, akár kegyes elnézéssel és méltánylással lesznek irántok a m. főrendek, akár megtagadják azok méltánylását: ismételve kijelentem, ezen indokok vezéreltek engem akkor, és ezeket óhajtottam a méltóságos főrendek előtt kifejtetni.

Hozzá teszem, nem hittem akkor, nem hiszem most, hogy a februári alkotmány a maga alakjában, bármikor, Magyarország hozzájárulásával, ismét föléledjen. De hiszem, még pedig erősen hiszem, hogy Magyarország érdekében áll tanúságát adni annak, hogy a többi országok alkotmányos joga iránt éppúgy rokonszenvvel viseltetik, mint tisztelettel és szeretettel viseltetik saját alkotmányos institúciói irányában; hiszem és vallom, hogy legfőbb politikai föladatunk, ezen alkotmányos rokonszenveket a monarchia fennállhatóságának életföltételeivel összhangzásba hozni. Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy általános alkotmányos rokonszenvek egyszerű kijelentése által e kérdéseket Lajtán túl és Lajtán innen meglehetne oldani. Visszaesnének a 48-iki események csalódásaiba, midőn mindkét rész azt vélte, hogy alkotmányos elvek és formák elszigetelt föllállítása mellett megnyughatnak a nélkül, hogy a birodalom fennállásáról kellő gondoskodás történt volna. Mert valamint mi alkotmányos formák felállítása által nem hagytuk magunkat nemzeti létünk és jogaink fenntartásától elmozdítatni. úgy legyünk meggyőződve, hogy ha a komoly számadás pillanata elérkezik, a lajtántúli tartományok sem fogják magokat alkotmányos jogok és kormányalakzatok felállítással kielégíteni hagyni, ha egyszersmind a birodalom államlétele és fennállása biztosítva nem lesz.«

*
* *
*

Nem akarok, nem is tudok az októberi politikusok fölött — noha már is van hozzá közölt anyag — ítéletet mondani. Csak érzem, hogy úgy jártak, mint az az ember, aki a sötétben nem maga előtt tartja a lámpát, hanem a háta mögött. Akik nyomukba lépnek, biztosan haladnak, de ők az első akadályban elbotlanak. Szándékuk becsületessége kétségtelen, de a megegyezés az anyaföldön indult meg, ott is volt a helye.

VII.

Szécsen Antal gróf, az exminiszter, nem sajnálta sohasem a hatalom elvesztését. Az az érvényesülési vágy, mely minden eszközt jónak talál, nem volt meg benne. Sokkal finomabb s érzékenyebb volt a lelke, sokkal több a philosophiája. Csakhogy akár azért, mert a viszonyok nem engedték meg erélye kifejtését, akár azért, mint hinni bátorodom, mert sokkal többet tudott annál, semhogy bátor legyen: gyakorlati politikusnak nem vált be. És mégis kár, hogy ily tehetség parlagon maradt.

Az élet tragikuma alatt nemcsak azt értem én, hogy valaki nem ér el bizonyos magaslatot, bizonyos hatalmi kört, melyre általán véve képesítve van. Annak legfőljebb nincs szerencséje s azzal a vigasztalással érheti be, hogy a könnyű szalmaszálát sodorja leggyorsabban a víz. Tragikum az, mikor valakit esze, kedve, tanulmányai valamely pályára képesítenek, s éppen azt az egyet nem éri el, hanem neki meg nem felelő pályán kell sikertelenül működni. Szécsen Antalt tehetsége a diplomáciára utalta. Nem kereste, de őt sem keresték. Mi, akik emlékezetét gyászoljuk, tán örvendhetünk neki, hiszen a mienk, a mi tudományunké maradt; de ez az ember, ki nagy szolgálatokat tehet vala a köznek, természetes hivatását még sem érte el. Aki oly kitűnően jellemzi az embereket s viszonyokat mint ő *Tanulmányai*ban, még akkor is mikor egyoldalú, aki a lényegest meg tudja különböztetni a lényegtelenről, abból finom diplomata lett volna. Ha nem állt volna is be a vér és vas-elmélet rendszer hívei közé, de vajon a diplomaták közt csak az új mintájúak jók-e? Legkiválóbb politikusaink egyike monda, hogy Szécsenből azért nem lett volna jó diplomata, mert nem tudott nem igazat mondani. Megengedem, hogy vannak esetek, mikor nem lehet, de nem is szabad idő előtt fölfedni mindent. Vannak azonban informáló diplomaták is, ahol a széles szemkör és alapos tudás adja meg a cselekvés irányát. Ilyen lett volna Szécsen Antal is.

De majdnem elhallgattam egy fontos tényt. 1865-ben, midőn a horvát kiegyezés már napirendre kerülendő volt, igaz barátja Majláth György felszólította, hogy vállalja el a horvát udvari kancellárságot. Erre Szécsen Antal ezt a jellemzetes választ adta: »A legkomolyabb, minden oldali megfontolás után újólapon azon eredményre jutottam, hogy a horvát kancellárságot, leginkább pedig mostani alakjában semmi esetre el nem fogadhatnám. Indokaim személyes és közérdekű természetűek. Mi az elsőket illeti, teljes meggyőződés, hogy akárminő fordulatot vegyenek a horvát dolgok, még azon esetre is, ha a Magyarországgal összeköttetés helyre áll, — azon régi viszony, melynél fogva a horvátok (az 1741-iki törvények értelmében) valódi magyaroknak tekintettek a fajnemzetiségi eszmék uralkodása folytán tényleg nem fogna helyreállíttatni. Míg ez az ellentét nem uralkodott, tehetségem szerint iparkodtam mind a két ország érdekeinek eleget tenni: tekintetbe nem vévén Pozsonyt vagy zágrábi népszerűtlenséget, védtem a magyar érdeket Horvátországban a horvát jogokat a magyar országgyűlésen; de most hol véleményem szerint választanom kell, nincs semmi kedvem magamat és gyermekeimet oly országgal és nemzetiséggel ugyanazonosítani, mely nagyobb tevékenységek semmi tért nem nyit és nem nyitand. Ha Horvátországot valódi hazámnak tekinteném, ezen körülmények nem bírnának előttem semmi súllyal; *a haza területének parányisága, szellemi vagy anyagi hátramaradása nem oldhat föl a haza iránti kötelességtől*, de minekutána a család eredete nem szolgálhat kizárólag a haza fogalmának alapjául, minekutána továbbá azon, ha úgy szabad mondanom, *közjogi hazafiság*, mely 1848 előtt a horvát és magyar szerepek egyesítését lehetővé tette, most nem elégséges többé, és nemzetiségi ugyanazonosítás igényeltetik, minekutána végre az emberi kebel a horvát, a magyar, a közbirodalmi hazaszeretetnek egyszerre eleget tenni nem képes, el vagyok tökéltve azon ország közéletének terén működni, és ha magam nem is működöm többé, legalább Isten segítségével fiamnak a működés lehetőségét fenntartani, melyhez nevelésem, baráti és társadalmi viszonyaim, és legelől, bár szerény de mégsem egészen csekély vagyonom csatolnak. Horvátországi kancellárrá való kineveztetésem új támaszul szolgálna azok nézetének, kik első

fölléptem óta készek voltak de me sine me, dans cercle étroit des affaires, de tudod, hogy ez által téged, se baráti szándékokat nem értem, vagy helyesebben, kik jól tudván, hogy Horvátországban az 1848-iki események fejlődése óta semmi alapom nincs a horvát érdekek képviseletére (emlékezzél a B. J. kinevezésekre) nem tartanak alkalmasnak, mert a szláv nemzetiségi érzelmekkel ugyanazonosítva nem vagyok; a magyar dolgoktól meg azért kívánnának elzárni, mert családom horvát eredetű. Nem akarom, hogy fiam annak idejében szintazon cselszövényekkel legyen kénytelen küzdeni, melyek ezen viszonynál fogva ellenem többször használtattak, és azért magamat ismét csak horvát alakban a közönség előtt bemutatni nem áll szándékomban. Ezek személyes indokaim. A közérdekűek nagyobb nyomatókúak és nagyobb figyelmet igényelnek. Ha a nyelvbéli járatlanság nem is lenne akadály, ámbár azt nagy anyagi akadálnak tekintem, ha sikerülne is ezen hiányt gondos szorgalom által kipótolni, mire örömezt kész lennék, ámbár az eredményre nézve mostani koromban kezességet nem vállalhatnék, lehet-e méltányosan a közérzelem jogosult megsértése nélkül oly horvátot állítani a horvátországi dolgok élére, ki a hazai nyelvet nem tudja, a tizennyolc esztendő óta keletkezett nemzetiségi mozgalomtól távol tartotta magát, és csak akkor öltene föl ismét a horvátság jellemét, midőn előkelő állások osztogatásáról van szó? Azon mindenesetre középszerű nyelvtudomány, melyet nagy ügyvel bajjal talán hónapok után megszerezhetnék és mely egy idegentől talán a nemzeti érzelm iránti hódolatnak tekintetnek, az én állásomban nem lenne-e inkább gúny, mint tisztelet? Egészen másképpen állna a dolog, ha olyan állásról volna szó, melyben a horvát dolgokra befolyhatnék, anélkül hogy a horvátországi nemzetiségi igények képviselete kitűnőleg engem illette; ily állás megfelelt volna némileg azon fönnemlített közjogi hazafiságnak, mely 1848 előtt létezett és mely lehetővé tette, hogy egy egyén mind a két országot és nemzetet szolgálja, de mint horvát kancellár a horvát közjogi és nemzeti állás képviselőjének csak akkor lennék tekinthető, ha nemzeti tekintetben legalább a két országnak nyelvét hasonló mértékben bírnám; kérlek tehát, adott alkalommal ne végy számba, ha ezen állás betöltéséről lenne szó, mert azt semmi esetre el nem fogadhatnám.«

Nem vállalta el a hivatalt, s jól tette.

»Az élet küzdelmei és csalódásai között, miket csak kevesen kerülhetnek el, legbiztosabban úgy óvhatjuk meg a szemlélődés szabadságát, az ítélet függetlenségét és elfogulatlanságát, ha a napi szenvedélyek zajlásától független szellemi érdekű területet foglalunk le számunkra.« Így számolt be magának s beállott nézőnek az élet színpadán, beült a páholyba s nézte a szereplőket. Igaz, hogy néha meg-megrezsent benne a cselekvés után való vágy.¹ Mert unalmas ám folyvást csak nézni azt, amit mások cselekesznek. Barátjai és családja körében azonban elfeledé ezt a néha feltörő érzést. De nem sokáig maradt meg pusztán nézőnek.

Küzdelemre vágyó természetét jellemzi, hogy az 1865-iki országgyűlésen, noha személyes helyzete nem volt éppen kényelmes, újra fölvette parlamenti tevékenységét s helyt állott. A közügyek és kedves olvasmányai tölték be lelki világait. Kezdte jól érezni magát Pesten régi barátai s új ismerősei körében. Élénk részt vett a főrendiház tanácskozásaiban. Nem tagadta meg soha múltját, a kiegyezési tárgyalások folyamán aggodalmait kifejezte mindig, — így 1866. ápr. 16-án politikai hitvallás-számba menő nagy beszédében, — de elismerte a győztes kiegyezés szükséges voltát. »Tévedtem, mint Majláth György is tévedt« — így szólt később. — »A kiegyezéssel lehet kormányozni, azt Deák és Andrássy megmutatták, mert mindketten, úgy az, aki a kiegyezést megkötötte, mint az, aki keresztül vitte, becsületes, loyális emberek voltak.«² A meggyőződés tisztaságát ellenfeleiben nemcsak tisztelte, de sohasem tételezte fel az ellenkezőt. Ebben rejlik annak a titka, hogy a teljesen elűtő eszmekörben élő tory leghatározottabb politikai ellenfeleivel is a legbarátságosabb lábon állott.

Gondosan került minden egyoldalú pártoskodást, s barátai bizalmát, valamint ellenfelei jóindulatát tekintette jutalmának.

¹ Éppen 1865-ben.

² Waldstein Pál id. h.

Nagy öröm érte, mikor a M. Tud. Akadémia 1866-ban ig. tanácsi tagjának megválasztotta.³ E választás és személyes posztójának megszilárdulása Pesten, visszaadták életkedvét.

Erre nagy szüksége volt. Elkövetkeztek életének megpróbáltatásai: a fekete pontok. Miért soroljam elő újra lelki fájdalmát szülőinek halála fölött, miért szíve nagy bánatát, mikor nejét elveszte, kinek utolsó kedvenc olvasmánya Hübnernek V. Sixtus pápáról írott érdekes könyve vala. S újabb parlamenti szereplését, beszédeit ha megemlítem, teszem azért, mert ritka főrendiházi tag vala »unus ex antiqua schola«, aki komolyan vette hivatását, mindig nézetet vallott. Meggyőződése volt, hogy a főrendiházra szükség van, sőt elkövetkezhetik az az idő, mikor a nemzeti egység biztos erősségét képviselheti, de aztán vegyenek is részt a tanácskozásokban azok, kiket a jog nem csak megillet, hanem arra kötelez is.

Legjelentékenyebb s köztörténetileg is fontos vala 1870 aug. 1-én a főrendiházban tartott beszéde az 1870-re megszavazott újoncokról szóró javaslat alkalmából. Ő, a Metternich tanítványa, hangsúlyozta a nemzeti nagy állameszmék térfoglalását s a francia-porosz hadjárat alkalmával a leghatározottabban a semlegesség mellett nyilatkozott. Elítélte a porosz revanche-eszméket s kifelé a komoly, határozott, nyugodt fellépést sürgette. E beszédében nyíltan kimondta: »nem látok érdeket a monarchiára nézve, hogy ezen háborúban részt vegyen. Mondják sokan, hogy a semlegesség, a béke és önálló érdekeink felfogására épített e politika a gyengeség politikája. A semlegesség a béke politikája, nem a gyengeség politikája; a gyengeség politikája az, ha magunkat önálló érdekeink mellőzésével mások, vagy az események vak menete által háborúba sodortatni engedjük.«⁴

Érdekes e fellépése, mert a mély tanulmányú államférfi nem ephemer célok elérése kedvéért beszélt így. Ez a körülmény is mutatja, hogy a belpolitikai conservatismus nem azonos a külügyi téren való passiv magatartással.

Más térére lépnek, ha tovább fűzném a fonalat. Gróf Andrassy Gyulával régi barátság fűzte egybe; még az 1848 előtti pozsonyi falkavadászatokon barátkoztak össze s ami legnagyobb újkori államférfiünk igaz méltatói közé tartozott Szécsen. Vele szemben is, mint mindenkivel, előadta bírálatát, de Andrassy volt az egyetlen, kinek személyes charmeja őt is lefegyverezte. Ugyancsak Andrassy kérésére vett részt 1870-ben a londoni Pontus-conferencián.⁵ Ezek voltak életének tán utolsó napjai, mikor hajlamainak megfelelően régi barátjával Apponyi Rudolfval belemélyedhetett kedves Londonjába. Hanem »a régi Angliát mélyreható átalakulási folyamatban találtam, — úgy mond — nem a régi többé.«

Férfikora teljében állott még, midőn a hetvenes évek anyagi megpróbáltatásai mindig nagyobb mértékben ránehezdedtek. Szenvedett, túrt és — olvasott. S a tudomány és irodalom vezette őt a keservek, a sok tekintetben csalódott remények halmazából — ide hozzánk.

VIII.

Ötvenedik esztendejét túlhaladta Szécsen s már is elmondhatta magáról:

... nem is új nékem e világon semmi,
kire más példát ne tudjak elővenni.

(Buda halála, II.)

³ Ez örömét benső szavakkal tudatja Majláth Györggyel, aki táviratilag tudatta vele megválasztását.

⁴ E beszéde nagy feltűnést keltett. Schweinitz Lothar német cs. nagykövet annak idejében szóval is jelezte e beszéd hatását Berlinben. Jellemző adat arra nézve, hogy Szécsen Antal ezen szereplését miként ítélte meg a közvélemény, Szécsen Antalnak a *Borsszem Jankó* 1871. júl. 23-iki számában Ágai Adolftól írott croquis-szerű, de szereplésének beható ismerete alapján írott figyelemre méltó elmefuttatása. Valósággal vezércikk lett belőle, mint írója maga is érezte.

⁵ Depêchei a vörös könyvben. L. e részben a magyar delegációban 1871. jún. 27-én tartott tanulságos beszédét.

A politikától nem remélt, de nem is várt semmit. Vele született loyaltásánál fogva elfogadta mindazokat a mélyreható változtatásokat, melyekről elismerte, hogy a nemzetet összeforrasztották dynastiájával, s ha aggódott is a jövődön, de belenyugodott a jelenbe. Beérte vele, ha jó barátaival szemben kifejezhette egy s más oly gondolatát, melyről azt vélte, hogy következtetéseinek helyességét igazolhatja. Mint a classikusok alapos ismerője nagyon jól tudta, hogy a Cassandra szerepe legalább is hálátlan, s jövőjét illetőleg tisztában volt magával. Bár nem volt még öreg ember érezte, hogy a történelmi evolúciónak 1867-iki peripetiája nem az ő eszméinek, felfogásának kedvez, jóllehet Mailáth Györgyhez írott levelében ekképpen nyilatkozik:⁶ »Noha külsőleg nagyon élénken szoktam nyilatkozni, azért belsőleg a magam felfogásának sohasem tulajdonítottam nagy fontosságot. De tíz év óta összes jövődöléseim annyira beteljesedtek, — különös, hogy ismételni hallom politikai ellenfeleimtől oly dolgokat illetőleg, mikről magam is megfelekedtem: igen, ön ezt akkor már mondta így s amúgy, — hogy magam is kezdek felfogásomban bízni még ott is, ahol előrelátásról van szó. Praktikus jelentősége, persze nincs ennek«...

Az élet e változó küzdelmei közepette előbb öntudatlanul, majd később ízlése, szelleme erejével öntudatosan, megtalálta azt a tért, ahol csak emelkedés lehetséges, s amely a sóvárgó léleknek megadja azt, amit semmi más foglalkozás nem nyújt: a nyugalmat. Ennek a nyugodalomnak az elérésére nagyküzdelemre van szüksége az olyan embernek, aki bármi csekély része is lett légyen a közhatalomban, de beleszólt az ügyekbe. Csak a hypokrita, avagy a Nirvánában teljesen felolvadt buddhista tagadja, hogy a hatalom gyakorlása édes valami. Éppen azért boldognak mondható, aki a hatalom adta közalkotás teréről úgy lép át a szellemi alkotás terére, hogy abban igaz gyönyörűségét leli. Szécsen Antal megtalálta ezt a gyönyörűséget. »Az érdeklődés és az élvezet — úgymond — mit az olvasmányok és pedig az ismételve olvasottak nyújtanak, a haladó korról fokozódik. A megértés szempontjai tágulnak, megsokszorozódnak s kiegészítik egymást s a magok összességében gyakran felérnek az első benyomással is.«

Szándékosan hangsúlyoztam minden alkalommal Szécsen Antal olvasmányait. Nyugodtan viselem el a gyakori ismétlés vádját. De csak úgy érthető meg Szécsen Antal lelkének gazdag tartalma, csak úgy értékelhető irodalmi működése, ha olvasmányait tekintve, ismerjük ennek az egyetemes készülségű embernek olvasási modorát, agya sejtjeinek bámulatos receptív képességét.

Olvasási kedvéhez a tápot az atyai ház adta meg. Értelmes nevelő fejlesztette hajlamát, s a harmincas és negyvenes évek intenzív haladó iránya aztán nemcsak észbeli, hanem lelki szükségletévé tette az olvasást. A szó nemes értelmében valósággal sportjává lett ez az önképzés.

Az irigységnek bizonyos neme fogja el az embert, mikor a régiek hatalmas szellemi repertoire-ját észleli. Ugyan ki van közöttünk, ki nyugodt lélekkel elmondhatja magáról, hogy a magyar általános irodalmi productiót manapság teljes figyelemmel kísérheti. Hiszen még speciális szakunknak s a különféle folyóiratoknak tanulmányozása is csak keveseknek adatott osztályrészül. Nem érünk rá, gyorsan élünk. Ha mindennel törődünk, csak ködös s az óriási productió mellett is hézagos az áttekintésünk. Ha meg — amint ma kell is — csak szigorúan körvonalozott szakmánk mellett maradunk, mennyi élvezettől esünk el. Mai lelki fejlődésünknek az a legnagyobb baja, hogy a classikusokat, az egyetemes és nemzeti irodalom remekeit gyermekésszel olvassuk, ha ugyan hozzájutunk. Akkor, mikor megnyílt az eszünk, beérjük vele, hogy valamikor olvastuk ezt vagy azt a remekírot. Rá is hagyjuk, hogy biz az szép, még meg is toldjuk egy-két frázissal, de hogy miért? azt rábízunk az aesthetikus mesteremberre. De ha olykor megkívánjuk a remekírók nyújtotta élvezet fölelevenítését, igazában akkor sem érjük el vele a célt. Tudja Isten, mintha megszükkült volna a szép iránt való érzékünk. Csak átfutunk a sorokon s olvasás közben kivonatoljuk a látott mondatokat. A classikusokat pedig, hogy kerüljük, mit tagadjam. De kerüljük költőinket is. Mióta Arany Toldiját az iskolában olvastatják, a magyar hős nimbusa ugyancsak megcsökkent, mert pensummá lett.

⁶ Peggan, 1876. nov. 11.

Mennyivel boldogabb volt e részben Szécsen Antalék kora. Nemcsak ő, hanem kortársai is megannyian élvezték a könyvet. Sokat tartottak rá, hogy ez vagy az a munka megvan könyvtárunkban. Ma természetesen fölöslegessé teszik közkönyvtáraink az ily apróbb kedvteléseket. Szécsen Antal azonban mint olvasó, valóságos gyermek volt. Nemcsak egyszer forgatta a munkát, de kedvenceit újra meg újra elolvasta. Mesterein, a classikusokon kívül, ha új könyvet vett a kezébe, csak ismerkedésnek vette a lecturát, azután belekóstolt, s ha megtetszett az íze, végig olvasta. Azután félretette, majd újra végigment rajta s csak akkor mondott róla ítéletet. Mulatott a szerzővel, s búsult, ha szomorú volt a vége. Azzal az igazi naivitással élvezett, mely ébren tartja az emberben a szellem alkotásai iránt való kedvet. A legparányibb örömeért is hálás az író iránt. Apróbb hibákért, felfogásbeli eltérésekért nem ítéli el az egész munkát.

Minden munkáról, amit elolvas, ítéletet mond — írásban. Ha többször elolvassa, mindig feljegyzi a hatásnak a nuance-át, amit rá akkor gyakorolt. Bécsben régi barátjával Windischgrätz Lajos herceggel, ki ugyancsak évtizedek óta jegyzé fel benyomásait olvasmányairól, megtárgyalta eszméit. Pesten ha volt, mindig beszámolt tagtársainak olvasmányairól. Talán lesz még rá alkalom, hogy olykor tanulmányszámba menő följegyzéseit módszeresen összeállítva kiadhatjuk.

E följegyzésekben — ismételhetjük — magának számolt be. Élénk temperamentuma, hajlama, ezekben is felcsillámlik. Mindig őszinte. Ha elfogja szomorú hangulata,⁷ megvallja, hogy »az olvasmány benyomásai elmosódtak, de legalább könnyítettek a lelkén.« Mikor Roseberry Fittjét olvassa, megszólal benne a tory s csodálkozik, »hogya egy oly éles eszű ember, oly pártatlan kritikus, mint államférfi, hogy lehet a *Gladstone* híve?!«

Amellett mégis halad a korrallal. Híven előveszi régi olvasmányait, de figyelemmel kíséri minden új irodalmi jelenséget. Elolvassa P. Didón »Jesus Christ«-jét és Zola regényeit. Mindkettőről pártatlan, helyes ítéletet mond. Följegyzéseit mindig azon a nyelven tette meg, aminő a munka nyelve. Nagyon sajnálta, hogy nem tud eléggé görögül. Megpróbálkozott az Iliással is magyar és német fordításban, de őszintén megvallja, hogy az istenek folytonos feltünetedezése meguntatta vele a tárgyat. Az *Odysea* már közelebb állott a lelkéhez, azért élvezte is.

Ami magyar irodalmi olvasmányait illeti, a 40-es évek irodalmát alaposan ismerte. Behatóbban csak a 60-as évek derekán foglalkozott ismét a magyar irodalom költői s történelmi termékeivel. Valósággal gyermeki öröme telt benne, látván, hogy a magyar szellem nincs híjával annak az alkotó képességnek, melyet a külföldiekben annyira méltatott. Csak a tárcaszerű, szellemeskedő és karikírozó iránynak volt ellensége, ezt az utóbbit az angolokban is megróttá. Mint a 40-es évek emberének, a méltósággal teljes magyar-latino stílus volt ugyan kedvére, de örült, hogy nyelvünk annyira »kimélyedett« — amint ő monda — hogy mindent ki lehet vele fejezni. Nem egyszer büszkélkedett Akadémiánk könyvkiadó vállalatával, hogy íme mennyivel gazdagabbá teszi a nemzet lelki tárházát.

Olvasmányainak a magvát azonban Tacitus, Shakespeare, Dante s az emlékiratok alkották. Tacitus s a latin classikusok, Shakespeare s az angol remekírók, Dante s a művészet, meg a legkülönbözőbb mémoires-irodalom, ezek az ő vérebe átszűrődött, megértett s benne revelatívává vált olvasmányai. Ezekről elmélkedett, ezek vigasztalták s ezekkel élte végig pályáját. A fiatal ember rajongott értük, belőlük merített lelkesedést, a férfi megértette és tanult tőlük, mint aggastyán pedig, akár a vén ember az ó-borból, belőlük merített erőt.⁸

Mindezt Szécsen oly természetesnek találta, hogy olvasmányait belső szükségletének tartotta s nem hivalkodott felfogásával. Szerette, ha beszélhetett róluk, de otthon az éj csöndjében

⁷ 1874. dec. 30.

⁸ Jellemző adatképp említtem fel azt a körülményt, melyre legkiválóbb könyvismerőnk gr. Apponyi Sándor volt szíves figyelmeztetni, hogy Gladstone ezelőtt 6-8 évvel *Nineteenth Century* c. folyóiratban, mint 80 felé ballagó aggastyán, arról a témáról értekezett, hogy lehet egy 20-25,000 kötetből álló könyvtár egy városi lakásban elhelyezni. e tanulmányban az a nevezetes, hogy Gladstone ezt a számot tartja a *minimumnak*, melyre egy művelt embernek szüksége van. Nem állítom, hogy Szécsen ennyi könyvet olvasott végig, de bizonyos, hogy kora művelt emberei közt a maximumig vitte olvasmány dolgában.

mulatgatott auctoraival. Kifelé publicistának szerepelt. Benyomásairól s tanulmányairól — mint említtem — hosszú évek során csakis magának számolt be. Az ő legkedvesebb dolgairól nem sejté, hogy azokkal majd valamikor a nyilvánosság elé fog lépni.

Gyulai Pálé⁹ és Szász Károlyé az érdem, hogy Szécsen Antalt bevezették a magyar irodalomba. Ipolyi Arnold, Szilágyi Sándor és Thaly Kálmán pedig társulatunknak nyerték meg. Megannyiokat meglepte gr. Szécsen Antal eredeti felfogása s a szempontoknak az a gazdagsága, mellyel az egyes kérdésekről beszélt. Mert Szécsen Antalnál kellemesebb, eszesebb társalgót hiába keresnénk. Sohasem érezte hallgatójával — ami annyi eszes embernek nem éppen kedves vonása — hogy nem egyvívású vele tudás dolgában. Igazán, nem pose-ból föltételezte, hogy az illető legalább is tud annyit mint ő arról a dologról, amelyről éppen beszélni akart. Beszédében a sok közbeszótt mondat, olykor idegenes fordulatai, nehézkessé tették a megértést, de ha felfogtuk a beszéd gondolatmenetét rögtön megéreztük, hogy bölcs vezetővel van dolgunk, aki oly részleteire figyelmeztet, amikről fogalmunk sem vala. Nemcsak a politika történet, irodalom s költészet világban volt otthonos, hanem ritka műtörténeti ismereteivel kevesen érezték úgy a formának és színnek a hatását, mint ő.¹⁰

Aki úgy tudott beszélni, mint Szécsen Antal, arról méltán föltételezhatték, hogy maradandó becsű irodalmi alkotásokra van hivatva. S a finom tapintatú eklektikus azonnal el is találta azt a formát, mely ízlésének, tehetségének leginkább megfelelt. Örömmel vette a fölszólítást s megírta Tacitusról szóló első essay-jét 1873-ban. Őt magát is meglepte a siker. Érezte, hogy stylusa nehézkes, hogy az idegen nyelvek hatása — vajon csoda-e? — némileg megérzik rajta s így különben is tömör előadását kissé elhomályosítja, — de azért megértették. Lelkének igaz gyönyörűsége telt benne.

Tanulmányai a Budapesti Szemlében s a Századokban nyomon követték egymást. Ezek két csoportra oszthatók: irodalmiakra és történelmiekre. S ha felvetjük a kérdést: aesthetikus-e, vagy történetíró-e Szécsen Antal? arra csak azzal felelhetünk, hogy irodalmunkban eleddig ő a legműveltebb kalauz azokra a tárgyakra nézve, amikről írt. Nem politikai essay-író, mint Kemény vagy Csengery, nem is aesthetikus ex cathedra, — élénken is tiltakoznék ellene, — hanem oly finom érzékű útmutató, akit meg kell hallgatnunk, hogy Tacitust, kiről — szerintem — legjobb tanulmányát írta, Shakespearet és Dantét élvezhessük. Midőn *Tanulmányai* 1881-ben megjelentek,¹¹ mindenki érezte, hogy itt egy élet elmélkedéseinek maradandó emlékét kapja kézhez. A sikernek nagyon megörvendett, de ő maga legjobban érezte, hogy tanulmányait mily mértékkel mérje. Följegyzéseiben pár sorban ekképp jellemzi azokat:

»A Kisfaludy-társaság kiadni szándékozván eddig elszórtan az *Akadémia Évkönyveiben*, a *Budapesti Szemlében* s a *Századokban* megjelent tanulmányaimat, ez alkalommal megint átnéztem az 1873—1878 közt megjelent régiebb közleményeket. Nem is tagadom, némi örömmel és meglepéssel. Azok között a Tacitus, Shakespeare, Dante, Wellington-tanulmányokat tekintem a legsikerültebbeknek. A »Történeti Tanulmányok«-ban megpendítettem néhány oly új eszmét és felfogást, melyet történeti irodalmunkban az egyes ellenvetések dacára bizonyos figyelemre méltattak és elismeréssel fogadtak. Csak történelmi tanulmányaimnak a szövege, azért is, mert az elfogulatlan tárgyilagosságra való tekintettel a dolgok minden részletére akartam kiterjeszkedni,

⁹ Midőn Gyulai Pál 1872-ben átvette a Budapesti Szemle szerkesztését, Csengery Antal figyelmeztette őt gr. Szécsen Antalra, kit a delegációk ülései óta ismert közelebbről s kit fölszólított, hogy írjon a Budapesti Szemlébe. Gyulai ismételve is kérte ígérete beváltására, minthogy Csengerynek biztató választ adott. 1873-ban azután beváltotta ígését s ekkor jelent meg Tacitusról szóló magvas tanulmánya.

¹⁰ »Kunsteindrücke und Erinnerungen« cím alatt leírja mindazokat a festői és szobrászati műveket, melyeket látott.

¹¹ Kiadta a Kisfaludy-társaság. A Századokban Deák Farkas ismertette 1881. 603-612. II. Megjelentek német fordításban is s a német kritika ugyancsak egyhangú elismeréssel fogadta. A kisfaludy-társaság 1877. jan. 31-én választá meg tagjai sorába. Székét ott 1877. febr. 28-án foglalta el lehangulatossabb tanulmányával: »Századunk egy nagy emberéről« (Wellington hercegről), mely a társulat Évlapjában jelent meg legelőször. (XIII. 135. l.)

nehézkessé vált. Épp úgy a »Társaság irodalma Franciaországban « a nagy keret következtében a vége felé már »catalogue raisonné«-vá vált, bár azt hiszem, Mme de Sévigné, du Deffaud, Mlle de Lespinasse, Retz tábornok, Saint Simon, részben Voltaire és Rousseau jellemzése eléggé beválik. Az »Esterházy Bálint« és »Veresmarti« tanulmányok kevésbé érdekesek, csak történetesen kerítvén őket sorra; ha van némi érdekök, az csak abban rejlik, mert jelzem szellemi és történelmi légkörüket, amelyben éltek.«

Társulatunk legelőbb méltányolta irodalmi működését s 1877-ben ig. vál. tagjának választotta. Ily kitüntetéseknek csak akkor van igaz becsök, ha az illető a kötelességet is elvállalja. Szécsen Antal nemcsak megtiszteltetésnek, de nobile officiumnak tekinté e tagságot. Valósággal közremunkált a társulat érdekében. Innen merített kedvet, hogy a magyar kútfőket is sorra vegye, s olvasmányaiiban rendszeresen végig olvasta a magyar történelmi irodalom termékeit. Áttanulmányozta idősb és ifjabb szaktársaink munkálatait s különösen a kuruc-kor érdekelte, melynek lelkes művelőjéhez Thaly Kálmánhoz ellentétes álláspont dacára is igaz rokonszenv fűzte. Mindezekről számot ad magának följegyzéseiben. Mi módon olvasott, arra íme szolgáljon mutatványul az, amit gr. Teleki József művéről, a Hunyadiak koráról írt:

»Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon, 1-5. Megjelenése alkalmával, majdnem egy félszázad előtt, kikerülte figyelmemet; túlnyomólag 10 könyvi terve és alakja következtében némileg száraz és fárasztó olvasmány, a nem mindig jelentékeny okmányi részletek halmaza gyakran kellett túl szorítja háttérbe az összefoglaló történelmi fölfogás jogosult igényeit, de mindennek dacára az adatok bősége, azoknak beható és részrehajlatlan mérlegelése, magának a tárgynak jelentősége növekedő mértékben kötik le az olvasó figyelmét és igénybe veszik komoly érdeklődését.

Mátyás király uralkodása a magyar történelemnek egyik legfényesebb lapja, melynek emlékét büszke kegyelettel őrizte meg mái napig a nemzet szelleme, de — nagyrészt kora halála folytán — csak egy fényes és dicső »episod«-nak tekinthető, melynek vezérelve: Magyarországnak közép európai tényezővé és állammá való alakítása. Mennyire lett volna ezen államalakítás, ha nem is kizárólag, de legalább kiválólag magyar, erre nézve a történelem a felelettel adós maradt. De hogy ezen irányzás azon szerepet háttérbe szorította, melyet Hunyady János élte hosszigan buzgó vallásos, mint politikai vagy nemzeti szempontból főfeladatának tekintett, nézetem szerint alig vehető kétségbe. Mátyás király egyénisége épp úgy, mint szereplése önkéntelenül, bár a dolgok természete folytán szerényebb mértékben I. Napóleoni hasonlítási és érintkezési pontokat szolgáltat.¹² Mindkettőjökkel közös a lángésznek azon sokoldalúsága, mely éppúgy, mint a harcmező veszélyeiben és hadvezéri intézkedéseiben nyilvánult és érvényesült. Ez utóbbi tekintetben az 1483-1486-iki országgyűlés végzései a maguk kimerítő határozottságukban, a kort meghaladó méltányosságukban és bölcs intézkedéseikben Mátyás királynak egy nagy fejedelem nevét biztosítják. Méltó kifejezést adnak ezen végzéseknek azok bevezető szavai: Decet reges, principes qui superna dispositione in supremae dignitatis specula constituuntur, non solum armis, verum etiam legibus esse decoratos et bonorum stabiliumque potius institutorum rigore, quam absolutae potestatis vel damnandae abusivitate populos subiectos et simul imperii sui habenas moderari. Teleki: Hunyadiak kora 5-ik k. 343. l. 1. j.

Fölötte keményen ítéli el Teleki III. Fridrik császárt, valahányszor róla szó van, de sehol sem jelezi azon hatalmi tényezőket, melyek állása igényeinek érvényesítésére, rendelkezésére állottak volna. Nemleges szívóssága épp ezért számos esetben a kétszínű makacsság, némelykor a kétszínűség, sőt a gyávaság színét viselte; de nem volt kiválólag, még kevésbé kizárólag egyéniségének, de sokkal inkább helyzetének rovására írandó, melynek hagyományos fénye és tekintélye hatalmi tényezőit valódiságával túlhaladja. Ily helyzetben az egyedüli védfegyver: a szívósság, de a szívósság tényleges erély és erélyes eszközök nélkül vajmi könnyen kelti a gyámolatlanság, gyávaság és megbízhatatlanság színét.

¹² Ugyanezt az eszmét fejezi ki Fraknói Vilmos is Mátyás életében.

Némi meglepetéssel láttam a számos oklevél áttekintésénél, mily nagy mértékben vannak azok német nyelven szerkesztve, még az Európa-szerte akkoriban divatos latinnak mellőzésével is. Élénk érdeklődéssel követtem az okmányok sorában némely még most virágzó család nyomait, melyek túlélték Mátyás király korának éppoly gyorsan emelkedett, mint letűnt oligarcha nemzetségeit, mint p. o. a Zápolyaiakat. Az örökös tartományok főnemességének azon korban való állását és politikai szereplését illetőleg szinte akadtam némely érdekes, a helyzetet fölvilágosító és jellemző adatra.¹³

Még tartalmasabb Szalay László művének ismertetése. Nem osztozom ugyan mindenben, amit e vázlatában ír, de megérdemli, hogy figyelemre méltassuk.

» Szalay László: Magyarország története, 1—6.

Több év után egyszer megint nagy figyelemmel, élvezettel és növekedő érdeklődéssel olvastam. A munkának első része, az Árpádok kora, kétségkívül a legkevésbé sikerült, eltekintve attól, hogy ezen korszak irányában a derék Szalay egy bizonyos, kelletén túl naiv hazafias szellemnek és fölfogásnak befolyása alatt állott (ennek egyik kirívó tanúsága, hogy Szalay mindazokat, kik Béla névtelen jegyzőjének föltétlen hitelességét és tekintélyét kétségbe vonni merészlik, egyszerűen »szemtelen külföldi írók«-nak vagy »gyáva honi szajkók«-nak címezi), magában az eseményeknek kiválólag, sőt majdnem kizárólag chronologikus csoportosítása inkább egy iskolai tankönyv, mintsem egy valódi történelmi munka jellegével bír. A minduntalan megújuló lengyel-orosz-magyar bonyodalmak benső természetét és összefüggését p. o. azok időszertinti pontos fölemlítése dacára, az olvasó alig képes felismerni, és csak egyes végzetes események, mint IV. Béla kormányának és a tatárfutásnak ideje domborodnak ki teljes gyászos jelentőségökben. Egyébiránt tagadhatatlan, amiről Szalay munkájának az Árpádok korát tárgyaló része méltatásánál elfelejtkezni nem lenne méltányos, hogy oly történelmi időszakoknak irodalmi tárgyalása, melyekből számos okmány maradt ugyan fönn, de anélkül, hogy az események összefüggésének és benső jellemének kulcsát szolgáltatnák, mindig fölötte nehéz föladás, melyet akármely irodalom terén csak olyanok voltak képesek sikeresen megoldani, mint Thierry, Griesebrecht, Gregorovius, a régiebbek közt Gibbon nagy munkája számos szakaszaiban, kikben a történész szelleme a remekíró tulajdonságaival és képességével egyesült (*Pauler Gyula*, kinek a Wesselényi, Nádasdy stb. összeesküvésének monographiája oly kitűnő történelmi munka, nézetem szerint Árpád-kori művében: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, annak minden jelentősége és érdemei dacára szinte nem volt képes a tárgynak jelzett nehézségit teljesen legyőzni.)

Tisztázottabb téren mozog a történész az Anjouk korától kezdve. Szalay azonban nézetem szerint némileg félreérti valódi jellemét; annak fénye és sikerei sokkal inkább az Anjou-dynastia személyes és családi sikerei voltak, mint magyar politikai eredmények. Egészen másképp állnak a dolgok a Hunyadiak korában. Mátyás király harcainak és hódításainak nem volt kiválólag személyes vagy dynastikus birtoklási és uralkodási céljuk; tágabb összefüggő politikai alapot akart teremteni uralmának. Mennyiben lett volna annak túlnyomólag magyar hatalmi jelege? miképpen szándékozik hódításait tartósan szervezni, főleg ha nékie sikerül — mit szemügyre vett — a római nemet szent birodalom koronáját halántékai körül fűzni? oly kérdések, melyek mi módoni megoldásuknak titkát magával sírjába vitte. Dicső atyja szinte nem volt *egyedül* és *kizárólag* azon keresztény hős, mivé alakja hagyományosan eszményesített, és Szalay fényes tanúságát szolgáltatva történetírói hivatottságának a magyar történelem ez egyik legkitűnőbb alakjának azon jellemrajzában, mely éppoly méltányos és kegyeletes, mint nézete a szerint a tényeknek és adatoknak megfelelő és gondos mérlegelésük által igazolt. A mohácsi vész és következménye teljesen megváltoztatták Magyarország nemzetközi állása: és viszonyait Közép-Európa irányában. A XV-ik században, főleg Konstantinápoly bukása óta, a keresztény Európa védbástyájának tekintetett (antemurale christianitatis), melynek védelmére éppúgy földrajzi

¹³ E hamaros feljegyzés, noha csak ad usum proprium van írva, jellemző adalék, hogy miként keletkeztek történelmi tanulmányai.

fekvése, mint a faj és nemzet harcias és hősiessége által kiválólag volt hivatva. Zápolyai János föllépésével Magyarország ezen dicső és nagy jelentőségű szerepe, dacára egyesek, mint a Zrínyiek, Jurisicsok s mások hősiességének, végét érte. Magyarország a szathmári békéig sohasem lépett föl többé mint egységes keresztény nemzet és a keresztény eszmének ily szellemben előharcosa. Szalay részrehajlatlanul, tárgyilagosan, beható és érdekes részletezéssel adja elő a Habsburg-házi királyok túlnyomólag viharos történetét, és olvasója sajnálja, hogy azt nem fejezhette be legalább a szathmári békéig. Történelemszeink némelykor, sőt elég gyakran, elfelejtkeznek azon európai szempontokról, melyek a magyar történelemnek is egyik nyomatókos és gyakran döntő elemét képezik. A magyar belháborúk és fölkelések nem voltak mind egy és ugyanazon jellegűek, bármily hasonjellemeiknek látszassanak és legyenek is valósággal számos elemeik, tényezőik és jelszavaik. Bocskay föllépése és az uralkodó-ház tagjainak viszálykodásain kívül, tényleges vallási és közjogi sérelmeken alapult és azokból merítette erejét és jelentőségét. Bethlen Gábor némileg eltérő viszonyok közt valódi államférfiúi szelleménél fogva a túlnyomólag államjogász, ha úgy szabad mondanom, prókatori szempontokat alárendelte magasabb államférfiúi terveknek, szempontoknak és számításoknak, mely kétes, de minden kilátás nélküli kivitelének aránylag kora halála vetett végett. A török járomnak megtörése, Magyarország fönnmaradásának ezen első és mellözhetlen föltétele nem volt kiválólag, még kevésbé kizárólag magyar nemzeti győzelem. Magyarországnak és dynastiájának döntő támaszul szolgált ezen korszakban a középkori, némileg kalandos, harcias és lovagias szellemnek azon tulajdonkép utolsó föllobbanása, mely annak átmenetét képezte a szervezett katonai szellemnek alakulásához és kifejlődéséhez. Az oly élénken megtámadott vasvári béke, mely a Wesselényi, Nádasdy, Zrínyi, Frangepán-összeesküvésnek részben indokát, részben ürügyét képezte, megfejtését és indokolását azon cselszövényes külföldi, kiválólag francia szövetségi kísérletekben találja, melyek a szent-gothárdi diadal alkalmával a hősiessé francia önkéntesek részéről is eléggé zajos kifejezést nyertek és melyekre nézve elég megbízható és hiteles adatai voltak a bécsi udvarnak, mily szívós ügyességgel fűzi azok szálat XIV. Lajos követe Gromonville. (L. t. -k. *Mignet: Documents relatifs a la succession d'Espagne*) Míg I. Rákóczi György az európai nemzetközi viszonyok ügyes mérlegelésével és fölhasználásával a saját és Erdélynek állása szilárdításán sikeresen működött, fia már némileg kalandosabb politikai tere lépett, és olyannak címezhető Thököly Imre szereplése is. Az utolsó kuruc háborúk az európai nemzetközi helyzet és viszonyok télies félreismeréséről, mely egyik kirívó jellemzését abban találja, hogy II. Rákóczi Ferenc a XVIII. század első negyedében a Bourbonokat, mint az európai nemzetközi egyensúly őreit és fenntartóit jellemzi és magasztalja, mi Richelieu bíbornok és politikai rendszerének megalapítása óta majdnem nevezetesen nemzetközi »anachronismus« azon korszakban, melyben XIV. Lajos hódítási és terjeszkedési terveivel és vállalataival szemben a legeltérőbb politikai és vallási irányzatú hatalmak képviselői: Leopold császár, Orániai Vilmos, később Anna királyné kormánya stb. az európai egyensúly védelmére szövetkeztek. II. Rákóczi Ferenc e tekintetben a német birodalom azon tagjai sorában áll, kik magokat Európa egyik leghatalmasabb fejedelme hasonállású szövetségeseinek tekintették, míg a dolgok természeténél fogva nem voltak s nem lehetek egyebek, mint ideiglenes eszközei, mi mindig megcsúsznak, valahányszor a gyöngébb természetes és tartós érdekközösség nélkül a nála sokkal erősebbel és változó érdekkörökben mozgóval szövetkeznek. Igaz, XIV. Lajos ily viszonyokkal szemben sem szokott megfélemlíteni arról, mit igényel tőle az »esprit générique du grand roi«, mint azt II. Rákóczi Ferenc irányában is sok tekintetben tanúsította, de a jóakarát és tiszteletteljes figyelem ezen tanúságai mindinkább az egyénnek szóltak és nem többé az ügynek. A kuruc dolgokban a személyes érdekek és tekintetek éppoly kiválólag szerepeltek, mint a francia »fronde«-ban. (Az ónodi gyűlés egyébiránt beillett volna a »ligue« korszakába is.) Egyéni öntudatának valódi vagy ürügyül fölhasznált megsértése vitte Károlyi Sándort, ki később a szathmári béke tárgyalásai alkalmával döntőleg és államférfiasan működött, a kurucok táborába, és némely történelemszeink felfogása, mellyel ezen indokok jeleztenek és egyidejűleg hazafias érdemként magasztaltatnak, éppoly jellemző a korszakra nézve, mint szinte Károlyi Sándor naplójának azon egyszerű följegyzése: »ez nap

Okolicsányi és Rakovszky uraimék a gyűlésben váratlan halállal kimúltanak«, midőn sok oldalról állítottatott, hogy ő maga adta lekoncolásuknak jelét« stb.

Bírálatos olvasmányai során¹⁴ foglalta egybe történelmi tanulmányait.¹⁵ Egybeveté történetirodalmunkat a külföldi irodalom szempontjaival s kedve támadt Magyarország szerepét az európai újabb államalakulások rendjén megvilágítani. Így keletkeztek történelmi tanulmányai. Őt, a politikust, leginkább érdekelte Mátyás királynak nyugati politikája. Ebben látta a monarchia alakulásának egyik alapmomentumát. Ebbeli gondolatmenetét revelálta már 1866-ban ápr. 16-án tartott nagy beszédében, melyben az Ausztriával való kiegyezésről illetőleg a monarchiáról való történelmi filosofiáját ekképp fejtegeti :

»Európa ezen részében, ezen országokban, melyek Európa keleti és nyugati nemzetiségei különböző fajainak és nemzetiségeinek vegyes határvonalát képezik, éppen azon államnak főnnállása, mely itt századok lefolyta alatt keletkezett, mellözhetlen politikai kénytelenség. Bizonyítja ezt a történelem. Valahányszor Európa ezen részében, és jelesen hazánkban, erélyes, messzelátó politikai egyéniség, hatalmas dynastia állott az országok élén, nem állapodott meg saját határain belől, hanem a mostani osztrák birodalom létesítésére törekedett. Ez volt Corvin Mátyás, ez a cseh Ottokár, ez a Jagellók politikája. Oly politikai tény pedig, mely évszázadok hosszú során át, változó körülmények közt különböző politikai tényezőktől, ismételve, egy irányban megkísértetik, míg végre valójában létrehozatik, oly politikai tény mindenestire, mely a politikai haszonnak, szükségnek és szellemi jogosultságnak praescriptiójával bír.

De valamint egy részről az osztrák birodalom alakulásának és történelmi kifejlődésének politikai igazoltsága meggyőződésemben minden kétségen kívül áll; valamint tagadhatlan, hogy ebbeli állami jellemét Európa nemcsak elősmerte a *pragmatica sanctio*, az 1815-diki megállapodások és minden nemzetközi intézkedések alkalmával, és pedig még sokkal az osztrák birodalmi cím megállapítása és keletkezése előtt: úgy másrésről félre nem ismerhető, hogy ezen, a politikai szükségén alapuló, történetileg kifejlődött nemzetközileg és a külföld irányában Európa-szerte elősmert államtestület belső szervezetében a jogos elrendezés teljes bevezetését nélkülözte. Mindazon összeütközések és törvényelleni kísérletek, melyek hazai történeteink évlapjait jellemzik, nagyrészt ezen belső szervezés jogos törvényszerű bevezetésének hiányából eredtek; eredtek onnan, hogy az egyoldalú kormányhatalom befolyásának gyakorlata útján keresték a megoldást, holott félreismerhetlen igazság előttem, hogy a megoldások csak akkor lesznek tartósak és megnyugtatóak, ha a különböző országok törvényes hozzájárulásával nemzetiségök, történelmi emlékeik, politikai jogaik tiszteletben tartása mellett fognak létesíttetni.«

Magán beszélgetés közben gyakran sajnálattal emlegette, hogy bár Mátyásunknak sikerült volna megalapítani azt a nagy államot, mely Európa keletén őrsül állhat vala fenn. Tanulmánya voltaképp szellemes diplomáciai történelmi elmefuttatás, melyben az egyes szereplőket mesterileg jellemzi. Briliáns megjegyzések, kitérő összefoglalása az egyes diplomáciai fordulatoknak, a munka fényoldalai. Jellemző, hogy miután végigment a XVII. és XVIII. századon, Európa állami fejlődésén, Metternichnél elvágja a fonalat.

E tanulmányokat fokozott érdeklődéssel fogadták. Polemikus megjegyzésekre csak az a visszaemlékezés szolgáltatott alkalmat, mely az 1839/40-iki országgyűlésről tartalmazott néhány, kissé szélesen körvonalozott reflexiót.¹⁶ Ebben az essayben azt vallja, hogy a valódi államférfiúi kellékek első sorban jellembeliek. Szép rajzot ad Dessewffy Aurél szerepléséről s lelkesedéssel szól gr. Széchenyi Istvánról, mint gyakorlati politikusról. Csak azt a kritikai megjegyzést fűzi e jellemzéshez, hogy »mert képességét kiválóan egyes gyakorlati föladatoknak szentelte, az általános politikai szempontokat nem vette mindig kellő figyelembe. Ez értelemben — úgymond — nem volt államférfiú.« Leginkább ezért támadták.¹⁷ E támadásra, igazabban többé-kevésbé

¹⁴ Veresmartiról *Századok*, 1877. Esterházy B. emlékiratairól szóló essay-jében a francia contemporain irodalomban való jártassága kelti föl figyelmünket.

¹⁵ Tanulmányok, 37-160.

¹⁶ Budapesti Szemle, 1882.

¹⁷ Budapesti Szemle, 1883. 132-151. II. Degré Alajos az Egyetértésben írt ellene.

jogosult kifogásokra, gr. Szécsen Pozsonyból jan. 7-én kelt nyílt levéllel felelt.¹⁸ E vitára nézve kijelentette: »Azt akartam megértetni — úgymond — hogy Széchenyi István, mert a tisztán politikai kérdéseket másodsorba helyezte és az általános politikai szempontot némileg mellőzte, 1848-ban az alaki és tényleges megoldásokkal szemben éppen oly kevésbé volt előkészítve, mint a politikai férfiak többsége, egy akkor még csekély számú doctrinair árnyéklat kivételével.« Arra a vádra meg, hogy Széchenyi Istvánt mint államférfit Jósika Sámuellel mérte össze, azt jegyzi meg, hogy »Széchenyi élete utolsó éveiben, midőn Jósikát teljesen felismerte és benne egyik bizalmas támaszát kereste, egy ily összehasonlításban sértést vagy kicsinylést egyáltalában nem látott volna.« A vitát 1883. febr. 12-én gr. Szécsen egy magvas felköszöntővel fejezte be a Kisfaludy-társaság lakomáján, melyben lovagias ellenfelének Degré Alajosnak, aki ő rá emelt poharat, következőleg válaszolt:

»Ha a szóban forgó dolgozattal egyebet nem értem volna el, csak azt az egy eredményt, hogy az igen tisztelt előttem szóló azzal behatóan foglalkozzék, már elég jutalom volna nékem azért a vállalkozásomért, hogy Metternich herceg egyéniségéről és működéséről a közvélemény felfogásától eltérő szellemben írtam. Fellépésemet megvallom sajnálom; sajnálom pedig azért, mert félreértésekre adtam alkalmat s a Kisfaludy-társaság némelyek véleménye szerint talán nem is az a hely, hol munkálatomat fel kellett volna olvasnom, és valóban szinte magam is hallandó vagyok így vélekedni, mert működésekre sokkal csekélyebb súlyt fektetek, semhogy készséggel alá ne rendeljem azt a Kisfaludy-társaság követelményeinek. Különben nem is politikai vélemény van ama munkálatban, hanem fiatalkori benyomások és érzelmek kifejezése. Én sok tekintetben nemcsak tisztelője vagyok Metternich hercegnek, de dicsőítője is, s ezt bevallom, ennek azonban művemben semmi nyoma. Van azonban őszinte tisztelet s ezzel azért adózom az ő emlékének, mert én Metternichnél egész politikai pályája folyamában törvénysértést és rosszakaratot nem tapasztaltam. Hogy őt mégis vádolták mindezzel, annak okát én abban találom, hogy az akkori idők dolgaiba a közönség nem avatott be, nem kísérhette figyelemmel az ügyek fejlődését, s innen a sok félreértés. — Bizton és bátran mondhatom, hogy Metternichnek, az ország belső adminisztrációjába úgyszólván semmi befolyása sem volt, s őt egyes katonai kihágásokért, kinevezésekért, megyei választásokért felelőssé tenni nem lehet. Maga Metternich mondta egy alkalommal, hogy volt idő, mikor azt hitte, hogy Európát kormányozza, de olyan, hogy Ausztriát kormányozza, soha. Ebben rejlik annak magyarázata, hogy Metternichet sokban megrótták olyanért, amiről nem is tehetett. Metternichről ellenfele Széchenyi is beismeri, hogy nagy ember és igazi államférfi volt, s én mint ilyenről emlékeztem meg róla. A magyar közvélemény, mint én tapasztaltam, a külföld benyomásaitól nem volt mindég ment. Metternichet, — ki a német egység eszméjének, mely Ausztria hátrányára vált volna, ellensége volt — a németek e miatt folyton szidták, s én valóban nem tudom, hogy arra a rossz véleményre, melyet Magyarországon Metternich felől tápláltak, nem volt-e befolyással nagy részben a németek gyűlölete. Én azonban a magam részéről semmi esetre sem tudnék gyűlölni azért egy államférfit, kit annak a monarchiának ellenségei gyűöltek, amelyhez hazánk is tartozott, s gyűlöltek pedig olyan politikáért, mely e monarchia külön állásának fenntartásai volt irányozva.«¹⁹

Meglehet, hogy további irodalmi működésében azért tartózkodott a visszaemlékezésektől, mert határozott álláspontjánál fogva nem tudott volna megmaradni a tények egyszerű összefoglalásánál. Az általános szempontokat keresvén mindig, örömebb foglalkozott a régebbi korról, mint a maga korával, melynek megítélésében csak a meggyőződés tisztaságát, de nem együttal a csalhatatlanságot vindikálta magának.

Szécsen, akinél senki sem vala hivatottabb, hogy Metternich hercegről írjon, ki ha mémoires-okat ír vala, a legbecesebb történeti emléket ő tőle bírónk, — Metternichről tüzetesen elvből nem írt. Elolvasott mindent, amit róla írtak, megjegyzéseiben mindenütt keményen védelmezi, szeretne is róla írni s a »sok éretlen« fecsegést elnémítani, de nem teszi.²⁰ Midőn a herceg iratai — Szécsen is

¹⁸ Budapesti Szemle, 1883. 332-333. II. V. ö. u. o. Pompéry cikkét, 490-496. II. E vitára reflektál Ballagi Géza »Az 1839/40-iki orsz. gyűlés visszhangja az irodalomban« c. akadémiai értekezésében, 34. l.

¹⁹ Egyetértés, 1883. febr. 12.

²⁰ Amint az 1839/40-iki országgyűlésről írott emlékezéseiben mond Metternichről, az is csak ezt bizonyítja. Id. h. 256-8. II.

megvallja — gyöngé szerkesztésben 1881-ben megjelentek, ezeket írja²¹ Majláth Györgynek: »A Metternich-papírok legújabb kötetét szinte nagy érdekléssel és élvezettel olvastam. Magam bírok hozzá intézett levelei némelyikében²² oly kevesek által ösmert kedélyének előttem igen becses tanúságaival; de mégis meg voltam lépetve a családi érzelmek és a majdnem költői fogékonyság élénkségétől, mely gyermekei, barátja, a természet irányában leveleiben nyilvánul. A levelek azonkívül nagyobb részben gyönyörűen, ritka könnyedséggel és fogékonysággal vannak írva, mely egyenes ellentéte a hivatalos jegyzékek, előterjesztések stb. gyakori nehézségének. Nagy kedvem volna ezen igen érdekes publicatióról a közönségnek valamit elmondani, de akadályoztatva érzem magamat azon viszony bensősége által, melyben az öreg úr kegyes jóakarata folytán hozzá állottam és családjához még most is állok, és úgy itt is, mint többször életemben éppen az által látom magamat ezen földadás elvállalásában megakasztva, mi talán másrésztől engem kizárólag annak megoldására képesítne.«

Akadályozta benne a charitas s félt, hogy egyoldalú lesz. Semmit sem kárhoztatott annyira, mint a pártos részrehajlást. Leginkább az újabb porosz történetírók ebbéli fogatkozását róta meg.²³

Másfelől meg érezte, hogy nem tudná megóvni semlegességét. Ő a határozott színvallásnak volt embere, politikában, irodalomban s a történelmi evolutiók megítélésében egyaránt. De mégsem egészen helyes, amit állítok. Tudott Szécsen melegen és objective is ítélni.

Még emlékezhetünk arra a mély meghatottsággal elmondott emlékbeszédre, melyet Akadémiánkban (1884. május 26.) benső barátja Majláth György emlékének szentelt. E beszédjében is érvényesült az essayista. Noha megrezege benne a szív húrja, mikor a gyermekkori trias: Majláth György, gr. Cziráky János s az ő köréről emlékezik, Majláth György élte működésének történelmi kereteit, értékét biztos kézzel rajzolta meg.²⁴

Újabb történelmi tanulmányai között mégis legszebb az az ünnepi beszéde, midőn Budavár visszafoglalásának kétszázéves emlékét ünnepelte meg társulatunk.²⁵ Az ő élte folyamán megszívlelt tapasztalatok igazságával fejezi be beszédét, mondván: »Az események ritkán szülik közvetlenül és a magok teljességében mindazon eredményeket, melyeknek csirái bennök rejlenek; alig van reménység, melyhez a csalódás valami neme ne fűződne; *későbbi nemzedékek előtt könnyen elhalványul oly tények jelentősége, melyeket a kortársak néma rettegéssel szemléltek, vagy kitörő örömmel üdvözöltek.*«

Társulatunk csak önmagát tisztelte meg, mikor Szécsen Antalt, ki az ülésekben tevékeny részt vett bírálataival,²⁶ s érdeklődésével a Magyar Tört. Életrajzok eszméjét felkarolta és népszerűvé tette, előbb másodelnökévé, majd elnökévé megválasztotta.²⁷

Nem azért sorolom fel e beléletünkre vonatkozó adatokat, mintha krónikása akarnék lenni elnöki tisztének, hanem azért, mert, mint maga írja: »hosszú pályám lefolyásán kevés kitüntetésre helyeztem akkora súlyt, mint a Történelmi Társulat elnökségére.«²⁸

S azután is, noha a Felső kegye fő udvari marsallá tette, s bizonyos tekintetben új tevékenységi körbe jutott,²⁹ minden rendelkezésére álló idejét társulatunknak szentelte. Részt vett

²¹ Pozsony, 1881. márc. 29.

²² Sajnos nem voltak feltalálhatók.

²³ Kivált Sybelt.

²⁴ Megszívlelendő e beszédben, amit Majláth Györgynek a megerősített birodalmi tanácsban való szerepléséről mond.

²⁵ 1886. szept. 1. Olv. Századok, 687. l.

²⁶ A Bay Ilona-féle 1882-iki sikeres pályázat egyik bírálója. Érdekes bírálata: Századok, 265-9. ll.

²⁷ 1887. márc. 3. febr. 7.

²⁸ 1894. február 10-én kelt levele.

²⁹ 1884. jún. 23. Itt is rendkívül szerették nemes gondokozásáért, erős kötelességérzetéért és önzetlenségéért. 1889. október 17-én hetvenedik születésnapja alkalmával igen szép, munkáira célzó felirattal lepték meg, Wellington hercegről szóló tanulmányára célzó allúzióval. 1887-ben aranygyapjas vitézzé tette meg a Felső kegye.

kirándulásainkban s mindig tartalmas beszédekkel nyitá meg közgyűléseinket. Egyszer kedvenc alakját Mátyást jellemezte, majd társulatunk negyedszázados évfordulója alkalmával hallottuk magvas szózatát.³⁰

Nagy hála kötelezett bennünket, hogy nemcsak szóval, hanem tettekkel is előmozdítá érdekeinket akkor, mikor munkásságunkat anyagi zavarok fenyegették.³¹

Tisztelt Közgyűlés!

Elmondottam a hűségnek és az igazságnak azzal az érzésével gr. Szécsen Antalnak, az embernek fejlődését, ahogy becsületes s lehetőleg tiszta szemmel véltem látni ifjú korától mindaddig, míg irodalmunk jelesévé lőn. Láttam és éreztem, hogy ez a nemes gondolkodású, noha a mi nemzedékünk felfogásától eltérő nézetű ember, úgy fölfelé, mint lefelé mindig nyíltan kimondá meggyőződését. Ennek az embernek el kell hinnünk, hogy tisztelt minden őszinte meggyőződést és meghajolt az egyéni felfogások nyilvánításának szabadsága előtt.³² S ha a maga részéről is igénybe vette azt, midőn nem osztozott a nemzeti kegyeletben, azt csak a meggyőződéséhez akkor is szilárdul ragaszkodó Szécsen Antal tette, aki haragot nem tartott ugyan, de feledni nem tudott. Magától, meggyőződésből tette, s levonta a következtetést férfiasan, nyíltan.

Így vesztettük el őt 1894-ben, mint társulatunk elnökét.

Midőn ez a — mint egy szellemes író³³ találóan jellemezte — »valódi történet-politikai egyén« 1896. augusztus 25-én Ausseeban meghalt, utolsó olvasmányai: a Times és Tacitus feküdtek a nemes halott mellett.

Nem fejezhetem be méltóbban emlékezetének e halvány felújítását, mint ha Tacitus szavait idézem: »Non hoc praecipuum amicorum munus est, prosequi defunctum ignavo questu; sed quae voluerit meminisse, quae mandaverit exequi.«³⁴

És gróf Szécsen Antalnak van ilyen társulatunkhoz intézett végső akarata, midőn 1892-iki elnöki megnyitójában ezeket mondta:

»Csak azon buzgó óhajomnak adok kifejezést, hogy a Történelmi Társulat jövőre és azon időközön át is, melyeknek nem leszek többé tanúja, ernyedetlen munkássággal folytassa működését, őrizze meg a higgadt és részrehajlatlan, a jellemtelen vélemény-közönyösséggel éppen nem ugyanazonos történelmi felfogások szellemét; tartsa ébren a hazai történelem iránti érdekeltséget és nyújtsa ily módon alapot és támaszt a komoly öntudatnak, mely a kicsinyes és felületes hiúságnak egyenes ellentéte.«³⁵

Legyen úgy!

³⁰ 1887. júl. 24. Déván az erdélyi történetírás jelentőségét fejtegette s barátjáról, Jósika Sámuelről emlékezett nagy kegyelettel. — 1890. jan. 26-án Mátyás királyról. — 1892-ben a magyar történetírás feladatairól.

³¹ Századok, 1896. Szilágy Sándor nekrológja.

³² 1894. ápr. 2. Lemondó levele b. Eötvös Lórántoz.

³³ Waldstein P. id. h.

³⁴ Nem az a barátok kötelessége, hogy a halott után gyáván zokogjanak, hanem hogy emlékezzenek arról, amit akart, hajtsák végre azt, amit meghagyott. Ann. II. 71.

³⁵ Századok, 1892. 3-10. l.

Szécsen Antal életrajzáról Wurzbach életrajzi lexikona ad elég terjedelmes cikket. Újabban gr. Schönborn Frigyes közölt róla érdekes visszaemlékezéseket. (Deutsche Revue, 1900.) Országgyűlési szerepléséről l. a főrendiház s a delegációk naplóit. Élénk részt vett az egyházpolitikai vitákban. (1893. V/16., 1894. V/8., VI/21., X/8., 1895. III/22.)

GRÓF SZÉCSEN ANTAL

MEGNYITÓ- ÉS EMLÉKBESZÉDEI.

I.

AZ ERDÉLYI TÖRTÉNET ÉS TÖRTÉNETÍRÁS JELENTŐSÉGE.¹

*Szécsen A. elnöki megnyitóbeszéde a Magyar Történelmi Társulatnak
Déván 1887. július 24-én tartott vidéki nagygyűlésén.*

A történelmi irodalom fejlődésének egyik újabb mozzanata, hogy mind inkább törekszik közvetlen érintkezetre lépni a múltnak hagyatékaival, és azon szellemi és anyagi nyomdokokkal, melyeket az a jelennek átszolgáltató. A tudományos kutatás vázlatai a külső élet lehelete által gyakran oly módon elevenítetnek fel, mely azoknak kétszeres jelentőséget és hatást biztosít. Ezen irányzat magában nem új; természetes kifolyása a történelmi irodalom szellemének és föladatainak. — Az ókor, és főleg a görög világ legkitűnőbb történései történelmük tárgyainak szellemi és anyagi légkörében mozogtak, vagy mozogni iparkodtak. A rómaiakról ezt már hasonló mértékben alig állíthatni; míg a középkor annalistái, a XVI. és XVII-ik század chronistái a 18-ik század beköszöntéig, előadásaitak lehetőleg részletezni és egyénesíteni iparkodtak csak hogy ezen részletezések és egyénesítések számos esetben inkább a hiszékenységnek és képzelődőnek, mint a dolgok és állapotok valódi ismeretének voltak szüleményei. Jellemzők e tekintetben a helységek, városok, kastélyok, csaták azon leírásai, melyekkel a XVI-ik és XVII-ik század történelmi könyveiben oly gyakran találkozunk, és melyek nagyrészt ugyanazon minta kaptafájára készülve, és egymástól csak címezéseik által megkülönböztetve, a történelmi esetek élesítése szükségének érzékéről tesznek tanúságot, anélkül azonban, hogy képesek volnának annak eleget tenni. A 18-ik század angol és francia történelmi remekműveiben sajátságos vonás észlelhető, melyet csak így tudnék jellemezni: érezhető, hogy nagyvárosokban, központosított társadalom és élénk szellemi mozgalom gyűlpontjaiban olyan légkörben írtak, mely talán tárgyaik légkörén fölül, de minden esetre attól távol áll, és éppen ezért minden szellemi emelkedettség, tudomány, csoportosítási és előadási mesterség mellett — a történelmi hűségnek, és helyes fölfogásnak némely kellékeit nélkülözi.

Századunknak volt föntartva, hogy lefolyása alatt, mint azt más helyen fölemlíteni alkalmam volt, a német történelmi irodalom terén szintűgy, mint a franciában és angolban, kimagasló írói egyéniségek által képviselve mindinkább oly irányzat érvényesüljön: mely míg az események emelkedettebb áttekintését, összefüggésük és kölcsönös behatásuk államférfiúi és történelmi bölcsészeti mérlegelését nem áldozva fel a tények részletezésének, és személyek egyénítésének, más részről a történelem ezen utóbbi éltető és élénkítő elemétől el nem tekint, és előzményként s határozatlan általánosságban nem állítja oda azon szempontokat, melyek csak akkor nyerik valódi jelentőségüket és nyomatékukat, ha magából a történelmi tárgyból mintegy önként fejlődnek, és természetének hű visszatüközésével elválhatlan kapcsolatban állnak.

És ily visszatüközésnek anyagot és elemeket szolgáltatni, éppen egyik főcélja és föladata a történelmi társulat évenkénti kirándulásainak.

És hol található hazánkban a föladatok megoldásának kedvezőbb tere, mint éppen Erdélyben? Nem lehet szándékom azokat ismételni, vagy azokkal versenyezni, melyeket éppen a Tört. Társulat egy előbbeni erdélyi kirándulása alkalmával, egy nálam sokkal hivatottabb férfi — kit a gondviselés megfeszíthetetlen akarata körünkből oly váratlanul szólított ki — lelkesedett ékesszólással Erdély nemzeti és történelmi jelentőségéről elmondott. De nem tehetem, hogy röviden ne jelezzem azon szempontokat, melyek nézetem szerint Erdély történelmi múltjának oly kiváló és számtalan gyászos részlet dacára oly érdekesen vonzó jelentőséget kölcsönöznek.

És ne tekintsék szerénytelenségnek, ha e helyen bátorkodom fölemlíteni, mily személyes örömet szolgáltatott nékem Hunyad megye és Déva városa közönségének vendégszerető meghívása. Fiatalságom óta óhajtottam Erdélyt meglátogatni, de mint gyakran az emberi életben a legvalószínűtlenebb dolgok valósulnak, míg a legegyszerűbbek, a legkönnyebben valósíthatók, a tervek keresésében vesztegelnek: e kívánságom nem létesült soha, bármennyiszer terveztem is annak kivitelét; míg végre a Tört. Társ. mostani kirándulása megvalósítására alkalmat nyújtott. Fiatalságom

¹ Eredetileg megjelent: *Századok*, 1877. 8. sz. melléklete.

számos becses benyomása erdélyi érintkezésekkel áll összeköttetésben, és elválaszthatatlan egy felejthetetlen barátom: Jósika Sámuel emlékezetétől, ki ezen hazának volt fia, kinek szíves jóakarata, férfias határozottsága, komoly őszinte rosszallása, vagy élesztő dicsérete döntőleg hatott a fiatalabb barát jellemi és szellemi kiképzésére. Én a férfiú hanyatló korával a hálás elismerés és hű ragaszkodás érzetét a lefolyt számos év és változó események közepette is változatlan élénkséggel megőriztem.

Azon élénk elv és véleményharcok közepette, melyek századunk másik negyedében Erdély közéletét jellemezték, a vélemények ellentéte a főszereplők egyéniségére és személyes viszonyaira is éreztette behatását és az eltérő meggyőződések gyakran a kölcsönös szenvedélyek sugallatában kerestek és találtak fokozott erőt és támogatást. Rég lezajlottak ezen viharok; a későbbi elfogulatlan történelem elmondandja végleges ítéletét azon kor emberei, céljai és törekvései fölött; de a személyes baráti kegyelet nem tagadhatja el önmagától, hogy érzelmeinek kifejezést ne adjon, oly környezetben, mely azokat teljes élénkségükben fölhívja.

Erdély történetének egyik jellemző vonása, hogy bármennyiszer borították is el földjét a világesemények árjai, a népvándorlás homályos évszakai kivételével majdnem soha sem merült el teljesen azoknak habjai alatt. Míg az új történelmi kutatás egyes töredékes adatokból, sírkövek, felírások összehasonlításából iparkodik a régi Pannónia történetének és állapotának nyomdokait szintannyi odaadó fáradalommal, mint kritikai élel felkeresni és képüket újra föléleszteni: a császári Róma egyik remekműve, Traján szobra még máig is fenntartja jellemző vonásokban dák hadjárata emlékét és biztosítja hódításai legyőzötteinek, hogy legalább ne váljanak névtelen és a feledékenység homályába borított legyőzöttekké. A magyar honfoglalást követő századokban is Erdély — habár nem bírt azon jelentőséggel, melyet nékie a mohácsi vésznapi után — az események fejlődése biztosított, nem szűnt meg soha nyomatékos és időnként döntő tényezője lenni a magyar közéletnek, és ha időnként nem állt az események előterében, mit ez országtól ezek fordulatai s a dolgok állása megtagadni látszottak: azt ismételtén, bőven pótolták az egyéniségek, kiknek dicsősége az ő földjére is árasztotta fényét. Hunyady János, a keresztyén solidaritásnak ezen egyik legfényesebb, és majdnem utolsó hőse, kiről harmadik Calixtus pápa lelkesedetten mondta, hogy háromszáz év óta nem látott a világ dicsőségesebb férfiút — Erdélynek is kiválólagos hőse volt, és ha ugyanazon pápa egyszersmind fájdalmas megilletődéssel, megjegyezte, hogy az ország lelkesedése és készülődései és az országgyűlések végzései nem felelnek meg a hadvezér nagyságának, ezen panaszos följajdulás nem érhetette azokat, kik körülötte seregelve, vezérlete alatt férfias vitézséggel és szívóssággal küzdöttek a hitetlenek ellen, és kik közt a hagyomány egy erdélyi névhez, Kemény Simon nevéhez kötötte a hazafias önfeláldozás és hősiesség meghatározó és lélekemelő példájának emlékét.

Azon jelenségek, melyeket Calixt pápa fájlalt, s melyekben szomorú tanúságát vélte látni, hogy a keresztyénség másik végpaizsát Magyarországot, mindinkább lankadó kezek fogják védelemre emelni, csakúgy mint az első kereszthadak szülte uralom-alakulások és a görög keleti birodalom, melyek védképességére és készségére volt hosszas időn át az európai keresztyén világ biztonságának reménye alapítva: — ezen jelenségek, melyek Hunyady János működését, a harcmezőn szintúgy mint az országtanácsban oly gyakran megbénították, voltak csirái a rothadás elemeinek, melyek a gyöngye Ulászló és szerencsétlen fia kormánya alatt nyerték vészthozó érettségöket. Mátyás király erélyes lángeszű, dicsőségteljes és látszólag mindenben sikerkoronázta uralkodása képes volt azon csirákat ideiglenesen elfojtani: de nem volt képes magvaikat végképp kiirtani. A történelem számos tanúsága azon meggyőződéshez vezet, hogy az egyéni kormányzati lángész alkotásainak tartóssága, csak ritkán vagy csak egyes irányzatokban van biztosítva. Ami egyedül vagy kiválólag az egyéni szellemnek, akaratnak, erélynek és nem a szerves fejlődésnek kifolyása, legtöbb esetben sírba száll alkotójával, ha a gondviselés attól megtagadja a tartósság főelemét és föltételét: az időt és az oly utódot, ki bár szerényebb képességei eszméinek, irányzatainak és alkotásainak hű öre és gondos fejlesztője lehetne.

A mohácsi nap gyászos következményei öregbítették Erdélynek politikai, nemzetiség-történelmi jelentőségét, és azon állás kiindulási pontjául szolgáltak, melyet ez másfél századon túl, a magyar nemzeti élet fönntartásának változó eseményeiben elfoglalt. Történelmi irodalmunk keretében sokszor kifejtett ebbeli szerepének fényes jellege, és csak ismételnem lehetne azt, mit behatólag, lelkesedve és ékesszólóan mások elmondottak, ha azt újólag elemezni akarnám. Hol az ismétlésnek helye nincs, ott netalán némely kiegészítő észlelet még tarthat fölszólalásra némi igényt.

Nem szenved kétséget, hogy Erdély története az ország önállósága idejében és a fejedelmek korában bizonyos egyöntetű politikai, vallásos és nemzeti jelleggel bír. De az általános irányzat ezen

következetes folyama nem egyszer, természetükben lényileg különböző források özönletét rejti magában. — Zápolya Jánosban a magyar ellenkirály és trónkövetelő álláspontja mindég első sorban érezteti hatását, és pedig oly alakban és oly túlnyomóan, mint fejedelmi utódjainak egyikénél sem. Benne a politikai elvi szempontok sajtószertűleg vegyülnek az egyén jogigényeivel, és éppen ezen állásának következménye az, hogy az erdélyi fejedelemség ez első korszaka a nagyváradi békekötésig, magasabb történelmi szempontból egészen más természetű, mint a későbbi, habár a dolgok közös alakja alig eltérő és benne látszólag ugyan azon tényezők működnek.

Báthory István politikájának egyik sarkköve a lengyel trón elfoglalása volt; — II. Rákóczy György szinte azt tekintette politikai tervei egyik legfontosabb elemének; és mégis, ámbár általános kombinációikban és céljaikban főleg a Habsburg-ház irányában, nem igen messze tértek el egymástól, mi az elsónél komoly, sikerkoronázott vállalat volt, a másiknál gyászteljes kalanddá fajult. Aki Bethlen Gábor és I. Rákóczy György nemzetközi alkudozásait és azok eredményét komolyan összehasonlítja azokkal, amelyeket a kuruc háborúk idejében folytattak, nem fogja félreösmerhetni természetüknek és jelentőségüknek beható és jellemző különbségét, ámbár a célok, melyek felé irányulnak, az eszközök, melyeket fölhasználnak, az elvek, melyeken alapulnak, sőt még az érzelmek és szenvedélynek is, melyek menetüket élesztik, mind a két esetben majdnem ugyanazonosok.

Tévedés lenne ezen különbséget kizárólag a vezénylő egyéniségek rovására írni: a történelmi eredmények csak a történelem kivételes egyéniségeinél — és ezeknél sem kizárólag és teljesen, — az egyéni akarat és erély szüleményei. És ezért ott, hol nem rövid időszakról, de tartós fejlődés jellemének és természetének felismeréséről van szó, a megfejtés csak számos tényezőnek figyelmes kutatása és befolyásuk helyes mérlegelése által nyerhet biztos alapot.

És ezen téren nyilvánul Erdélynek egyik jellemző előnye. Míg az anyaország egy nagy részében a török hódítás és uralom történelmi űrt hagyott maga után, melyben virágzó városok és helységek, tekintélyes és fényes családok birtokaikkal, és hagyományaikkal nyomtalanul elenyésztek, vagy az ország más részeiben voltak kénytelenek menedéket keresni, és új alapokra építeni létüket — és így sok esetben a történelmi összeköttetés és egyenesítés fonala végképp megszakadt, vagy legalább csak nagy nehezen fűzhető újra össze: Erdélyben, minden vérengzések, belháborúk és dúlások dacára, a múlt nyomai ily mértékben soha el nem téptek és az erdélyi történelmi elemek zöme »megfogyva bár, de törve nem,« ritka rugékonysággal, majdnem mindég képesnek mutatkozott a vihar csillapultával újra megállani helyét.

Bármily kevésbé felelt meg légyen az ország régi közjogi szervezete a modern elmélet igényeinek: a történelmi folytonosság megőrzésének szempontjából azon ritka érdemmel bírt, hogy midőn három nemzet elismerésével, a történelmi fejlődésen alapuló kisebb jogköröket alapított, és törvényszerűleg biztosított, a történelmi szellemnek megannyi vetélkedő őreit hívta életbe. A múlt szakadatlan összeköttetése éreztének a jelennek, mely ha politikai jelentőségét nagy részben elvesztette is, a történelem föladásainak szempontjából még mindég ápolásra méltó. Aki néhány tagtársam Erdély múltjának szentelt régibb és újabb irodalmi munkásságát és dolgozatait, utolsó időkben a M. Történelmi Életrajzok erdélyi életrajzait figyelemmel kísérte, nem fog abban kételkedni, hogy ezen ápolás jogosultságának meggyőződése a m. Tört. Társulat körében mennyire el van terjedve. Csak megerősíthetné ezen meggyőződésünket, ha egyáltalában megerősítésre szorulna, Hunyad megye és Déva városa meghívása, melyben a hagyományos érzelmek folytonosságának új tanúságát véljük feltalálhatni, midőn bennök a hazai történelem és irodalom iránti lelkes érdeklődést és a szívélyes vendégszeretet előzékenységét felösmérjük. Fogadják őszinte üdvözetünket és legmelegebb köszönetünket!

II.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL TÁRSULATI ELNÖK

*megnyitóbeszéde az 1890. jan. 26-án tartott közgyűlésen.*²

A beköszöntött 1890-ik év kegyeletes visszaemlékezéssel ünneplendi Mátyás király halálának négyszázados évfordulóját, mely gyászosan jelzi a hazai történelem egyik fénykorának lejárát. — A Történelmi Társulat, mely évek óta buzgón és sikeresen működik a történelmi kutatás, adatgyűjtés, érdeklődéskeltés mezején s ezért első sorban látszik hivatottnak kifejezést adni ezen kegyeletes visszaemlékezésnek, és épp ezért élénk és kettőzötetett figyelemmel nézünk mai ülésünk fő tárgyának elibe, mely minket a nagy fejedelem pályája kiindulási pontjához, királlyá választásához vezetend vissza.

Mátyás király életének és uralkodásának története épp oly vonzó, mint nehéz föladat. Világrészünk utolsó századainak politikai eseményei — bár gyakran hosszas vagy ismételve megújuló harcok árán — végeredményeikben rendszerint oly megállapodásokat és alkotásokat szültek, melyek hosszabb időtartamon át szolgáltattak az európai nemzetközi jog- és államviszonyoknak általánosan elismert, és aránylag tartós alapot; míg a tizenötödik század másik felének, ezen kiválólag átmeneti és előkészítő korszaknak harcai, békekötései és kiegyezései szünetlenül váltakoznak, anélkül, hogy az ideiglenesség jellegétől megszabadulnának, mert rendszerint kizárólag az események legközvetlenebb következményeinek természetszerűleg ingatag érvényesítésére szorítkoznak. A lejáró középkor egész társadalmi és politikai szervezete tág tért nyitott volt a közélet egyéni tényezői befolyásának, mely a kimagasló férfiak és családok hatalmában, a rendi elemek hagyományos — nem mindig szabatosan körülírt — jogaiban, egymástól elszigetelt, olykor ellentétes helybeli érdekekben találta kifejezését és támaszait, és mely előtt a nemzeti és állami élet tényezői és föladatai solidaritásának még csak csirázó érzete némileg háttérbe szorult. Ezen solidaritásnak ismerése és összefoglalása egy erélyes kormányhatalomban legelébb Franciaországban kezdett érvényesülni, hol fejlődésében sokszor megakasztva, későbbi időkben túlcsigázva és a kényuralom határaig fokozva, megbénította ugyan számos életrevaló állami tényezőnek szabad mozgását, melyeknek öntudatos politikai működése a későbbi századok viharában gyakran végzetesen nélkülözötetett, — de közvetlen hatásában hosszú időre megvetette Franciaország nemzetközi túlsúlyának alapjait. — Mátyás is érezte ezt — a király lelkében meleg gyökereket vert volt ezen állami solidaritásnak eszméje: — emelkedett uralkodói szelleme nem maradhatott közönyös korának hatalmas irányzatával szemben mely kétségkívül nem nyilvánult a későbbi történelmi visszatekintés elmélete alakjában, de természetszerű erejével hatott, — mintegy öntudatlanul — a jelentősége iránti fogékony fejedelmi és államférfiúi egyéniségekre. Következménydús eszmék gyakran kezdenek fejlődni és érvényesülni, épp úgy a gyakorlati, mint a szellemi élet terén, mielőtt azon szó föltaláltatott és kimondatott volna, mely azok lételét jelzi, és rendszerint azok legtermékenyebbek, melyeknek valósításában a tényleges habár részletes érvényesítés megelőzte elméleti jelzésüket. De ha Mátyás királyban a közjóra törekvő fejedelmi hatalom szilárdítására irányzott kormányzati működés találta is korának egyik legkitűnőbb képviselőjét: kitűnő helyet biztosít emlékének azon szellemi emelkedettség, hogy intézkedéseiben — bármily keményeknek látszanak is azok egyes esetekben — sem egy tizenegyedik Lajos zsarnoki ravaszságával és kíméletlen kegyetlenségével, sem egy hetedik Henrik önző kapzsiságával nem találkozunk.

Egy erős kormányzatú hatalom eszméje lebegett szemei előtt, a koronában és a fejedelem személyében testesítve; de ha ezen irányzata nem volt ez értelemben és külső nyilvánulásaiban szoros értelemben alkotmányos, annak szelleme kétségkívül az volt, mert mindig a nemzet

² Századok, 1890. II. sz.

szellemének és tényezőinek éles fölismerésére, mérlegelésére és méltánylására volt alapítva, mely legtöbb esetben utólag biztosította eljárásával szemben sokaknak beleegyezését és lelkes támogatását, kik előzetesen egyes intézkedései és lépései ellen óvakodva szabadkozottak volt. Korának ingatag nemzetközi terén gyakran változtak tervei, kísérletei és szövetségesei; míg a belkormányzat mezején kifáraszthatlan szívóssággal és következetes vaseréllyel, melyeket fényes siker koronázott, törekedett célja valósítására: egy rendes szervezetű haderő megteremtésére, a közigazgatás szabatos menetének biztosítására, főleg pedig az igazság részrehajlatlan kiszolgáltatására, mely hatalmast vagy gyöngét, gazdagot vagy szegényt, urat vagy pórt egyaránt biztosított jogaiban, vagy méltó büntetéssel sújtott merényleteiben.

Személyében látták a nép összes rétegei az élő törvényt, és a háládatosság kegyeletével őrizték meg századokon át azon fejedelem emlékét, ki egyéniségében nyújtotta nékiek azon jogos biztosítékokat, melyeket a későbbi századok számos intézményekben törekedtek valósítani. Külpolitikájának, minden látszólagos változásai dacára, volt egy tartós vezéreszméje: el nem szigetelni Magyarországot a nyugoti polgárosodás — sokszor megakasztott, de mégis következetesen fejlődő menetétől, és biztosítani az ország fönnállásának és fejlődésének egy közép-európai háttért, melyet az ozmán hatalom növekedő ereje kétszeresen tett nélkülözhetlenné. Ha az ettől közvetlenül fenyegető veszélyek és egyes diadalmas hadjáratai dacára nyugot felé fordultak élete utolsó éveinek tervei, kísérletei, sikerei, annak oka nemcsak azon varázspan keresendő, melyet a renaissance férfíára az újlag fejlődött nyugoti és délnyugoti polgárosodás kellett hogy gyakoroljon, főleg egy roskadozó művelődés színhelyének szomorú romjaival szemben: de kiválóan azon államférfíúi éleslátásban, mely megértette vele, hogy az ozman hatalom — főleg Konstantinápoly bukása után — egy világhatalom arányát öltötte fel, és hogy ellene egyes nemzetek védhetik területöket, nyerhetnek egyes diadalokat — de, hogy annak tartós legyőzése és megtörése csak egy világhatalommal felérő, nemzetközi alakulás létesítésétől volt várható. A keresztes háborúk kezdeményei ezen föladatot a vallásos lelkesedés sugallatával kísérelték megoldani; de annak tüze rég elhalt volt a világi érdekek és versengések ámitó fagyos lehelete alatt: és Mátyás királynak személyes tapasztalatai meggyőző tanúságot szolgáltatottak, hogy egy ily lelkesedésnek ismételt fölérésztését nem veheti föl döntő és biztos tényezőként államférfíúi és hadvezéri számításába. Nyugot felé fordultak tehát tervei, melyeknek fejlődése, fölfogásában a keleti szereplés eshetőségeit nem zárta ki; de csak a keletkező eredmények következménye és nem azok előföltételeként.

A gondviselés kora határt szabott életének; mindaz, mit országának belkormányzatán kívül kezdeményezett, és valósított, bevégtetlen torsoként áll az utókor előtt; terveinek betetőzése — vívmányainak mi módon való alakítása és azoknak Magyarország érdekeivel való kiegyenlítése vagy összekapcsolása, megoldatlan rejtélyként szállt vele időelőtti sírjába; — de mindenki érzi, és a történelem följegyzi, hogy ezen torso egy nagy fejedelem műve volt és hogy benne nemcsak Magyarország, hanem Európa is elvesztette korának egyik legdicsőbb uralkodóját, kinek kimagasló egyénisége az által is sajátzerű szellemi emelkedettséggel tűnik föl, mert a fejedelem erélye és buzgósága a közjó iránt, a hadvezér vitézsége és képessége, az államférfíúi mély belátása és következetessége épp oly kevésbé merítik ki annak jelentőségét, — mint diadalainak babérjai, vagy kormányzatának fényes sikerei. A tudomány és művészet iránti érdeklődése, a szellemi élet fontosságának mély és élénk érzete: — mindaz, mit ezen téren kezdeményezett, tervezett, teremtett, alkotott, alakja visszatükrözésének egyik legkiválóbb eleme. Az idők mostohasága romba döntötte fényes építményeit; az ő díszes csarnokai és termei nyomtalanul tűntek el, a művészet mind azon kincseivel együtt, melyek azok földíszét képezték; a vadon lepi el kies és regényes kertjét, gondosan kiszabott és ápolt tereit; és szélnek eresztvék híres könyvtárának tartalmukra és kiállításuk művészi tökélyére nézve is nagybecsű kötetei. Ha az egykorú íróknál mindezeknek bámuló dicsőítését olvassuk, és nyomukat csak ezekben és a hagyomány kegyeletos emlékezetében vagyunk képesek föltaalálni, önkénytelenül kerülnek ajkainkra a római író búskomor dicsőítő szavai: »Stat nominis umbra.«

De ezen arckép légköréből kidomborodik egy szellemi alak, mely az élet, a valóság teljes meggyőző hatalmával bír, és nem szorul fejedelmi működése ama kultánúságaira, melyeket az idők menete leronthat; mert el nem halványuló fénnel él az az egymást követő nemzedékek szívében és a hazai történelem évkönyveiben, melyek annak egyik legdicsőbb korszakát mindég Mátyás király nevével jelzendik és fényét elválthatatlanul fejedelmi egyénisége nagyságának lelkesedett felösmeréséhez kapcsolandják.

III.
GRÓF SZÉCSEN ANTAL
ELNÖKI MEGNYITÓBESZÉDE.³

Elmondotta az 1892. május 15-én tartott ünnepélyes közgyűlésen.

Huszonöt év, »grande mortalis aevi spatium«, mint a deák író mondja. És mily mozgalmas időszak, mely Európa alakját nagy mérvben átváltoztatta; új államalakulásokat és csoportozásokat szült, az államszervezeteket sok országban új alapokra fektette, és most, a század vége felé, számos oly jelenséget mutat föl, melyek a megoldandó föladatakkal szemben gyakran nemcsak komoly, de aggasztó színt is öltenek.

Az események és irányzatok ezen viharos korszaka közepette oly szellemi működés és tevékenység, mely bár el nem szigetelve a napi események érdekeitől és eszméitől, mégis föladatait azok szenvedélyeitől és fölületes benyomásaitól független téren keresi és találja, sajátzerű jelentőséggel bír. Sokszor idéztetett a régi mondás, hogy a történelem az élet mestere; de ezen közmondás a történelmi irodalomra csak akkor alkalmazható, ha annak főirányzata: az eseményeket és azok rugóit, a viszonyokat és egyéniségeket teljes valóságukban föltüntetni; ha nem tekintí azokat előzetesen megállapított fölfogásokkal, ellen- vagy rokonszenvvel; és ha mindenekelőtt komolyan mérlegeli azon elemeket, ezek megbízhatóságát és nyomatékát, melyekre történelmi állításait és fölfogásait alapítja.

Érdekes föladat lenne a történeti irodalom történetével — ezen szempontokból kiindulva — foglalkozni. — De ezen föladat nagy tudományos készültséget, roppant olvasottságot és beható részletezést igényelne és messze túlhaladná mai gyűlésünk keretét épp úgy, mint a fölszólaló egyén képességét és azért engedje meg a t. közgyűlés, hogy annak csak némely oly oldalára vessek egy futólagos pillantást, mely Történelmi Társulatunk keletkezésével és negyedszázados működésével szorosabb, bár közvetett összefüggésben áll.

Az ó- és közép, valamint az újkor történeti irodalmában mindig két, a dolog természetéből és az írók egyéniségéből folyó irányzat érvényesült, amennyiben vagy az anyag bősége és megbízhatósága, vagy annak művészi alakítása és eszményi fölfogása lépett jellemzőleg előtérbe. Ha Thucydidesnél pl. mind a két irányzat kellőleg egyensúlyozva érvényesül, a római világ egyik legnagyobb történészénél, Tacitusnál, az irodalmi tökély, a gondolatok mélysége és nemes erélye, a jellemzések megragadó művészi tökélye és kerekdedsége alig nyújt kielégítő kezességet a történelmi előadás és jellemzés hűségéről. Hume »Anglia története« megőrizte irodalmi becsét, melyet az előadás folyékony egyszerűsége, a tények ügyes csoportosítása, az elmélkedések átlátszó tisztasága és találósága biztosított neki, ámbár a tényleges anyag hitelessége némileg kétségbevonható oly íróval szemben, ki, midőn munkája folyamában oly újonnan fölfedezett okmányokra és adatokra figyelmeztették, melyek a hagyományos fölfogást nemcsak bővítették, hanem azt némi tekintetben módosították volna is, a figyelmeztetést azon szavakkal utasította vissza, »mon siége est fait«, »bezártam ostromvonalom láncolatát«. Ha ellenben Gibbon remek munkájában, minden alapos és jogosult ellenvetések dacára, melyek a különböző vallási érzelmekek és meggyőzések szempontjából annak általános szelleme, és egyes tételei ellen felhozhatók, és melyeknek többek közt a magok idejében Villemain és Guizot oly élénk és szellemdús kifejezést adtak, oly történelmi alkotást vagyunk kénytelenek fölismerni, mely az adatok bőségét és kritikai mérlegelését az alaki csoportozás, és a csak némelykor kelleténél simább, a részrehajlatlanságot gyakran a gúnyos közönyösségig fokozó előadás ritka mesterségével egyesíti: önkénytelenül érezzük, hogy ily tulajdonok ily terjedelembeni egyesítése a kivételes szellemi alkotások közé sorozandó, és hogy az ily sokoldalú szellemi föladatokat leghelyesebben úgy oldhatjuk meg, ha azokat a munkafelosztás elvének alapján megközelítjük.

³ Századok, 1892. Emlékkönyv.

A munkafelosztás ezen eszméje képezi bizonyos mértékben a Történelmi Társulat alakulásának kiinduló pontját és alapját. Nem azon értelemben, mintha az kizárólag, vagy csak kiválólag is, működésében a történelmi anyag és adatok gyűjtésére szorítkoznák, de igen is abban, hogy a hazai történelem beható részletezését vallja, tekinti főfeladatának, melynek lelkes és beható teljesítése megbízható talajt készít elő az összefoglaló hazai történeti irodalom számára és életteljes elemeket nyújt az általános történelmi eszméknek, melyek irodalmi érvényesítése, ily elemek előkészítése nélkül, könnyen tévessé vagy meddővé válik. Nem lehet szándékom mindazon tagtársaink nevét felsorolni, kik önálló munkáik mellett a Tört. Társulatnak szentelték ezen 25 év lefolyása alatt működésüket, egyikükét sem akarnám kifelejteni: mert mindeniküknek van, habár nagyobb vagy kisebb mértékben, része azon eredményekben, melyekre a M. Történelmi Társulat némi öntudatos meglepéssel pillanthat vissza.

A magyar történeti irodalom inkább látszik utalva, mint akármely másik, a különböző korszakok részletezésére, mert alig van ország és nemzet, melynek létföltételeit, kivált a nemzetközi viszonyok és behatások terén, ismételve oly annyira módosították volna, mint éppen hazánkét. — A legdöntőbb változás kétség kívül az ozmán hatalomnak végképpeni megállapítása volt. Egy roskadozó birodalom és civakodó kisebb országok helyébe határaink egyik legfontosabb és messzeterjedő részén egy hódító hatalom lépett, mely két századon át mindig ismétlődő győzelmes és pusztító hadjáratai által a keresztény nemzetek nyugalmát és jóllétét, némelyiköknek létezését is végveszéllyel fenyegette. A modern állami eszmék első csírái a XVI-ik század küszöbén főleg nyugaton észleltették fejlődésüket, míg nálunk éppen ezen század első negyedének bevégeztével a mohácsi vésznap több nemzedékeken át, minden biztos, háborítatlan és következetes nemzeti és politikai fejlődést megakasztott és annak lehetőségét kizárta. — Összefoglaló történeteink, — még azok is, melyek nem bírják kiválólag az okmánytár jellegét — a korszakoknak nem mindig közvetlenül, de igen is közvetve észlelhető különbségét egyéni benyomásom szerint, nem veszik rendszerint kellőleg tekintetbe, félrevezetve az intézmények és események külalakjának folytonossága által, rendszerint nem jelzik eléggé miért, és mennyiben változott benső és valódi természetük és épp ezért műveik, — hogy másokat ne említsek, Fessler minden pathosa, Szalay anyagbősége és lelkiismeretes megbízhatósága, Horváth Mihály folyékony és átlátszó csoportosának dacára nagyrészt nélkülözik azon benső életet és jellemző valóságot, melyek a történeti kézikönyvet tartós irodalmi becsű és jelentőségű művé alakítják. Nagy korszak volt az Anjouk és Hunyadyak kora, nagy fejedelem Lajos és Mátyás király egyaránt, de uralkodói tevékenységük nagyságának elemei és tényezői, ha egyéniségüktől el is tekintünk, természetszerűleg épp oly különbözők, mint politikai céljaik és eszközeik. A magyar történelem egyik legjellemzőbb fővonása, mely neki az angol történelemmel közös, hogy a nemzet politikai életének alapintézményei nem mentek át sohasem tartósan, vagy századokra kiterjedőleg egyenes ellentétekbe, ámbár a tizenhatodik század kezdetétől a tizennyolcadik század végtizedéi a politikai fejlődés és haladás majdnem Európa-szerte éppen ezen ellentét szellemének érvényesítésében kerestetett és valósított. De hazánk ezen alkotmányos irányzatának folytonossága változó időkben, az alapeszme megőrzése mellett, változó alakokban nyilvánult; — változó, majd vallási, majd politikai, közjogi és nemzetközi tényezőkre támaszkodott — és hű képét csak oly történelmi fölfogás nyújthatja, mely a tartós és a változó elemek és eszmék kölcsönös befolyását kellőleg felismerni és mérlegelni képes. Ily történelmi fölfogásnak egyik legbiztosabb eszköze az események és korszakok beható részletezése, ha szabad ezen kitételrel élnem, egyéniségem; ennek szellemében működik évek óta társulatunk és elbizakodás nélkül állíthatni, hogy ezen irányzatnak, mely a valódi történelmi irodalomnak alapvető föltétele és eszköze a »Századok« és a »Történelmi Tár«, a M. T. Akadémia hozzájárulásával egy ne-gyed századon át fölötte becses anyagot szolgáltatottak, és hatalmas lendületet adtak, melynek eredményei a »Magyar Történeti Életrajzok«-ban találták meg az utolsó években legfényesebb, egyaránt vonzó, mint komoly tudományos jelentőségű kifejezésüket.

Nem téveszthető ugyan szem elől, hogy újabban a világirodalomban egyes korszakok történelmi tanulmányozása, mint többek közt Froudenak »Anglia története Wolsey bukásától a spanyol

armada legyőztéig« terjedeleme nézve oly arányokat ölt, melyeket egyrészt csak a legnagyobb irodalmi képesség tehet élvezettel átgázolhatóvá, míg másrészt ily mérvű történelmi munkák tanulmányozására, ha azok kerete általánosan elfogadhatnák, az átlagos emberi élet rendes lefolyása alig lenne elégséges. Magának Macaulaynak be nem végzett »Anglia története második Jakab trónralépte óta« mind azon irodalmi tulajdonok dacára, melyek »tanulmányait« is, pedig még talán nagyobb mértékben, oly fényesen jelzik, némileg túlmegy azon helyes arányon, melyet az írónak, tárgyának természete és fontossága, és irodalmi alakításának terjedelme közt is szemügyre kell vennie és megőriznie, ha előadásának varázsa, polémiajának élénksége, részleteinek érdekessége és szónoklati hatalma közepette az olvasóval nem akarja végre éreztetni, hogy az ő történelmének tárgya nem az egész történelem, és emlékezetébe visszahívni azon adomát, mely szerint Lady Holland, ki egy bizonyos körben és időben Londonban zsarnokilag uralkodott a még fiatal és társadalmi állása küszöbén álló Macaulay eszméi, adatai, okoskodásai, példázatai kiapadhatlan és túláradó, s egy ideig bámuló figyelemmel fogadott bőségének azon szavakkal vetett véget: »Now, M. Macaulay, it is enough.«

De Macaulay és Froudeok nem születnek mindennap és azért példájuk még ott sem veszélyes, hol tévutakra vezethetnének, mert előnyeiben és hátrányaiban nem könnyen mindenki által utánozható sikeresen

A történelmi kutatás terén történelmünk fajunk nemzetiségi elszigeteltségénél fogva első sorban hazai okmányainkra vala utalva. Volt ennek egy előnyös és egy hátrányos oldala. A hazai okmányok rendszerint latinul vagy magyarul vannak fogalmazva. A latin nyelv volt századokon át Európa általános közvetítő nyelve és több vagy kevesebb classicitással a politikai érintkezéseknek közege, míg a magyar nyelvet illetőleg figyelembe veendő, hogy a nép nyelve — csekély kivételekkel — a művelt elemek és később az irodalom nyelvéhez közel áll, mely gyakran az előbbiből merítette fejlődésének és természet szerinti gazdagításának elemeit, míg másrészt ezen fejlődésnek eredményeit és vívmányait a nép nyelvbe átszivárogtatta, minek folytán a nyelv fővonásaiban előbb is jutott, mint mások, egy bizonyos szervezeti megállapodásra, mely a magyarul éppen úgy, mint a latinul szerkesztett okmányokat a kutatóknak nemcsak érthetőkké, de élvezhetőkké is tette, mi más egykorú, pl. német okmányokról alig állítható

De ezen irodalmi és nemzeti nyelvi előnnyel fölér sok tekintetben az a hátrány, hogy hazai kútfőink természeténél és a magyar nyelv és faj elszigeteltségénél fogva a kutatások könnyen egy bizonyos kizárólagos fölfogáshoz vezethetnek, mely az általános európai politikai és szellemi légkör behatásától eltekint, míg éppen ezen behatás az egyes nemzetek és országok fejlődésének és sorsuk alakulásának egyik legfontosabb eleme és tényezője. Érezték ezt bűváraink és kétszeresen készíttve érezték magukat utána járni hazánkon kívül is történelmi eseményeink, viszonyaink és állapotaink minden nyomainak, szélesbítve történelmi irodalmunk mezejét, tisztázva talaját, gazdagítva anyagát, mely tevékenységek fényes elismerést és támogatást nyert Fraknoi püspök azon nagylelkű római alapítványában, melyet a Történelmi Társulat oly lelkesült örömmel és hálás elismeréssel fogadott.

Hazai irodalmunkban, igen becses és jelentékeny kivételek dacára, a történelem egyik legjelentékenyebb eleme: az emlékiratok, naplók és magán-levelezések, aránylag még mindig csak gyéren vannak képviselve, habár újabb időkben, és éppen a Történelmi Társulat és a M. T. Akadémia működése folytán az utóbbi nagyobb mérvekben kezdett figyelembe vétetni. De bármily érdekes és értékes legyen is a történelmi kútfők ezen neme, fölhasználásuk és tekintetbevételük a történelmi irodalom egyik legkényesebb föladata. Majdnem állíthatni, hogy mennél kitűnőbb irodalmi értékök, annál nagyobb tapintatot és gondos mérlegelést igényel kútfőikül való fölhasználásuk. E tekintetben a tudományos készültség kevésbé döntő, mint a kifejlett világ- és emberismeret. Ha valaki példának okáért e nélkül Franciaország vagy Anglia történetének bizonyos korszakaira nézve kiválólag Retz bíbornok, St. Simon, Hor. Walpole emlékirataira és levelezésére támaszkodnék, kétszeresen lenne a félszeg történelmi fölfogások szentesítése és terjesztése veszélyének kitéve. Az emlékiratok és levelezések közvetlen állításai, jellemzései és adatai, íróik egyéniségének, állásuknak, viszonyaiknak ismeretében nyújtanak

ugyan bizonyos megközelítő mértéket történelmi jelentőségük megítélésére nézve: de ha közvetve a történelmi előadásba mennek át, minden fejtegetések és megjegyzések, utalások és lelkiismeretes hivatkozások dacára a történelmi hűségnek csak színével bírnak, mert értékük helyes megítélésének legfontosabb tényezője nem az egyes tény, adat vagy kijelentés, hanem írójuknak egész személyisége és mind azon társadalmi külelemek, melyek rendes környezetükben jellemökre és fölfogásaikra hatással vannak. Sok ideig az udvarokat és a diplomaciai köröket tekintették az érdekes emlékiratok és bizalmas levelezések legkedvezőbb talajának; de főleg az utolsó félszázadnak számos angol történelmi kiadványai meggyőző bizonyosságot szolgáltatnak, hogy az alkotmányos testületeknek és a parlamentarismusként is gyakran van nem kevésbé érdekes és jellemző titkos története.

A Tört. Társulat működésének első idejében a jelen kor történetétől majdnem teljesen eltekintett, és csak az utolsó években a történelmi irodalmi mozgalom jelzésében és egyes kitűnő munkák részrehajlatlan megismertetésében lépett annak terére. Hinni bátorkodom hogy ezen irányzata megőrzése helyes volt és alakulása céljának megfelelő. A hazai történelmi irodalom ápolását, fejlesztését és általa a hazafias érzetnek élesztését, mélyedését, egyesítését tekintette főadatának. A jelen kor történelme mindenhol közel áll a napi események föladataihoz, ellentéteihez és gyakran szenvedélyeihez is. Mindenki, ki századunk történelmi irodalmát ismeri, visszaemlékezhetik, mily gyorsan hervadtak el, minden messzire ható sikereik dacára, több oly híres író babérai, kik a közel eső korszakok történetét annyiban idő előtt közelítették meg, amennyiben azoknak eseményei rájuk nézve, egy vagy más irányban, még a nap szenvedélyes ellentéteinek ténylegességével bírtak.

Legújabb tanúskodik erről Sybelnek, a német császárságnak I. Vilmos általi megalapítását tárgyozó nagyjelentőségű munkája. Alig ismerem mesteribb, higgadtabb fejtegetését egy véghetetlen bonyolódott és zavaros történelmi és jogi kérdésnek — a schleswig-holsteini ügynek — (melyről Lord Palmerston azt szerette állítani, hogy csak három embernek, Albert hercegnek, egy névtelennek és ő neki magának Palmerstonnak sikerült az előbbieket fejtegetése nyomán azt megérteni, de a két első meghalván és ő fejtegetéseiket elfeledvén, nem volt többé senki, aki ezen ügyben el tudott volna igazodni) és mégis a munka, minden fényes oldalai dacára, nagy részben egy szenvedélyes, egyoldalú pártirat benyomását idézi elő.

Hosszasan vettem igénybe a t. közgyűlés figyelmét. Kétszeresen érzem ebbeli felelősségemet, mert a történelmi irodalom két mestere irányában, munkáik terjedelmességét illetőleg, némi megjegyzéseket kockáztatni bátorkodtam. Csak azon buzgó óhajomnak adok még kifejezést, hogy a Történelmi Társulat jövőre és azon időközön át is, melyeknek nem leszek többé tanúja, ernyedetlen munkássággal folytassa működését, őrizze meg a higgadt és részrehajlatlan, a jellemtelen vélemény-közönyösséggel éppen nem ugyanazonos történelmi fölfogások szellemét; tartsa ébren a hazai történelem iránti érdekeltséget és nyújtson ily módon alapot és támaszt a komoly, férfias, nemzeti öntudatnak, mely a kicsinyes és fölületes hiúságnak egyenes ellentéte. És most engedjék meg, hogy valamint beszédemet régi táblabírak módjára latin mondattal kezdettem, úgy mind azon óhajokat, melyeket a Történelmi Társulat jövőjére keblemben őrzök, mai ünnepélyünk alkalmával, szintén azon hagyományos latin üdvözlő szavakba foglaljam össze: »Quod felix, faustum fortunatumque sit.«

IV.

EMLÉKBESZÉD BUDA VÁR VISSZAFoglalása KÉTSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁNAK ALKALMÁBÓL.⁴

Három éve, hogy Bécsnek fölszabadítása a török ostromzár alól megünnepeltetett. Ez évben ünnepeljük Buda visszafoglalását, mely az előbbi diadalnak némileg elkésett, de fényes és messzeható következménye és betetőzése volt.

Mind a két diadal, katonai és politikai tekintetben, nemcsak a magyar, hanem az európai történelemnek egy-egy nagy fordulópontját jelzi.

Mert csak azután, hogy az eredmény Bécs és Buda alatt bebizonyította, hogy a keresztyén seregek ismét képesek az ozmán hatalom fővezéreivel s hadseregük zömével megmérkőzni és azokat döntő csatákban legyőzni, éledt föl újlag egy sikeres támadó török-hadjárat lehetőségének öntudatos érzete. Azon több mint másfél század alatt, mely a mohácsi vésznapi és Budának a törökök által való elfoglalása óta lefolyt, nem hiányoztak keresztyén részről egyes fényes hadi események és eredmények, és főleg számos magyar kebelben élt azon meggyőződés — melynek a második Zrínyi Miklós, a költő volt egyik legfényesebb képviselője — hogy ezen eredmények kellő következetesség és öntudatos szívósság mellett, a török hatalom végképpen való megtöréséig lehetnek volna fokozhatók. De tényleg a tizenhatodik század második fele óta közép és nyugot Európának kormányai és népei is a török uralmat a magyar terület nagy részén bevégzett ténynek kezdték tekinteni, mellyel, legalább egyelőre, nemcsak számítottak, de melyet némelyek közülük politikai céljaik egyik eszköze és hatalmas tényezőjéül ismételtelen föl is használtak. Bécs fölszabadítása megingatta ezeket a fölfogásokat. Buda visszafoglalása fölforgatta azokat. Bécsnek szívós és hősi védelme egy támadó diadallal végződött; de csak Buda visszafoglalása, mely a dolog természeténél, és kezdettől fogva támadó hadművelet volt, állapíthatta meg a karlovici békével befejezett hadiáratoknak túlnyomólag támadó jellegét, és tüntette föl a szerepek azon megváltozását, mely a keresztyén seregek hadjárait ismét a támadás terére vezette vissza. — míg elébb másfél század óta az ozmán hatalom volt kiválólag a támadó, terjeszkedő, hódító.

Sokszor elmondott Buda visszafoglalásának története. Kétszázados évfordulója csak új lendületet adhatott azok tudományos működésének, kik egykorú szemtanúk följegyzései, vagy más, újabb időkben előkerült adatok és okmányok alapján, a nagy hadi esemény már-már elhalványuló vonásait megbízható részletezés által fölleveníteni és élénkíteni szándékoznak. De Buda visszafoglalása nem egyedül katonai és hadászati szempontból tekintendő; volt annak belpolitikai és nemzetközi oldala és háttéré is, voltak ily jellegű előzményei és következményei, és azok számbavétele kétségkívül a történetek felismerésének szintén egyik kiegészítő tényezőjét képezi.

Az általános európai irányzatok és érdekek közös lüktetése a kölcsönös behatások élénksége és szakadatlansága, mely még ellentétekben és harcaikban is nyilvánul, nem az újkor szüleménye. Találkozunk annak jelenségeivel már a középkorban is; de ezen európai légkör alakulásának és növekedő behatásának kezdete mégis főleg a tizenötödik század utolsó és a tizenhatodik első felére vezethető vissza. Szoros összeköttetésben áll a modern állam eszméjének keletkezésével, mely nemzetközi téren kiválólag a politikai tervek és terjeszkedési célok megváltozott irányában lett észlelhetővé. Mindig léteztek Európában terjeszkedési és hódítási vágyak; de mint azt egy újabb francia író, Sorel »L'Europe et la révolution française« című munkájában, Franciaországot illetőleg, fölötte érdekesen és találólag kifejtette, míg ezen törekvések, a középkorban főleg nagy Károly uralmának tévesen fölfogott és értelmezett igényeire, a dynasticus örökösödési és a feudális jog szabályaira támaszkodva, a regényesség és lovagias kalandosság színét viselték, s

⁴ Századok, 1886. VIII. sz.

csak mellékesen bírtak politikai jelleggel: idő folytával mindinkább a politikai és nemzetköz hatalmi állás gyakorlati igényei lépnek előtérbe. Azon jogigényeket, melyek a középkorban a háborús cselekvények tényleges alapját képezték, mindinkább eszközökként kezdték tekinteni más politikai célok elérésére, míg végre az, mi eszköz volt egyszerűen az ürügy szerepére süllyedt, miről VIII. Károly, XII. Lajos, sőt még I. Ferenc olasz hadjáratainak összehasonlítása II. Henrik szerzeményeivel, Richelieu és Mazarin külpolitikájával és XIV. Lajos hősításaival, bő és meggyőző tanúságot nyújt.

A tizenhetedik század második fele nemzetközi viszonyainak fő vonása a francia hatalom emelkedése, megszilárdulása és terjeszkedése, és azon kísérletek, melyek annak ellenében Európa szerte fejlődtek. A történelem csak egy valódi és tartós viláгурalmat ismer, — és ez a római volt. A századokon át kifejlődött és kifejlesztett politikai és hadászati szellem, mely a római nép történetileg alakult jellemében és természetében bírta legerősebb támaszát: a katonai és a politikai szervezetnek, a szellemi, jellemi és anyagi erőnek felsőbbsége terjesztette és biztosította Róma uralmát a régi világ majdnem minden ismeretes és számbavehető népe fölött és pedig nemcsak ott, hol barbárokkal vagy elkorcsosodott művelődéssel találkozott, de a görögökkel szemben is, kiknek művelődési és művészeti elsőbbsége előtt még legyőzetésük után is meghajolt. Nagy Károly csak megközelítőleg tudta az akkori európai világ legnagyobb részére kiterjedő uralom eszméjét képviselni; az Ottók és Hohenstaufok történetük fényes lapjai dacára sem voltak képesek ily uralom alapját tartósan megvetni. V. Károly közelgő viláгурalmának oly élénken és annyi szívósággal hangoztatott rémképe nem volt más, mint éppen rémkép. Tagadhatatlan ugyan, hogy a viláгурalom eszméje V. Károly és fia politikájának némely igényeiben, irányzataiban és nyilvánulásaiban szintúgy megtalálta kifejezését, mint ellenfelei vádjában és aggodalmaik őszinte, vagy színlett hangoztatásában. De éppen politikai hatalma anyagi alapjának megdöbentő és látszólag félelmes szélessége és terjedelme volt számos, olykor nagy szerű tervei meghiúsulásának és fáradhatlan kormányzati tevékenysége meddőségének és teljes eredménytelenségének főoka. Mert egymástól szellemileg és anyagilag távol eső, eltérő természetű hatalmi tényezőknek egy kézben való összefoglalása csak akkor biztosít valódi hatalmat, ha sikerül azokat nem csak összecsoportosítani, hanem összefűzni és összesíteni is; hol ezen föltétel nincs megoldva, vagy a viszonyok lényegénél fogva éppen meg sem oldható, ott amennyivel számosabbak és változatosabbak a hatalomnak gépiesen összegyűjtött elemei, annál kétségtelenebbül nem más a túláradó erő küllátszatja, mint a benső gyöngeségnek valódisága.

A Habsburg-ház burgund-spanyol öröksége volt a középkor hatalmi alakulásának legfényesebb, kiválóig békés kifejezése, de egyszersmind az utolsó is. A tizenhatodik, de főleg a tizenhetedik század lefolyta alatt a hatalmi alakulások terén a geográfiai összefüggés és a hadászat igényei és szempontja kezdtek inkább előtérbe lépni. Ezen igényeknek és szempontoknak, a francia hatalom és túlsúly érdekében érvényesítése volt XIV. Lajos külpolitikájának vezéreszméje és főcélja. Richelieu és Mazarin oly európai helyzetet szolgáltattak át neki hagyományként, mely ezen politikának a legkedvezőbb talajt biztosította. Támogatva és pártfogolva Európa szerte minden politikai és vallási mozgalmat, melyet Franciaországban vas kézzel levert, vagy ügyes csselfogásokkal semlegesített, bel- és külpolitikájuk ezen következetesen föntartott ellentétének alapján sikerült volt nekik a külállamok szervezésében és a nemzetközi megállapodásokban a meghasonlás és a benső viszályok elemeit tartós intézményekben állandósítani, és így közvetve a francia túlsúly közvetlen érvényesítésének útját egyengetni. Nem századunk kezdetén bomlott fel valódikig a régi német birodalom: lényegében meg volt az törve midőn a westphaliai béke egyes tagjainak a külfölddel való szövetkezés jogát biztosította. Következetesen folytatva ezen irányt Angliában fölváltva a királyt a parlamenti ellenzék, a parlament ellenzékét a király ellen fölhasználva; a német fejedelmek közül némelyeket a »német szabadság« hamis neve és ürügye alatt maga. körül sorakoztatva; a lengyel pártviszályokat és a magyar belmozgalmakat élesztve, melyeknek támogatása soha sem volt s nem is lehetett politikájának célja, hanem mindig csak eszköze; majd kétséges jogigényeket, majd a nyers erő parancsoló szózatát állítva előtérbe, a kérdéseknek mesterei és messzire látó diplomatai előkészítését a harcias föllépés erejével

egyesítve és mindezt olyan belkormányzati szervezettel összekapcsolva, mely kitűnő tehetségű férfiak által kezdeményezve és kezelve, a többi európai államok belkormányzatát a közigazgatás, pénzügy és a kor fölfogásaihoz mért nemzetgazdasági intézkedések terén messzire túlhaladta, XIV. Lajos uralkodása ezen fénykorában a francia hatalomnak oly közvetett és közvetlen túlsúlyt szerzett, a nyert sikerekhez oly messzire terjedő idényeket és terveket kapcsolt, eszközei kiválasztásában oly annyira elszokott tekinteni a nemzetközi jog és méltányosság minden szabályaitól, hogy Európa független és önérzetes kormányait ellentállásra és védelmi szövetkezetre kényszerítette, mely szövetkezési irányzat az ismételt békekötések dacára, elvileg mindig résen állott és ezekben legfeljebb az ideiglenes fegyvernyugvások biztosítékát kereste és találta fel. Közép- és nyugot-Európa egyensúlyának ezen védelme és fönntartása kifejezte a tizenhetedik század második fele nemzetközi viszonyainak egyik fő vonását és állapította meg annak történelmi jellegét; és habár az 1683-iki ozmán hadjárat kezdetén, mely az egész kereszténységet új pusztítással látszott fenyegetni, a nymwegeni béke után a keresztény solidaritás eszméje Strassburg elfoglalása és az úgynevezett »visszafoglalási kamarák« hatalmaskodása miatt keletkezett villongásokat egy ideig szüneteltette is, a helyzet lényegében annyival inkább változatlan maradt, mert számos jelenségek azon lehetőségnek kölcsönöztek valószínűséget, hogy a francia király, a megtámadott országok véghetetlen szenvedései árán, a török hatalommal szemben, a vég pillanatban a megmentő szerepét magának akarta fönntartani, mi a római birodalom védnökségét ő reá, a római király méltóságát fiára szállította volna. Voltaire, ki az akkori politika titkos céljairól igen jól volt értesítve, említi többek közt ezen eszmemenet befolyását a versaillesi udvar vezérlő elemeinek fölfogására és intézkedéseire; újabb történelmi kutatások eredményei megerősítik állításának valódiságát, de ha nem is lett volna másról szó, mint bizonyos lehetőségek előrelátó számbavételéről és esetleges fölhasználásáról, eléggé jelzi a viszonyokat, hogy Bécs fölszabadítása első hírére a francia seregek, az elvileg még fönnálló, de tényleg már megszegett nymwegeni béke ellenére rögtön visszatértek Németalföldre, Luxemburg megvívására, mely alól egy évvel előbb visszavonultak, hogy mint tüntetőleg hangoztatott, a Habsburg-háznak spanyol ága Leopold császárt háborítlanul segíelyezhesse a török hatalom elleni létküzdelmében. Ily mélyen megingatott, kölcsönös féltékenységgel, vetélkedéssel, ellenségeskedéssel eltelt volt a keresztény Európa az ozmanokkal szemben, kik a középkor bomladozó és átalakulásnak induló hadi intézményei ellenben egy egységes szellemtől áthatott katonai szervezettel bírtak, mely egy részt a vallásos rajongásban találta lelkesítő szellemi támaszát, míg másrészt egyöntetű összefüggésében szolgáltatva ezen rajongás diadalmas érvényesítésének hatalmas anyagi eszközét.

A mohácsi vész óta, mely rövid időre megdöbentette a keresztény hatalmakat anélkül, hogy azokat kellő segílyre és erélyes következetes védelemre serkentette volna, a közép- és nyugot-európai kérdések majd vallási, majd politikai kérdések alakjában, melyek gyakran egybeolvadtak, majdnem mindig háttérbe szorították az előrelátható keleti veszélyeknek számbavételét. A törökök győzelmes hadjáratai és hódításai pusztulással fenyegették a keresztény világ minden országát, de ezen veszély jobbadán csak akkor kezdte a kebleket erélyes elhatározásokra serkenteni, ha az közelnek és az illetőkre közvetlenül vészthozónak mutatkozott. Ezen nemzetközi közöny képezte hosszú időn át Magyarország elhagyatottságának, szenvedéseinek és csalódásainak komor háttérét, melyet rendszerint csak akkor derített föl a tényleges részvétnek és segíelyezésnek bíztató sugara, ha a veszély a szenvedő ország nyugati és északi határait megközelíteni, vagy azokat túllépni készült. Ezen állapotok nem voltak kizárólag azon korszak szüleményei, melyben hatásuk érvényesült, benső összefüggésben állottak az európai politikai élet és művelődés több százados fejleményeivel és irányzataival. A régi világnak keletet és nyugatot összefűző szellemi és anyagi kapcsa megszakadt a római birodalom bukásával, bár annak külső alakzata a byzanci császárok igényeiben és hatalmuk helyreállításának ismételt kísérleteiben még több emberöltőn át fönnmaradt. Rómának barbár örökösei nem voltak képesek ezen kapocs felelevenítésére és megszilárdítására. A byzanci birodalom ezer évi fönnállása és keresztény jelleme dacára mindig idegen elem maradt, közép- és nyugat Európa népei és kormányai

irányában. A vallásos áhítat és a lovagiasság szelleme vitte eredetileg a keresztes hadakat keletre; a nagyravágyás épp úgy, mint az egyéni tetterő, egyesülésükben tetemesen módosítván a keresztes háborúk jellegét, birtokszerzésekhez, uralmak alakításához, dynastiák megalapításához vezettek, azonban szerves összefüggést a nyugat anyországaival és népeivel teremteni se nem tudtak, se nem akartak. Velence még hőstettei közepette sem tévesztette szem elől kereskedelmi érdekeit, és épp úgy, mint vetélytársa Genua, az adriai, jóniai, aegei tenger, a Hellespontus és Bosporus partjain, főleg saját kizárólagos uralmát vagy legalább kereskedési egyedárúságát iparkodott biztosítani. A nyugat-európai szellemi és anyagi művelődésnek fejlődése, igényeivel, sikereivel és csalódásaival egyaránt lekötve tartotta azon népek figyelmét, érdeklődését, erejét, melyek varázskörében mozogtak. Helyesen vagy helytelenül nyugat nem kelet felé fordultak Mátyás király uralkodása utolsó delének hadjáratai és hódítási vállalatai; oda utalta őt — a »renaissance« embere teljes fogékonyságával uralkodói és egyéni szellemének egész irányzata; egy fejlődő művelődés felkarolásában nem egy süllyedő védelmében vélte terveit valósításának legkedvezőbb talaját, legbiztosabb eszközét föltalálhatni. És midőn a század utolsó tizedében Amerika fölfedezésével keresztény Európa előtt egy új világrész nyílt meg, szükségképpen és némileg öntudatlanul, az ozmán hatalom terjeszkedésével szemben is meg kellett némileg változnia a politikai tényezők és számadások mérlegének is, főleg azon országokban, melyek nem látták, vagy nem vélték magokat a török hatalom által közvetlenül veszélyeztetve.

Midőn II. Ulászló királynak 1492-iki békekötése III. Fridrik császárral és fiával Miksával, melynek egyik főpontja Miksának és utódainak esetleges örökösödését szándékolta megállapítani Magyarországon, az országgyűlés eleibe terjesztetett, élénk ellentállásra talált és a kedélyek csak azáltal voltak lecsillapíthatók, hogy a béke-szerződés feltételeinek módosítása helyezettett kilátásba. Ha az ország nagy részének hangulata dacára számos főurai és kitűnő férfiai, épp úgy mint némely legtekintélyesebb városai, Budával és Pesttel élükön »versenyeztek«, mint Szalay mondja, »a királlyal a békekötés elfogadásában és Miksa esetleges örökösödése megismerésében, melyre bittel és írással kötelezték magukat«, mind ennek nem egyedül a pártviszály, a hatalmi és birtoklasi versengés és az oligarchiái cselszövény volt és lehetett oka, bármily nagy lett légyen is egyébiránt a magyar viszonyok fölbomlásának ezen korszakában a magán érdek önző sugallatainak befolyása. A keletről fenyegető és mindinkább észlelhető veszély Mátyás királynak törvényes utód nélküli halála, oly nemzeti trónkövetelő hiánya, kinek tekintélye és jogosoknak ismert igényei előtt őszintén és tartósan még olyanok is meghajoltak volna, kik magukat szintén a királyi székre hivatottaknak vélhették, és emellett közép Európának növekedő jelentősége: mindez eléggé megfejtí azon irányzatot, hogy összeköttetésbe igyekeztek lépni egy hatalmas szomszéd dynastiával, mely az ország fönmaradásának egy újabb biztosítékát és a nemzetközi solidaritás egy erős támaszát szolgáltatathatná. Ezen fölfogáson alapultak elvileg az 1492-iki béke örökösödési intézkedései és bár azok az országgyűlés által visszautasítva, eredeti alakjukban egyelőre törvényese rőt nem nyertek, — az eszme mégis, melyet képviseltek, és mely Európa hatalmi és politikai viszonyainak volt kifolyása és kifejezése, azóta soha sem szűnt meg Magyarország politikai létének döntő tényezője lenni.

A török uralomnak jellemét és természetét csak az újabb magyar történelmi irodalom derítette fel egész valóságában. Salamon és Acsády egyéniesített képét tüntetik fel azon viszonyok, melyeknek régibb történetírásunk csak általános vázlatát adta és adhatta. Az ország »szétfoslott területének« eszméje, mely jellemző kitételnek Acsády oly életteljes és részletezett értelmezését adja, — az események természetéről és okairól hadászati tekintetben új felvilágosítást nyújt; más alakban tünteti fel azon döntő körülményt, hogy Magyarországon csak a töröknek volt biztos, összefüggő hadműködési alapja, melyet főleg a XVII-ik században is Buda visszafoglalásáig, a császári seregek az ozmánokkal szemben épp úgy nélkülöztek, mint a maguk részéről az erdélyi fejedelmek és magyar fölkelők hadai. Csatákat nyertek és veszítettek; de az eredmények, bármily fényesek lettek légyen is egyik vagy másik részen, ritkán voltak tartósak, és az egyes hadjárat tartamát túlélők. Mert ezen viszonyokban is érvényesült azon ismeretes tétel helyessége: hogy a

földrajzi tekintetek képezik minden sikeres politikai és hadi működésnek egyik leginkább számba veendő alapját és legfontosabb tényezőjét.

Azon belháborúk, melyeknek elseje a mohácsi vészt majdnem közvetlenül követte, másfél századon keresztül ismétlődéseikben nem mindig bírtak ugyanazon jelleggel. A nagyváradi békéig Zápolya János mint trónkövetelő állott első Ferdinánddal szemben; választáson nyugvó igényével, egy másik választás, mely örökösödési szempontokra s szerződési jogcímekre is támaszkodva, a Zápolya párt politikai irányzataival és közjogi fölfogásaival egyenes ellentétben állott; és ilyen maradt a viszonyok képződésének fővonása Zápolya János Zsigmond haláláig. Bocskay István föllépésével kezdődött a főleg sérelmi és vallási magyar belháborúk hosszú sora, melyeknek eseményei és céljai kiindulási pontjukon túlmenve, Bethlen Gábor és még első Rákóczy György idejében is a nagy európai bonyodalmakkal, irányzatokkal és küzdelmekkel öntudatosan összeszövődtek; míg elébb és utóbb, amennyiben azokkal összeköttetésbe léptek, jelentőségeket sokkal kevésbé merítették ezen rendszerint ingatag és meddő nemzetközi kombinációkból, mint a hazai viszonyokból és politikai irányzatokból. A portával szemben a zsitvatoroki béke után mindinkább állandósított, a béke és fegyverszünetek ismételt megújítása és meghosszabbítása alakjában, azon sajátos viszony, mely Magyarországra nézve egy kedvezőtlen béke minden hátrányával bírt anélkül, hogy a biztonság és nyugalom előnyeit nyújtotta volna. A westphaliai békével egy bizonyos lélekzési szünet látszott megnyílni Európa kifárasztott és elgyengült népei előtt, de fennmaradt a harminc éves háború gyászos hagyománya és eredményeként a katonai szellem azon elvadulása, mely a középkor gyakran kegyetlen, de lényegében lovagias hadviselésétől épp oly távol esett, mint a későbbi rendes seregek becsületérzéstől áthatott fegyelmétől és szervezetétől, az egyéni vitézség ezen leghatalmasabb támaszától, s a hadvezéri képesség legbiztosabb eszközétől; évek hosszú során át keservesen tapasztalta a magyar nép minden oldalról ezen elvadul szellem nyomasztó súlyát s mindig megújuló fájdalmas panaszkokban siratta rakoncátlanságának és kegyetlenségének durva kitörését. A Bécs felszabadításával kezdeményezett 15 éves török háború volt hivatva nagy föladatai, szerves hadviselése és számos diadalai által új lendületet adni a katonai szellem átalakulásának és nemesítésének, mely eltekintve egyes kivételektől és visszaesésektől, a harminc éves háború bős vadságától mind inkább eltért.

Az 1664-ki hadjárat, a szent-gothárdi győzelem, a vasvari béke és az azt követő esztendő eseményei: a török-magyar, és a magyar belviszonyok történelmének egyik legjellemzőbb korszakát képezik. Mindazon ellentétek, hamis fölfogások, téves számítások és csalódások, melyek következményeikben mind inkább elidegenítették egymástól a török hatalom irányában kölcsönös közreműködésre utalt tényezőket, ezen korban érték el tetőpontjukat, mely a magyar történelem lapjain, a minden oldalról való »tévedések tragoediájá«-nak címét méltán vehetné igénybe. Midőn a tizenötödik század utolsó évtizedében Miksa császár azon alkudozások nyomán, melyeket apja megkísértett és folytatott volt, házának a magyar korona esetleges öröklését iparkodott biztosítani, Magyarország a hanyatlás félreismerhetlen jelenségei dacára az ozmán hatalom hódításával szemben még mindig megállta helyét, és a mohácsi vészig Európa segélyezését egy szövetségileg támogatandó, nem egy visszafoglalandó és felszabadítandó ország képében kereste és várta, főleg ott, hol tartós eredményekről volt szó, de nem hitte, hogy az ország és nemzet fönmaradása attól van föltételezve. — Midőn másrészt a magyar vezérlő politikai elemek tekintélyes része a fenyegető veszélyekkel szemben egy hatalmas közép európai dynastia uralmában kereste biztosítékát Mohács után csüggedő reményeinek majdnem utolsó támaszát, nem vehette számba azon akkortájtban teljes jelentőségben még alig gyanítható szellemi és anyagi mozgalmakat, melyek éppen világállásánál fogva, ezen dynastia hatalmát igénybe veendik és nem engedendik, hogy annak nyomatéka egy irányban teljes hatással és szívós következetességgel érvényesítessék. A Zápolya párt alig számolt a török uralom tartósságával, midőn abban kereste támaszát és a régi Magyarország, midőn jogai és nagyrészen középkori intézményei mellett küzdött, nem láthatta oly tisztán, mint az utókor, hogy ezek alig elégségesek többé oly hatalom legyőzésére, mely katonai szervezete egyöntetűségében és vakbuzgóságának minden egyeseket

átható szellemében az akkori Európa katonai erejét túlhaladó eszközzel bírt. A politikai és hadászati viszonyok az állami erők központosítására utaltak, de ezen központosítás mind inkább, főleg a tizenhetedik században, az absolut kormány színét és természetét kezdé felvenni. Erzsébet királyné halála óta még Anglia is nemzetközi téren bábja kezdett lenni Európa többi hatalmainak és nem a köztársasági intézmények, hanem Cromwell zsarnoki dictatorsága, melyet azok alakjában és még inkább azok letiprásával gyakorlott, biztosította neki ideiglenesen fényes szerepét a világbonyodalmak közepette. Az erős és hatalmas kormány alkotmányos eszméjének valószínűsítése és fejlesztése későbbi kornak volt föntartva. — De ott, hol mint Magyarországon egyrészt a helyzet követelményei, melyek sok réginek földadását, sok újnak alakítását igényelték, teljes súllyal nehezettek az országra: más részről pedig a történelmi jog érzete, az ősi hagyományok kegyeletes tisztelete élénken és melyen meggyökerezve lelkesítették a kebleket: a félreértések, a gyanakodás, az ellentétek és ezekkel a szenvedelmes összeütközések csiráinak buján kellett tenyészniök. A vallási villongások, a kölcsönös szemrehányások és üldözések csak siettethették fejlődé süket. A XVI. és XVII. század lefolyása alatt az uralkodók nem magyar tanácsosai, még azon némelyek is, kik nem viseltettek elvileg bizalmatlansággal vagy ellenszenvvel a magyarok iránt, kevés kivétellel rendszerint nem értették Magyarországot: nem méltányolták szellemét, érzelmét, közjogi fölfogását, de épp oly tagadhatatlan, hogy ha egyes vezérférfiaktól, mint az Esterházy nádoroktól és Pázmány Pétertől eltekintünk, magyar részen majd nem mindig hiányzott ezen félszázados korszak lefolyása alatt az uralkodóház nemzetközi állása és hatalma létfeltételeinek kellő felismerése és tekintetbe vétele, mely nélkül mégis, főleg a török hatalom irányában, minden hathatós, következetes és tartósan sikeres kormányzati és hadviselési működésnek majdnem lehetetlenné kellett válnia.

Az akkori Európa Francia- és Angolország kivételével, még első eszméit sem ismerte a rendezett állami gazdálkodásnak, a közigazgatás és főleg a hadviselés pénzügyi igényei gyorsabban és sokkal nagyobb mértékben kezdtek növekedni, mint a közvagyonosságnak senki által nem ápolta vagy fejlődésükben elősegített gyér kútfejei. Elszegényedett s végletekig kiszajtolta országok és népek, üres pénztárak, fizetetlen és gyakran zsaroló hadak és a mindig megújuló pénzsűke miatt, közigazgatási rendszer működésükben épp úgy, mint nagyobb szerű politikai terveikben rendszerint megakasztott kormányok: ez volt a XVI-ik és XVII-ik században Európa nagy része politikai és katonai állapotainak uralkodó jellege. Magyarországon minden belviszályok dacára, a közös haza és egy nemzet érzelmé és fogalma még akkor sem halt ki, mikor tényleg három kormányhatalom uralkodott az országon. Épp ezért azon eszme, hogy a viszonyok jobbra fordultának mellözhetlen előfeltétele a török hatalomnak végképpen megtörése mindig képviselve volt az ország vezérférfiai körében. Az erdélyi fejedelmek rendszerint ugyan a török hatalomra támaszkodtak, ha állásukat máshonnan látták vagy vélték fenyegetve; de egyszersmind duzzogva viselték zsarnok védürok nyügét és ismételve megkísértették, habár ritkán kellő következetességgel, oly politikai combinációknak életbe léptetését, melyek alapján és oltalma alatt attól szabadulhassanak. Bethlen Gábor bizonyos időben fölvetta számításainak és terveinek körébe egy török hadjárat eszméjét, melynek ő lett volna vezére. Valahányszor a belharcok egy ideig szüneteltek vagy a török behódolás és portyázás átka az ország egy aránylag nyugodt részét újólá meg szállta, élénkebben ébredt fel a vágy, növekedett a remény a török uralomnak véget vethetni. És midőn, nem egészen egy évvel Érsekújvár bukása után, a keresztyén seregeknek szent-gothárdi diadala, egy győzelmes hadjáratnak korszakát látszott megnyitni, éppen a töröktől szabadulásnak ezen gyakran háttérbe szorult, de a keblekben még mindig uralkodó reménye fogadtatta oly általános ellenszenvvel a vasvári békét és föltételeit. A vasvári béke történelmünk évkönyveiben, még jelenleg is rossz hírnévvel bír. Kétségkívül a béke váratlan megkötése és megkötésének módja és pedig anélkül, hogy Érsekújvár vagy Nagyvárad visszafoglalása megkísértetett volna, már magában élénk felháborodást kelte föl Magyarországon. De eltekintve az általános nemzetközi helyzettől, melynek valódi természetét a francia főnemes önkénteseknek Leopold császár ellen szórt szitkai és célzatos gúnyos élcei eléggé gyanították, mellözve azon eddig szorosabban nem tanulmányozott kérdést, hogyan állott a keresztyén hadsereg valódi ereje

egy, mint a későbbi tapasztalás mutatta, évekre terjedhető hadivállalat föladataival szemben, ha már a béke megkötött: Erdély teljes függetlenítése a portától ámbár gyakorlati jelentőségét Nagyvárad átengedése nagy mérvben csökkentette, mégis — éppen magyar szempontból — oly elvi vívmány volt, mely Zerinvár és Székelyhíd föladását és lerombolását kétségkívül ellensúlyozta. A kedélyek akkori hangulatában, az Erdélyre vonatkozó megállapodások háttérbe léptek oly engedményekkel szemben, melyek az utolsó évek legünnepelebb, diadalkoszorúzott hadvezérének közönyös megtagadásával s az általa legnagyobbra becsült hadművének szántsándékos föladásával látszottak ugyanazonosoknak.

Zrínyi Miklós váratlan gyászos halála után kezdett megtestesülni azon mozgalom, melynek kiindulási pontja a portával megkötött béke fölötti elkeseredés, utolsó mozzanata pedig a törökkel való cimboráskodás volt. Ezen látszólagos ellentét a dolgok fejlődésében és a főszereplők egyéniségében találja magyarázatát. Az újabb történelmi irodalom új világot vetett ezen főszereplőknek a régiebbek által némileg eszményesített vonásaira. Sok emberi gyarlósággal, kalandos tervekkel, kölcsönös megbízhatatlansággal, a magánérdek és a szenvedelem sugallataival találkozunk. De a komoly történelmi kutatás egyik főelőnye, hogy midőn a kölcsönzött fény csalékony sugarait szétszlatja, a történelmi igazság jótékony világát árasztja helyökbe. Mert koruk keretiben állítja elő az egyéneket és eseményeket, és annak szelleméhez, eszmemenetéhez, viszonyaihoz méri ítéletét. A tizenhetedik század második felében a kormányok, a még teljesen ki nem fejlődött és a kormányzati egyeduralkodó hatalmának alakjában megtestesülő, modern állami eszmék alapjára kezdtek állani, anélkül, hogy azoknak fejleményeiről és következményeiről magoknak számot adtak vagy adhattak volna. Ezen eszmékkel ösztönszerűleg kellett ellentétben állniok a népek azon rétegeinek, melyek századokon át a politikai nemzet élén állottak és fölváltva, bár rendszerint csak ideglenesen, egyes nagy uralkodók által háttérbe szorítva, vagy a korona névleges felsőbbségén túlemlelkedve, jelesül Magyarországon a gyöngye Jagellók alatt állásuk hagyományos túlsúlyát teljes mértékben érvényesítették. Ezen eltérő irányzatok és erők ellentéte egyébiránt sehol sem mutatkozott legyőzhetetlennek, s érintkezési pontjaik főleg ott voltak, hol a hatalom élvezése és kezelése forgott szóban mindazon anyagi és személyes előnyökkel, melyek azon korban majdnem elválhatlanul fűződtek a hatalom birtokához, és melyeknek a családi fény érzelmének élénksége kétszeres jelentőséget kölcsönzött. De éppen mert a közeledés eszköze inkább érdekek találkozása volt, mint elvek kiegyenlítése, melynek alapján tiszta állások és határozott meggyőződések keletkezhetek volna: játszottak a magán érdekek szempontjai a XVII-ik század minden belmozalmaiban oly jelentékeny szerepet. Franciaországban, a tizenhetedik század első felében, a politikai cselszövények legtöbb esetben a hatalom teljes szigorát hívták föl; míg a fronde idejében, a kérlelhetlen megfenyítést már a megnyerés legkülönbözőbb eszközének ügyes felhasználása váltotta föl, és a nagy politikai célok és eszmék hangoztatásával kezdeményezett mozgalom végeredményében a méltóságok, címek kormányzóságok, díjazások vásárává alakult át. Ezen kor látta az angol királyt épp úgy, mint az angol ellenzék u. n. hazafias párt némely vezérférfiait tizennegyedik Lajos titkos pénzsegélyére támaszkodva; látott az ingtag politikai viszonyok és az állami élet minden alapjainak mély és tartós megrázkódtatása által szült oly alakokat, milyen volt Shaftesbury, a politikai cselszövény lángeszű és lelkiismeretlen mestere; hozta létre az állítólagos catholicus összeesküvés rémképét a hazug izgatásnak, a könnyelmű és felbőszült hiszékenységnek, a gyávaságnak és vad kegyetlenségnek ezen undok példáját és készítette elő azon nemzedék uralmát, melynek embereiben a legkitűnőbb szellemi tulajdonok, a legfényesebb politikai vagy katonai képesség, a személyes érdek, a kapzsiság, a hatalomvágy sugallatainak legaljasabb módon való érvényesítésével egyesültek. A tizenhetedik század Magyarországa sok hasonló jelenséget mutat fel, de sajátságos fokozva, és gyászosabbá alakítva azon behatás által, melyet a török uralomnak másfél századon túl fennállása az ország minden viszonyára gyakorolt. A török hódítások nem bírtak soha a tartós államalakulás jellegével, dacára azon elvnek, hogy a szultán nem mondhat le soha oly területről, melyet fegyverei elfoglaltak, a birtoklás mégis lényegében nagy mérvben a táborozás színét viselte. — Oly

állapotok, melyek egy hosszú időtartamon át végleges, határozott rendezést nem nyernek, mindig az elposványosodás veszélyével járnak, és elmérgesítik azon léghőrt, melyre közvetett vagy közvetlen hatásuk és befolyásuk terjeszkedik. Békekötések, melyek a fegyverszünet ideiglenességének jellegét viselték; fegyverszünetek, melyek ismételt meghosszabbítások által a tartós béke természetét megközelítették; ingadozó, mindig újólag kérdésbe vett, fölváltva tényleg kiterjesztet vagy megszorított területi megállapodások, végre a török hatalomnak benső természeténél és hagyományos irányzatánál fogva kiszámíthatlan elhatározásai, melyek legtöbb esetben csak cselszövény és megvesztegetés útján voltak kitudhatók, és gyakran a meglepetés vagy szeszély alakjában nyilvánultak, míg ezeknek a császári politikának egyik leginkább számbaveendő, másfelől az erdélyi fejedelmek és a magyar pártok politikájának döntő tényezőjét kellett volna hogy képezzék, — ily nemzetközi helyzet és annak visszahatása több emberöltőn át szükségképp megingatta a magyar politikai élet minden biztos alapjait, teremtett visszás, magukban ellentétes állásokat, nyitott tág tért a szüntelen változó szervezkedésnek és az attól elválaszthatván általános megbízhatatlanságnak és meddőségre kárhozottatott minden olyan törekvést, mely tartós, rendes állapotok teremtésére, az ország területi épségének helyreállítására, nemzeti létének biztosítására irányult, még csekély számú politikai és hadvezéri fényes képviselőknek is, csak ideiglenes és rövid idő múlva ismét veszendőbe ment eredmények alkalmát és lehetőségét szolgáltatván. Kétségkívül a török uralom megtörése Magyarországon, mint azt a későbbi történelem eléggé bizonyítja, nem orvosolt minden bajt, nem vette elejét minden bonyodalomnak, ellentéteknek, harcoknak, de bizvást állíthatni, hogy annak legyőzése nélkül egy egészséges állami élet és fejlődés alapjainak megvetése lehetetlen lett volna. A török faj számos nemes és férfias tulajdonai nem vetköztethették ki a török uralmat a kérlelhetlen hódítás eredeti jellegéből, alig enyhítették azt, és az a személyes és vagyoni bátorságot, a nép családi életét és biztonságát kegyetlenül és szüntelen fenyegető komor fellegként lebegett azon országok felett, melyekre, vagy melyek határaig hatalma kiterjedt. Csak a vihar kitörése szüntethette meg zsbasztó hatását és biztosíthatta számos áldozatok árán egy megújult és megtisztult léghőrt éltető befolyását. Az 1683-iki török hadüzenet aggodalommal és remegéssel fogadtatva az egész keresztény világban, jelezte a léghőrt kitisztító vihar kitörését. Első következménye az európai nemzetközi helyzetnek teljes — bár csak ideiglenes — módosulása volt, fölébredt végre még egyszer Európában a számos előkelő vagy szerény állású önkéntesek által képviselt, harcias lovagiasság szelleme, a keresztény solidaritás érzete, melyek Ince pápa nemcsak komolyan intő és buzdító főpásztori szavakban, de áldozatkész tettekben is erélyes kifejezést adott. A hős lengyel király segedelmének előkészítésében és kinyerésében ő neki volt Lipót császárral együtt legnagyobb része. Buda visszafoglalásában nem volt ugyan Sobieskinek többé része; de kétségkívül ő volt vitéz seregeivel együtt, annak egyik legfényesebb úttörője. És ha a fölszabadítandó Magyarország gyászos állapotjára pillantunk vissza és hálás visszaemlékezéssel tekintünk azokra, kik a császári és a német fejedelmi hadakkal egyesülve, azt Bécs alatt győzedelmesen előkészítették nem minden megilletődés nélkül észlelendjük a történelem azon komoly tanúságát, hogy a hazafiúi lelkesedés és a hősiesség magukban nem elégségesek a népek és államok biztosítására, hogy csak a nemzetközi viszonyok kellő mérlegelése, a természetes támaszok idejekorán fölismerése és szerves fölhasználása, az ősi szabadság igényeinek bölcs kiegyenlítése: a rend és a hatályos törvényes kormányzat kellékeivel képes fönntartani és állandósítani mind azt, mit a nemzeti szellem százados működése szerzett és a hazafias hősiesség dicsőített. Bécs fölszabadításáig és annak első benyomása alatt háttérbe szorult egyelőre a nyugot európai nemzetközi bonyodalmak és ellentétes igények, és ha rövid idő múlva éreztették is bénító befolyásukat; az még sem volt elég jelentékeny arra, hogy az első meghiúsult kísérlet után, Buda visszafoglalásának vállalatát távol és bizonytalan időre elhalasztassa vagy a háború folytatását megakassza. Hol a harcias tények lépnek előtérbe, ott azokat illeti a szó, kik emléküik megünneplésére azok hőstetteinek képét fölleveníteni, és a történelmi kutatás szövétnekével azokra új világot és fényt árasztani hivatottak.

Budának visszafoglalása nem volt kiválólag magyar fegyverek győzelme; győzelme volt egy közös cél elérésére egyesült erőknek és főleg azon lovagias vitézséget a kötelességérzet lelkesedésével párosító katonai szellemnek, mely Európa számos harcterein mindinkább kifejlett és melynek Buda előtt a lotharingiai herceg volt egyik legfényesebb képviselője. Az ott működő magyar dandárok és vezérek a Pálffyak, Esterházyak, Batthyányak, Barkóczyak, mind a vár vívásában, mind a vívás lefolyását biztosító ismételt ütközetben a török fölszabadító sereggel katonai erényük kitűnő és a vívás eredményére döntő befolyású tanúságait nyújtották és Fiáth, Ramocsaházi, Petneházi, Pechmannal együtt megbízható tanúságok alapján, a várfalak megszállása elsőségének tekintetében vetélkedőleg említettek, bármelyik lett legyen is közülök az, ki vetélytársait a bátor tettben megelőzte. Wellington herceg messzire terjedő csatatéren ily elsőségi igények jogosultságának eldöntését félig a lehetetlenségek közé sorozta. De ha Magyarország fővárosának visszafoglalásában a magyar hadtestek szám szerint nem egészen az ország régi hírének, közjogi állásának és jelen érdekének megfelelő tényezőként szerepeltek, ennek oka éppen azon uralom fennállásában keresendő, melynek megtörésére Buda visszafoglalása volt az első lépés és melynek hatalma nemcsak közvetlenül az ország nagy részére kiterjedt, de közvetve is, azon vészes befolyás által, melyet a magyar pártviszályokra és belküzdelmekre gyakorolt számos erőt közönyös semlegességben vagy kétszínű ingadozásban tartott lekötve. Midőn az ítéleteden nem mindig megbízható Cserei lotharingiai Károly nemes hadvezéri alakjának dicsőítését Hunyady János emlékéhez kötötte, elég találólag jellette Buda visszafoglalása történelmi jellemének egyik fővonalát. A tizenhetedik századi keresztény Európa lerotta Buda falai alatt az önfeláldozó hősiség azon háláját, mellyel a tizenötödik század Magyarországnak tartozott. A tizenhatodik század első negyedében Magyarország nem vihette többé egyedül a kereszténység védpajzsának szerepét az ozmán hatalommal szemben. Egy nagy átmeneti korszak, a modern állameszme fejlődésének korszaka virradt föl Európa szerte, melynek fejleményéről és követelményéről az elő nemzedékek alig lehettek képesek magoknak határozottan számot adni. A virradás hajnalát, mint rendszerint, a hanyatlás éjjele előzte meg. Majd minden európai nemzet a hanyatlás ily korszakain ment keresztül. De magyar földön a behanyatlás egy ellenállhatlan külső vésszel esett össze. Várva-várta Magyarország nagy része, másfél századnál tovább, a keresztény Európa erélyes és következetes segédelmét, melyet az átmeneti korszak vallási és politikai belviszályai és harcai mindig háttérbe, vagy egyes rövid, nagyrészen eredménytelen háborúk keretébe szorítottak. Az annyiszor meghiúsult reményeknek tetemesen be kellett folyniok a magyar-török viszonyok természetére és azon szellemre, melyből azt tekinteni kezdték. A közép- és nyugat-európai helyzetnek ideiglenesen békésebbé vált alakulása, az uralkodó ház nemzetközi állásának súlya és jelentősége, és a török veszély pillanatában mind inkább elterjedő érzelem — mily és mennyi érdekek kapcsolódnak uralma fönntartásához, — mely főleg a német birodalom fejedelmeit és vitéz seregeiket a császári fővezér körül sorakoztatta és hadaival egyesítette, tette lehetővé s valósította az 1683-iki nagy szövetséget és vele Buda visszafoglalásának és Magyarországnak a török járom alól való felszabadításának oly rég vart hathatos eszközét. Az események ritkán szülik közvetlenül és a maga teljességében mindazon eredményeket, melyeknek csirái bennök rejlenek, alig van remény, melyhez a csalódás valami neme ne fűződne; későbbi nemzedékek előtt könnyen elhalványul oly tények jelentősége, melyeket a kortársak néma rettegéssel szemléltek, vagy kitörő örömmel üdvözöltek. A történelmi visszapillantás föladata nemcsak feléleszteni a képeket, de kijelelni és megóvni tartós jelentőségük elemeit is. Budának visszafoglalása rakta le a török uralom megtörésének és Magyarország fölszabadulásának talpkövét, ez volt megújuló lételének mellőzhetlen föltétele.

V.

GRÓF SZÉCHEN ANTAL JELENTÉSE

*a Bay Ilona úrhölgy által kitűzött pályakérdésre beérkezett pályaművekről.*⁵

A Bay Ilona által kitűzött pályakérdésre beérkezett dolgozatok áttekintésénél és megítélésénél mindenekelőtt a feladat valódi értelme és természete iránt véltem szükségesnek önmagammal tisztába jönni.

A »kútforrási tanulmányon alapuló egyéni jellemzés« nézetem szerint egyaránt föltételezi a történeti kutatást, és kútforrás ismeretet, a pszichologiai érzéket és mélyebb történelmi fölfogást, végre annak lehetőségét, hogy a nyert eredményeket irodalmilag élénkíteni, kidomborítani, alapjukon az olvasó elé határozott élet teljes alakot állítani lehessen.

Ezen szempontokból kiindulva a beérkezett pályaműveket, három categoriába véltem sorozhatóknak t. i.:

- a) melyekben a föntjelzett kellékek teljes mértékben feltalálhatók;
- b) melyek azokat nagy mértékben megközelítik;
- c) végre, melyeken inkább ezen kellékek egyike vagy másika, mint azok összhangzó egyesítése ismerhető fel.

Örömmel akarom mindazonáltal megjegyezni, hogy véleményem szerint a legtöbb pályaműnek van saját irodalmi értéke; egyik sem süllyed a komoly történelmi dolgozat színvonala alá; és a maga nemében mindenik és ezek habár különböző fokozatban, megérdemelnék, hogy a »Századok«-ban, vagy másutt, világot lássanak.

a) Az első categoria első helyére a 7. sz. alatti pályaművet: »Széchényi Pál kalocsai érsek. 1642-1710.« vélem sorozandónak. A tárgy beható ismerete, a történelmi szempont tárgyilagossága, az ítélet higgadsága, párosulva a meggyőződés mélységével és az érzelem élénkségével, a múltnak szerencsés és mesterkéletlen összekötése a jelen benyomásaival; az irodalmi szerkezet összhangzása; az adatok bősége és változatossága, biztosítják ezen dolgozatnak a többi pályaművek közt az első helyet. Nem csekély érdeme azonkívül, hogy számos és jellemző kivonat közlésével sok fontos kútfő ismeretét közvetíti a nagyobb közönséggel, melyek — mint p. o. az angol-hollandiai képviselők diplomatiái levelezése, — eddig inkább csak a szakemberek figyelmét vonták magukra. Ámbár részemről az illető diplomákat és jelesül Stepneyt, minden tisztelet és rokonszenv dacára, melyet jelleme és tehetsége méltán igényelnek, nem volnék képes mindenben oly kifogástalan, és föltétlenül megbízható tanúnak tekinteni, mint e tanulmány szerzője, természetesen csak ott, hol véleményeiről és ítéleteiről és nem ott, hol tényleges állításairól van szó. Az angol szárazföldi szövetségek és coalitiók természetében feküdt és ez képezte mindig egyik gyenge oldalukat, hogy mindig csak azt tartván szem előtt, mi rájuk nézve ideiglenesen »közügy« volt, azt kizárólag hangsúlyozták és önálló szövetségeik önálló érdekeit, céljait, állásuk igényeit és kellékeit, melyek mégis rendszerint a szövetség elfogadásának egyik tényezőjét képezték: — alárendelt fontosságúaknak és tűrhetetlen akadályoknak szerették tekinteni. Mennél többoldalú és szövevényesebb volt valamely szárazföldi szövetségesüknek, mint p. o. a Habsburg háznak állása, annál gyakoribbak és élénkebbek voltak az ellentétek, a kölcsönös elégedetlenség és ingerültség; és mennél inkább angol volt valamelyik angol képviselő, annál élesebben szokott ezen visszás helyzetnek és az abból fejlődő hangulatnak kifejezést adni. Klopznak legújabb terjedelmes, nehézkes, és fárasztó, de gazdag kútfő tanulmányon alapuló,

⁵ Századok, 1882. 4. sz.

lelkiismeretes munkáját, mely a történelemnek sok tekintetben egészen új anyagot szolgáltat, (»Der Fall des Hauses Stuart« etc.) nálunk ez irányban még nem érdemesítették méltó figyelemre.

Ha a fennjelzett a) categoriának első helyét a 7. sz. alatti pályaműnek vélem is odaítélendőnek, alig tudom megéreztetni a méltányossággal, hogy az 5. sz. alatti pályaműnek »Egy palatinus« csak a második hely jusson. A tárgy beható ismerete, a szempontok újsága és találósága, — az egyénítés élénksége, az előadás irodalmi csínja és egyszerűsége, ezen dolgozatot »Széchenyi Pállal« majdnem egészen egy színvonalra helyezik és a jutalom odaítélésénél valószínűleg csak az egyik, vagy másik tárgy iránti nagyobb, vagy kisebb érdeklődés és a dolgozatok terjedelmének aránya fogja a mérleg serpenyőjébe a döntő súlyt vetni.

A b) alatti categoriába vélem sorozni a 4-ik, 6-ik és 8-ik szám alatti pályaműveket, melyek mindegyike komoly figyelemre és elismerésre érdemes dolgozat, de irodalmilag és történelmileg a két főntebb bírált tanulmánnyal nem áll egészen egy színvonalon.

A 4-ik sz. alatti »Fráter György« világos, bő tárgyismeretet tanúsító, higgadt és méltányos összefoglalása a híres szerzetes életére vonatkozó adatoknak; mely éppen mivel egyes állítások cáfolását mellőzve tényekre szorítkozik és a polemicus hangot kerüli, hősének és sokat vitatott eljárásának érdekes és figyelemre méltó apológiájává válik. Az előadást, minden folyékonyága és csínja dacára, némely fordulatok, mint p. o. »keresztül húzza múltját«, némileg idegenszerű alkotásnak tüntetik föl

A 6. sz. alatti »Garai Miklós«, bő tárgyismereten és érdekes adatok szerencsés összeállításán és csoportosításán kívül, új fölfogásokat és szempontokat hangsúlyoz az Anjouk és Zsigmond korának némely részleteit illetőleg, melyek a történelmi látkört épp úgy szélesítik, mint a kor és események mélyebb fölfogásához és behatóbb megítéléséhez kedvező talajt szolgáltatnak. Bizonyos, hogy már a fönmaradt adatok természeténél fogva is, a XIV-ik és XV-ik századi történelmi alakok egyénítése és alakítása sajátos nehézségekkel jár: de ezen nehézség benyomását az író az irodalmi compositio és a részek egyensúlyának gondosabb összeállítása általa kérdéses pályaműben kétségkívül némileg enyhíthette volna.

Vége a 8. sz. alatti pályamű »Nagy András hajdúkapitány« igen sikerült, élénk, és jellemző vázlat, de élet és jellemrajznak már azért sen tekinthető, mert azon — valószínűleg kellő adatok hiányában — a némileg általános, akkoriban is sok hasonló állású, hivatású és a korábban éltekkel közös jellemvonásokon (vitészség, kapzsiság, bírvány, kétségűség, pártoskodás) kívül a behatóbb egyénítésnek megkísérlése is alig észlelhető.

Ha a 2 sz. alatti pályamű: »Aba Sámuel« ezen harmadik categoriába látszik sorozandónak, annak okát abban keresni mert ezen szellemdús, érdekes vázlatban inkább egy eddigelé másképpen értelmezett és fölfogott nemzeti mozgalomról, mintsem hogy némely egyéni jellemzéséről van szó. Az utóbbi feladat megoldásához a gyér adatok alig szolgáltatnak elegendő eszközt, bármily elmésen és ügyesen használtattak is föl azok töredékes közlései szerző által elfogadott szempont támogatására. Különben az irány némely pongyolaságainak, talán a fölfogás félreismerhetlek ösztönszerűsége és élénksége szolgáltatja magyarázatát, minthogy p. o. oly latin kitételek, mint »ad absurdum«, »praedesti-nálni«, indokolatlanul használtanak. (NB. A »lélekjelenlét« kitétellem sem tudok megbarátkozni.)

A 3-ik sz. pályaműben: »Erdődi báró Pálffy Miklós« inkább a gondos okirat-búvárlás eredményével találkozunk, mint valódi irodalmi jellemrajzzal. Nem kisebbíti ugyan ezen tekintet a dolgozat benső értékét okmány-búvárkodási és mind azon történelmi előnyök szempontjából, melyek azzal közvetve és közvetlenül oly bő mértékben vannak összekötve. De a kitűzött pályakérdés egyéni jellemzést kíván. És egy ily jellemzés épp azon adatoknak kívánja egy életerős egyénítésben való összefoglalását és megelevenítését, melyek a kérdéses dolgozatban inkább a győri hős egyes tulajdonaiul, mint jelleme és történelmi jelentősége összességének megismertetéséül vannak fölhasználva.

Vége az 1-ső számú pályamű: »Mátyás király jellemrajza« szintén inkább a hős egyes jellem-tulajdonainak és élet-eseményeinek bő, higgadt, világos és tiszta elésorolása, mint annak kifejtése, miképpen forrtak össze, vagy ellensúlyozták egymást e jellemvonások Mátyás egyéniségében. Ha

mindazonáltal a pályakérdés valódi föladata e dolgozatban alig tekinthető is megoldottnak: mégsem tagadható meg attól a komoly fölfogás, a beható tárgyismeret, a higgadt tárgyilagosság és a szabatos irodalmi előadás. Jelesül hol Mátyás királynak, Corvin János jövőjére vonatkozó terveiről van szó, lett volna helyén jelezni azon felfogásokat és példákat, melyek akkoriban és főleg a Mátyáshoz oly közel álló olasz fejedelmi családok körében a természetes sarjadékokra vonatkozólag divatoztak, és azon befolyásra utalni, melyet ezen nagy mérvben elterjedt fölfogások és példák Mátyásra és terveire gyakorolhattak és tényleg gyakoroltak is.

VI.
ELNÖKI MEGNYITÓBESZÉD.⁶

Tisztelt közgyűlés!

Midőn a tisztelt közgyűlés tanácskozásait megnyitni szerencsém van, mindenekelőtt megjegyzendőnek vélem, hogy utolsó közgyűlésünk óta Társulatunk fejlődésében és tagjainak szaporításában kedvező és biztató jelenségek mutatkoztak, melyekről a titkári jelentés a tisztelt közgyűlést részletesebben értesítendi.

Ezen jelenségek közé kiválóan vélem számítandónak azon érdeklődést is, melyet felséges uralkodó családunk a társaság működése iránt több tagja által kijelenteni kegyeskedett.

Mint már az előbbi gyűléseken megemlítettett, ő Felsége legkegyelmesebb urunk királyunk Marczali Henriknek Mária Terézia császárné és királynő életrajza című művének díszpéldányát, melyet a társulat megbízásából a legfelsőbb helyen bemutatni szerencsém volt, kegyes megelégedéssel fogadta és engem ennek tolmácsolásával megbízni kegyeskedett.

Azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy ezen életrajz uralkodó családunk női tagjaira mind tárgyánál, mind sikerült feldolgozásánál fogva érdeklődéssel bírhat, bátor voltam ő cs. és kir. fenségeiknek Mária Terézia főhercegnőnek, Károly Lajos főherceg ő cs. és k. fensége nejének, Mária Valéria főhercegnőnek, Stefánia özvegy trónörökösének, Izabella főhercegnőnek, Frigyes főherceg nejének és ő cs. k r. és kir. fensége Frigyes Ágost szász herceg nejének, a toszkai főhercegasszonynak kinyert engedélyeknél fogva bemutatni. Kik mindnyájan köszöneteket, élénk érdeklődésüket s méltánylásokat kijelenteni és engem megbízni kegyeskedtek, hogy ezt nevükben társaságunk előtt kijelentsem. Mit megtenni annál nagyobb örömmel érzem magamat hivatva, minekutána ezen elismerés nemcsak a tárgy és munka iránti érdeklődésnek, hanem egyszersmind azon rokonszenvenek is kifejezése, mellyel ő fenségeik hazánk nyelve és irodalma iránt viseltetnek.

A folyó év társulatunk negyedszázados fennállásának évfordulója. És bár nézetem szerint az évfordulók ünneplése a mai időkben némelykor a helyes kereten túl érvényesül, azt hiszem, hogy a Történelmi Társulat fennállása évfordulójának ünneplésé igazolva van azon eredmények által, melyekre mindazok, kik működésében főleg a történetirodalom terén részt vettek, büszkén tekinthetnek vissza.

De hogy ezen ünnepélyt kellő módon megtarthassuk, és határidejének megállapítását a társaság működésének valódi kezdetéhez kapcsolhassuk, bátor vagyok a tisztelt közgyűlés előtt azon indítványomat felhozni, hogy társaságunk valódi alakulása az 1867-ik év május tizenötödikére esvén, ezen ünnepélyt szintén május hónapjára tartsuk fel, határnapjának megállapításával és előkészültek megtételével pedig a választmányt bízjuk meg.

És most a közgyűlést megnyitottnak jelentem ki.

⁶ Századok, 1892. 4. sz.

VII.
EMLÉKBESZÉD
BÁRÓ KEMÉNY GÁBOR FELETT.⁷

Tisztelt választmány!

Az idő múltának egyik komoly és szomorú oldala, hogy önkénytelenül késztetve érezzük magunkat annak lefolytát azon veszteségekhez mérni, melyek ismételve körünkből barátokat, tagtársakat és jeles hazafiakat kiszólitának.

A fiatal kor rugékonysága dacára gyászolja ily esetben a kedvelt társat, gyászolja azon reményeket, melyek hozzája kapcsolva lehettek. A hanyatló kor benyomásai még a múltnak visszaemlékezései által is öregbítettnek, és kétszeresen fájdalmasak oly esetben, hol egy ily díszes múlt emlékezete a további jövő tevékenységének lehetőségét kizárni nem látszott.

Ezen érzelmeket kelti fel bennem tisztelt elnökünk br. Kemény Gábor halála. Gyakran tanúsított tevékenysége, mellyel társulatunk feladatait előmozdítani, érdekeit képviselni, szellemi befolyását növelni iparkodott, remélni engedték, hogy még az évek hosszú során át buzgó odaadását társulatunknak szentelheti.

A gondviselés másként határozott. Nem kétlem, hogy lesz alkalmunk emlékének és érdemeinek behatóbb méltatását meghallani társulatunk kebelében; de megengedi a t. választmány, hogy ez alaklommal legalább rövid szavakban kifejezést adjak azon érzelmeknek, melyekben kétségkívül mindnyájan osztozunk.

Kemény Gábor politikai magatartása és működése az egész országnak tulajdonát képezi. Azon buzgóság, melyet ő a történelmi tanulmányok terén kifejtett, a mi társulatunknak tulajdona.

Születése által már a történelem iránti érdeklődésre volt utalva. Azon név, melyet viselt, nem egy történelmi egyéniség által volt képviselve. Kemény Simon legendáris alakja már a magyar gyermek első lelkesedésének tárgyát képezi. Kemény János, a hadvezér, a fejedelem, nemzetünknek egyik legkiválóbb történelmi emlékirója. Történelmi érzékének és szellemének szikráját ő mintegy öröklötté tette utódai és családja tagjai közt. Napjainkban Kemény Zsigmond ragyogtatta e kiváló történelmi érzéket remek történelmi regényeiben.

Az országos történelmi emlékek szoros összeköttetése a családi emlékekkel nagy mértékben jellemzi Erdély szellemét és a közélet eseményei kevés történelmi fejlődésekben vannak oly annyira ugyanazonosítva a családok és egyének életével, mint éppen Erdély történetében a XVI. század és XVII-ik század lefolyása alatt.

Ezen erdélyi történelmi szellem vezérlette Kemény Gábort fiatalsága óta azon élénk tevékenységben, mely őt a történelem hívének felavatta azon időben is, midőn a politikai kérdések terén és a közigazgatás feladataival szemben a maga személyiségét a közérdek javára érvényesítette.

Örömmel emlékezem vissza azon időre, midőn elég hosszú évek előtt vele fiatal koromban Velencében találkoztam. Már akkor felismerhettem benne azon kedélyes előzékenységet, és minden szép iránt való élénk érdeklődést, mely őt akkoriban jellemezte; felismerhettem azt is, mennyire késztette őt szellemének irányzata minden benyomásoknak a történelmi emlékekkel való összekötésére.

Híve maradt egész életén át ezen tulajdonságoknak, és a politikai harcok élénksége nem gyöngítette soha benne az általános jóakarát és méltányosság azon szellemét, amely kétszeresen tiszteletreméltó, ha a meggyőződés őszinteségével, határozottságával és következettségével párosul.

⁷ Századok, 1888. 9. sz.

Vannak egyéniségek, akiknek tevékenysége nem ragyogó, vagy kápráztató; de akik épp azért, mert a valódiságot inkább keresik, mint a csábító fényt, működésük terén az őszinte rokonszenv és tiszteletet magoknak tartósan biztosítják.

Ilyen egyéniség volt br. Kemény Gábor és azt hiszem t. választmány, hogy mindnyájunk érzületét tolmácsolom, a gyászunk kijelentésével egyszersmind azon meggyőződésnek adok kifejezést, hogy elhunyt elnökünk tiszta jellemének, hazafias odaadásának, önzéstelen tevékenységének emlékét híven meg fogjuk őrizni társulatunk körében.
